

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK DİLİ
BİLİM DALI

KISASÜ'L-ENBİYÂLARDA YARATILIŞ

Yüksek Lisans Tezi

Ali GÜL

Ankara-2008

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK DİLİ
BİLİM DALI

KISASÜ'L-ENBİYÂLARDA YARATILIŞ

Yüksek Lisans Tezi

Ali GÜL

Tez Danışmanı
Prof.Dr. Aysu ATA

Ankara-2008

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK DİLİ
BİLİM DALI

KISASÜ'L-ENBİYÂLARDA YARATILIŞ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı :

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

.....
.....
.....
.....
.....
.....

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../200...)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

.....

İmzası

.....

İÇİNDEKİLER

Metinde Kullanılan Çevriyazı İşaretleri	VI
ÖNSÖZ	VII
1. GİRİŞ	1
2. YARATILIŞ	14
2.1. Kutsal Kitaplarda Yaratılış	15
2.1.1. Kitab-ı Mukaddes	16
2.1.1.1. Eski Ahit	16
2.1.1.2. Yeni Ahit	17
2.1.1.3. Kitab-ı Mukaddes'te Yaratılış	18
2.1.2. Kur'an-ı Kerim'de Yaratılış	20
2.2. Kısasü'l-Enbiyâlarda Yaratılış	20
3. EVRENİN / DÜNYANIN YARATILIŞI	28
3.1. Kutsal Kitaplarda Evrenin / Dünyanın Yaratılışı	28
3.1.1. Eski Ahit'te Evrenin / Dünyanın Yaratılışı	28
3.1.2. Kur'an-ı Kerim'de Evrenin / Dünyanın Yaratılışı	29
3.2. Kısasü'l-Enbiyâlarda Evrenin / Dünyanın Yaratılışı	32
3.2.1. Töz	35
3.2.2. Levhü'l-Mahfuz	37
3.2.3. Arş, Gök, Yer, Su, Rüzgar	39
3.2.4. Yaratılışın Altı Günde Tamamlanması	51
4. İNSANIN YARATILIŞI	58
4.1. Kutsal Kitaplarda İnsanın Yaratılışı	58
4.1.1. Eski Ahit'te İnsanın Yaratılışı	58

4.1.2. Kur'an-ı Kerim'de İnsanın Yaratılışı	59
4.2. Kısasü'l-Enbiyalarda İnsanın Yaratılışı	63
4.2.1. Tanrı İnsanı Neden Yarattı	65
4.2.2. Topraktan Yaratılan İnsan	70
4.2.3. İnsana Can Verilmesi	90
4.2.4. Havva	101
5. SONUÇ	108
KAYNAKÇA	112
ÖZET	116
ABSTRACT	117

Metinde Kullanılan Çevriyazı İşaretleri

« - ¬	a/À/e	j	ù
»	b	k	ô
Û	p	ع	è
®	t	غ	à
ث	â	ف	f
ج	c	ق	ú
1	ç	ك	k /g
ح	ó	ك	η / ñ
خ	ò	ل	l
د	d	م	m
ذ	õ	ن	n
ر	r	و	v / o, î, ö, u, ÿ, ü
ز	z	ه	h / a / e
،	j	ى	y / ı, i, ì
f	s		
g	ş		
h	ã		
i	ê, ø		

ÖNSÖZ

Yüksek lisans sırasında aldığım derslerden biri de Prof.Dr. Aysu Ata'nın okuttuğu Harezmi Türkçesi dersi idi ve bu ders sırasında Hocam, Rabgûzî'nin Kıyasü'l-Enbiyâ adlı eseri üzerinde ayrıntılı olarak durmaktaydı. Bu derste Prof.Dr. Ata, Kıyasü'l-Enbiyâ'nın daha ziyade dil özelliklerini incelemekle beraber, eserde geçen kıssalar hakkında kısa söyleşiler yapmamıza da olanak sağlıyordu. Aynı dönemde, güzel bir rastlantı olarak, ben de mitoloji teorisine ve bu konudaki bilimsel incelemelere merak sarmış olduğumdan, konuyla ilgili elime geçen her şeyi okumaya çalışıyordum. Okuduğum bazı anlatılarla Kıyas-ı Rabgûzî'deki bazı kıssaların benzer motifleri şaşırtıcı şekilde paylaştığını fark ettim ve bunu hocama da söyledim. Bunun üzerine bu konu üzerinde biraz daha ayrıntılı durmaya başladık. Bir süre sonra, hazırlayacağım yüksek lisans tezinin konusunun ne olacağı sorusu ortaya çıkınca, hocamın da cesaretlendirmesiyle, bazı Kıyasü'l-Enbiyâların yaratılış bölümlerini birbirleriyle, kutsal metinlerde yaratılışı anlatan bölümlerle ve başka kültürlerin yaratılışa ilişkin mitolojik anlatılarıyla karşılaştırmaya karar verdim.

Tezi hazırlarken amacım, hem Kıyasü'l-Enbiyâ türündeki eserlerin yaratılış bölümlerindeki farklılık ve benzerlikleri ortaya koymak ve bunları kutsal kitaplarla karşılaştırmak hem de başka kültürlerin yaratılışa ilişkin mitolojik anlatılarının Kıyasü'l-Enbiyâlardakine benzer motiflerini ortaya koymaktı. Tezde Türklerin İslâm öncesindeki inanışına dair ayrıntıların üzerinde özellikle durdum. Ayrıca İslâmî dönemin ilk Türkçe eserlerinden de faydalanmaya çalıştım. Bu eserleri kullanırken amacım, dönemin dinsel bakış açısının, en azından anlatılar alanında, birörnekliğine vurgu yapmaktı.

Bu noktada gelebilecek eleştirilerden biri, tezin konusunun dil ile ilişkisinin kısıtlı olması olabilir; fakat bu muhtemel eleştiriye şu soruyla karşılık vermek mümkün görünüyor: İnsanlar bir dilin geçmişini, geçmişte ortaya koyduğu eserleri neden araştırır, niçin öğrenmeye ve öğretmeye çalışır? Hatta bu soru, kapsamı genişletilerek şöyle de sorulabilir: Eski toplumların sosyal, kültürel ve maddî özellikleri, düşünce, davranış, eser ve kurumları neden hep merak edilmiştir?

İnsanlar her zaman geçmişi bilmek istemiştir. Bu isteğin altında, en basitinden en karmaşığına, birçok farklı sebep yatar. Sıradan bir insanın geçmişi bilme arzusunun sebepleriyle bir bilim insanınıninki arasındaysa önemli farklar vardır. Bilim insanları, çağdaş uygarlığın temellerini ortaya çıkararak bir yandan yaşadığı dönemi daha iyi analiz edebilmek, beri yandan az önce andığımız temeller üzerine her gün yeni bir taş konarak yükselecek olan geleceğe ilişkin daha sağlıklı öngörüler ortaya koyabilmek için geçmişi bilmek isterler. Uygarlığın temel taşlarından biri de kuşkusuz dildir. Dil sadece bir iletişim aracı değil; aynı zamanda toplumun, çoğu kez fark etmeden, çizdiği otoportresidir. Bir toplumun dili; o toplumun sosyal hayatına, ekonomik ilişkilerine, üretim süreçlerine ve diğer birçok özelliğine ışık tutabilecek önemli bir kaynaktır. Dolayısıyla aynı dilin ya da farklı dillerin; farklı dönemlerde ya da coğrafyalarda ortaya çıkmış benzer işlevli eserleri arasında yapılacak bir karşılaştırma, bu dilleri konuşan toplumlar arasındaki benzerlik ya da farklılıkları ortaya koymada çok önemli bir araç vazifesi görür.

Sözünü ettiğim karşılaştırmayı yapabilecek kişilerin başında ise hiç kuşkusuz dil tarihçileri gelmektedir. Bu bağlamda düşünüldüğünde dil tarihçisinin görevi,

gamer incelemeleri ya da köken bilimi çalışmaları ile sınırlı değildir. Dil tarihçisi elindeki malzemeyi kullanarak uzmanı olduğu dilin gamer özelliklerini ortaya koymanın yanı sıra, bu dilin kullanıldığı dönemin sosyal hayatını ve bu dili konuşan halk(lar)ın diğer halklarla ilişkilerini, benzer ve farklı yönlerini irdelemek, anlamak ya da en azından bilmek durumundadır.

Eski toplumların sosyal hayatını, inançlarını, ekonomik ilişkilerini incelemek ve karşılaştırmak için başvurulabilecek en değerli kaynakların o toplumların, kuşaktan kuşağa miras bıraktığı ve günümüze değin ulaşan anlatıları olduğunu düşünüyorum. İşte tüm bu sebeplerle hazırladığım tezin disiplin dışı olmadığını, tam aksine dahil olduğumuz disiplindeki bir boşluğun kapatılmasına yönelik alçak gönüllü ve içinde kesinlikle birçok eksik bulunan bir çaba olduğunu ileri sürüyorum. Bu çalışma, Kısasü'l-Enbiyâlardaki ve başka kültürlerdeki yaratılış anlatılarının eksiksiz bir karşılaştırmasını yapma amacını gütmüyor. Kaldı ki, böylesi kapsamlı bir çalışmanın, bir yüksek lisans tezinin boyutlarını aşacağı da açık bir gerçektir. Burada, sözünü ettiğimiz karşılaştırmamızın hangi kaynaklardan yola çıkılarak, nasıl bir yöntemle yapılabileceğine ilişkin ipuçlarını sunabilme iddiasından ötesi de yoktur. Buradaki amaç, gelecekte aynı konu çerçevesinde şekillenecek daha derinlikli bir çalışmanın (örneğin bir doktora tezinin) temellerini hazırlayarak, kaynaklarını belirleyecek bir ön taslağın şekillendirilmesidir. Bu açıdan bakıldığında; bu tez çalışmasında eksikliklerin olması, ayrıntıların derinlikli işlenmemesi de doğal karşılanmalı.

Tezin hazırlanışı sürecindeki en önemli sorun, kaynak belirlemek olarak karşıma çıktı. Üç semâvî dinin kutsal kitapları şüphesiz en sorunsuz kaynaklar durumundayken Kısasü'l-Enbiyâlar konusunda da nispeten az yaşadığım bu sorun başka kültürlerin mitolojileri de işin içine girince bir hayli yıpratıcı bir hâl aldı. Yaptığım kaynak taraması sonucunda en kapsamlı, en derli toplu ve hepsinden önemli olmak üzere en bilimsel eserlere ulaşmaya çalıştım. Bu çabamda başarılı olduğumu da düşünüyorum.

Tez, temel olarak beş ana bölümden oluşmakta olup bu bölümler sırasıyla: Giriş, Yaratılış, Evrenin ve Dünyanın Yaratılışı, İnsanın Yaratılışı ve Sonuç'tur. Giriş bölümünde Kısasü'l-Enbiyâ türündeki eserler hakkında genel bilgi verilmiş, bu türün önemli yazarları sayılmıştır. Ayrıca tezin omurgasını oluşturan dört Kısasü'l-Enbiyâ ve bu eserler üzerine yapılan çalışmalar hakkında bilgiler de yine bu bölümde verilmiştir.

Yaratılış bölümü ikinci bölüm olup temelde iki alt bölümden oluşur. *Kutsal Kitaplarda Yaratılış* bölümünde Kitab-ı Mukaddes (Eski ve Yeni Ahit) ve Kur'an-ı Kerim'de yaratılışın anlatıldığı bölümlerin mahiyeti incelenmiştir. *Kısasü'l-Enbiyâlarda Yaratılış* bölümünde ise kaynak olarak kullandığım dört eserde yaratılış bölümlerinin nasıl yer aldığına dair bilgiler sunulmuştur.

Üçüncü ve dördüncü bölümler olan *Evrenin ve Dünyanın Yaratılışı* ile *İnsanın Yaratılışı* bölümlerinde yine kutsal kitaplar ve Kısasü'l-Enbiyâların konu

hakkındaki içeriklerine değinilmiş; ama bu defa farklı olarak başka kültürlerin mitolojik anlatıları da metnin bağlamı içine yerleştirilmiştir.

Sonuç bölümündeysen konu hakkındaki genel çıkarımlarım ve yaptığım çalışmanın bana kazandırdıkları üzerinde durdum. Bundan sonra bu konu üzerinde yapılabilecek çalışmalara ilişkin görüş ve önerileri de bu bölümde aktarmaya çalıştım.

Bu tez çalışması sırasında hiç kuşkusuz yalnız değildim ve birçok insanın yardımını gördüm. Hepsini tek tek saymak mümkün olmasa da en başta gelen birkaç ismi saymadan geçmek saygısızlık olacaktır: Sâlebî'nin Arâisü'l-Mecâlis'i hakkında olan ve henüz yayımlamadıkları çalışmalarını kullanmama izin vererek büyük cömertlik gösteren değerli hocalarım Prof. Dr. Emine Yılmaz'a ve Prof. Dr. Nurettin Demir'e müteşekkirim, beni çok büyük bir yükten kurtardılar. Tez danışmanlığımı üstlenerek kafasını her fırsatta ağrıtmama izin veren, bitmez tükenmez sıkıntı ve bahanelerime rağmen tezi sonuna kadar götürmemde bana büyük desteği dokunan değerli hocam Prof.Dr. Aysu Ata'ya da ayrıca minnettarım, onun yönlendirmesi, hoşgörüsü ve yardımları olmasa bu çalışma sonuçlanamazdı.

Ali GÜL

1. GİRİŞ

İnsanlık tarihini, daha doğrusu kültür tarihini inceleyen tüm bilim insanları iki değişmez kaynaktan söz eder: Dil ve din. Bu tez çalışmasında da dinsel anlatıların dile yansımaları konu edilmiştir. İslâm'ın son din olması nedeniyle, İslâm öğretisinde ve İslâm'ı kabul eden toplumlarda diğer semâvî dinlere saygı duyulur. İslâm dininin yaygın olduğu toplumlarda hem Kitab-ı Mukaddes (Eski ve Yeni Ahit) hem de Kur'an-ı Kerim içinde adı geçen peygamberlere karşı büyük bir sevgi ve ilgi gösterilir. Bu sevgi ve ilginin bir gereği olarak insanlar peygamberlerin hayatını, ne zaman ve nasıl yaşadıklarını, ne gibi mucizeler gösterip nasıl mücadelelere girdiklerini öğrenmek ve gelecek kuşaklara aktarmak ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu ihtiyacı karşılamak amacıyla bazı İslâm bilginleri; Kur'an-ı Kerim'den, Kitab-ı Mukaddes'ten, hadis ve hadis şerhlerinden, çeşitli tefsirler ve İslâm tarihlerinden yararlanarak, "Kıyasü'l-Enbiyâ" ya da "Kıyas-ı Enbiyâ" adı verilen eserler kaleme almışlardır.

İslâmî dönem Türk edebiyatının özellikle ilk metinleri, doğrudan doğruya yeni kabul edilen dini anlatma ve onun gereklerini öğretme amacı taşıdığından tamamıyla dinî içeriklidir. *Dîvânü Lugâti't-Türk* bir sözlüktür ve İslâmî dönemin yazılış tarihi bilinen ikinci eseridir. Bu durum ilk cümlemizle çelişiyormuş gibi görünebilir, fakat burada unutulmaması gereken Kaşgarlı Mahmud'un dil bilincinin günümüzde bulunmadığıdır. Prof. Dr. A. Ata'nın yargısına göre Kaşgarlı, Kur'an-ı Kerim'in ilk önce Farsçaya daha sonra Türkçeye yapılan çevirisinden haberdardır ve Türkçenin, yeni kabul

edilen dinin dili olan Arapçadan hiç de aşağı olmadığını kanıtlamak üzere eserini yazmıştır.

1313 yılında yazılmış *Mu'inü'l-Mürîd* adlı eser de yukarıda söylediğimiz türden bir eserdir. Onda peygamberler hakkında şu sözler yer alır:

Yana yüz yigirmi taú dört miñi

Rüsül enbiyâlar ikinçsüz öñi

Eger artuú eksük yaúîn bilmesen

*Írür evvel Âdem Muóammed soñu*¹ (1a10)

Kitap indirilmiş veya indirilmemiş peygamberlerin sayısı ikinci defa tekrarlamaya gerek kalmadan yine yüz yirmi dört bindir. Eğer eksliğini fazlasını kesin bilmez isen ilki Âdem, sonuncusu Muhammed'dir.

Kıyasü'l-Enbiyâlarda, kutsal kitaplarda adı anılan peygamberlere ilişkin bilgiler, doğrudan Kur'an-ı Kerim ya da hadisler temel alınarak sunulurken, yaratılışın anlatıldığı başlangıç bölümlerinde; Vehb bin Münebbih, Ka'bu'l-Ahbâr (Ebu İshak Ka'b bin Mânî'), Abdullah bin Abbas ve Kelbî gibi İslâm âlimlerinden alıntılar yapılmıştır.

Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn* adlı eserinde Kıyasü'l-Enbiyâ yazarlarından bahsederken ilk olarak Vehb bin Münebbih'i (Ö.728) anar. Arapça Kıyasü'l-Enbiyâ

¹ Türk Dil Kurumu'nun basıp satışı sunmadığı eserin tıpkıbasımı.

yazarları arasında ayrıca; Kısâî (9. yy), Abdullah et-Tusterî (9. yy) ve El-Harranî (11. yy) de *Keşfü'z-Zünûn*'da geçen isimlerdir. Aynı eserde Farsça Kısasü'l-Enbiyâ yazarları olarak da Hasan ed-Dîrûmî ve Halef en-Nîşâbûrî anılır.² Ayrıca bir diğer ünlü kıssa yazarı olarak Sa'lebî adı da birçok eserde geçmektedir.

Türkçe yazılmış en ünlü Kısasü'l-Enbiyâ ise Ahmed Cevdet Paşa'nın (1822-1895) kaleme aldığı *Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa* (1874-1888) adlı eserdir. Eserde Hz. Âdem'den başlayarak Hz. Muhammed'e kadar tüm peygamberlerin hayatları ve kıssaları anlatıldıktan sonra Dört Halife dönemi ve sonraki halifelerin hayatı da anlatılmıştır. Eserin kapsamı Osmanlı İmparatorluğu'nda İkinci Murat'a kadar uzanır. 12 cilt olarak tertip edilen eserde aynı türdeki diğer eserlerin aksine kâinatın ya da dünyanın yaratılışı anlatılmamış, anlatıya doğrudan ilk insanlar olan Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın yaratılışıyla başlanmıştır. Ahmet Cevdet Paşa, ilk insanın yaratılışını da ayrıntılı bir şekilde vermemiş, sadece bir özet sunmuştur. Birçok baskısı yapılan bu eser, son olarak Mahir İz'in sadeleştirmesiyle Kültür Bakanlığı tarafından yayımlanmıştır. Ben çalışmamda, bu eserin 2000 yılında Ankara'da yayımlanan üçüncü baskısını kaynak olarak kullandım.³

Türkçe peygamber kıssalarından önem arz eden bir diğeri Nâsirü'd-dîn bin Burhânü'd-dîn Rabgûzî tarafından 1310 yılında yazılarak, Müslüman bir Moğol Beyi olan Tok Buga'ya sunulan *Kısasü'l-Enbiya (Kısas-ı Rabgûzî)* adlı eserdir. Bu eserde

² Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, Cilt II, İstanbul, 1943, s. 1328.

³ Ahmet Cevdet Paşa, *Kısas-ı Enbiya I*, Haz. Mahir İz, TC Kültür Bak. 1000 Temel Eser, Ankara, 2000.

Ahmed Cevdet Paşa'nın eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *İslâm Ansiklopedisi*, "Cevdet Paşa" maddesi, s. 121.

yaratılıştan başlayarak İslâm dininin kabul ettiği bütün peygamberlerin kıssalarına yer verilmiştir. Eserin büyük bir bölümü de doğal olarak Hz. Muhammed, Dört Halife, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e ayrılmıştır.

Çalışmamda buradan itibaren *Kısas-ı Rabgûzî* olarak anılacak bu eserde, özellikle kıssa başlarında nazım-nesir karışık olan bölümler bulunmaktadır. Bu bölümlerdeki şiirler, aruz ölçüsüyle yazılmış olup, o dönem aruz ölçüsünün Türk edebiyatında pek de olgunlaşmadığı göz önüne alındığında, eserdeki aruz hatalarının çokluğuna şaşırılmamalıdır. Beri yandan, bu tür eserlerde biçimden ziyade içeriğe önem verildiği de unutulmamalıdır.

Eserin; London British Museum'da bir, Leningrad Public Library'de iki, Leningrad Orient Institute'ta dört, İsveç'te iki, Bakü ve Paris'te de birer olmak üzere bilinen on bir nüshası vardır. Harezmi Türkçesini en iyi karakterize eden eserlerden biri olan *Kısas-ı Rabgûzî*, birçok bilim insanı tarafından çeşitli yönleriyle incelenmiştir. Eserin Arap harfleriyle ve Latin harfleriyle metin yayınları ve tercüme yapılmıştır. Dil ve edebiyat tarihi incelemeleri için de önemli bir kaynak olan bu eser üzerinde inceleme yapan başlıca bilim insanlarını anmakta fayda var:

Eser, ilk olarak N. İlminsky tarafından bastırılmıştır. Petersburg ve Kazan'daki nüshaların özel koleksiyonlardaki nüshalarla karşılaştırılması ardından yapılan bu çalışma Kazan'da 1859 yılında yayımlanmıştır.⁴

N.P. Ostroumov ise 1874 yılında yayımladığı bir çalışmada Hz. Muhammed kıssası üzerinde durmuştur.⁵

Şemsüddin Hüseyin, Kazan baskısını esas alarak *Kısas-ı Rabguzi* adlı çalışmasını 1881'de Kazan'da yayımlamıştır.

N.F. Katanov eserdeki İsa ve Meryem kıssalarını işlemiş ayrıca eser üzerine başka çalışmalar da yapmıştır.⁶

P.M. Melioransky, eserdeki Salih Peygamber kıssasını işlemiş⁷; Fitret ise, *Uzbek Edebiyatı Numuneleri* (Taşkent, 1928, s.104-112.) adlı eserinde, Yusuf kıssasından manzum ve mensur birer parça ile Nuh tufanı ile ilgili bir parça almıştır. Gulam Hasan Arifgan da eserin bir taşbaskısını hazırlamıştır.⁸

⁴ Nicholas Ilminsky, *Kısas-ı Rabguzi*, Kazan, 1859.

⁵ Nikolay P. Ostroumov, *Kritičeskiy razbor Muhammedanskogo učenija o prorokax*, Kazan, 1874.

⁶ Nikolay Federovič Katanov, *Musul-manskie Legend. Teksti i perevodi*, Zapiski Imperatorsky Akademii Nauk XXV. (1894). priloz 3, Petersburg 1895, s. 1-44.

_____, *Tatarskie skazaniya o semi spiyaščih otrokah*, ZVO VIII, St. Petersburg, 1875, s.242-245

_____, *Turkskie skazki o čeloveke ponimavšem yazık jivothin*, Dcagatayskaya skazka po Rabguzi, İzvesticaobščest va arc., ist., i etn. XVI, Kazan, 1898, s. 252-253

_____, *Rabguzi Kıssası'l-enbiya türki*, Taşkent, 1898.

⁷ P.M. Melioransky, *Skazanie proroke Salihe, Al-Muzaffariye*. Sbornik statey učenikov Prof. Barona, V.R. Rozena, St. Petersburg, 1897, s.279-308.

⁸ Gulam Hasan Arifgan, *Rabguzi Kıssası'l-Enbiya*, Starıy Taşkent, 1916-1917.

S.E. Malov, Rusya'daki iki nüshayı karşılaştırarak İsmail Peygamber'in kurban edilmesi, Kabe'nin yapılışı ve İshak'ın oğulları hakkındaki kıssaları yayınlamıştır.⁹

K. GrFnbech, eserin bilinen en eski ve en iyi yazması olan Londra nüshasının tıpkıbasımını yapmıştır.¹⁰

Saadet Çağatay ise *Türk Lehçeleri Örnekleri* adlı kitabında Malov ve Fitret'ten aldığını belirttiği İsmail ve Yusuf kıssalarını örnek metin olarak vermiştir.¹¹

Polonya Tatarlarından olan Yakup Bey Şinkeviç'in (J. Schinkewitsch) doktora tezi de bu eserin sentaksı üzerine yapılmış esaslı bir çalışmadır.¹² Şinkeviç bu çalışmasında Londra nüshasını esas almış ve diğer nüshaları da karşılaştırarak eserin sentaks özelliklerini belirlemiştir.

Eser hakkındaki bir diğer önemli çalışma da Semih Tezcan, Hendrik Boeschoten ve M. Van Damme tarafından yapılmıştır.¹³ Bu çalışmada, nüsha karşılaştırmaları yapılmış olması özellikle önemlidir.

⁹ Sergey Efimoviç Malov, *Musul'manskie skazaniya o prokokax po Rabguzi*, Zapiski Kollegii Vostokovedov V, 1930, s.507-524

¹⁰ Karl GrFnbech, *Rabguzi, Narrationes de Prophetis*, Cod. Mus. Brit. Add. 7851, Kopenhagen, 1948.

¹¹ Saadet Çağatay, *Türk Lehçeleri Örnekleri*, DTCF Yayınları, No:62, Ankara, 1950, s.141-151.

¹² Yakup Bey Şinkeviç, *Rabguzi's Syntax*, Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen II, Sayı: XXIX, 1926, 130-172. XXX, 1927, 1-57. (Türkçeye çeviren: Sabit Paylı, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten III, Sayı: 8, 9,10, 11, 1947)

¹³ Hendrik Boeschoten, Mark Vandamme ve Semih Tezcan; *The stories of the prophets: Qişaş al-anbiya' an Eastern Turkish varsion / Al-Rabghazi*; Critically Edited, Leiden: E. J. Brill, 1995.

Biz bu çalışmamızda Aysu Ata'nın 1997 tarihli iki ciltlik çalışmasını kaynak olarak aldık.¹⁴ Aysu Ata da kendi çalışmasında K. GrFnbech'in tıpkıbasımını yaptığı Londra nüshasını temel almış.

Edebiyatımızda Kıyasü'l-Enbiyâlar çok sayıdadır; yalnız bunların büyük bir çoğunluğu yazma olarak kalmış olup basılmamış ve çok azı Latin harfleriyle basılmıştır. Yayımlanmış olanlardan biri, İsmet Cemiloğlu tarafından yayımlanan, 14. yüzyılda Anadolu'da yazılmış bir Kıyasü'l-Enbiyâ'dır.¹⁵

İslam'ın yayıldığı her yerde olduğu gibi Anadolu'da da Kıyasü'l-Enbiyâ türü eserler büyük ilgi görmüştür. Biz de çalışmamıza kaynaklık etmesi açısından Anadolu sahasına ait bir eserin önemli olacağını düşünerek İsmet Cemiloğlu'nun birinci baskısı 1994'te yapılan *14. Yüzyıla Ait Bir Kıyas-ı Enbiya Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi* adlı eserini kaynak olarak aldık.

İsmet Cemiloğlu yukarıda adını zikrettiğimiz eserde temel olarak Eski Anadolu Türkçesi'nin sentaks özelliklerini incelemiş, bu incelemeyi yaparken de 14. yüzyıla ait bir Kıyasü'l-Enbiyâ kullanmıştır. Cemiloğlu eserinin "Söz Baş"nda şöyle diyor:

"Türkçenin Tarihi Gramerinin yazılabilmesi için, elbette devirlerin belli başlı eserlerini sentaks yönünden de incelemeye ihtiyaç vardır. Biz, bu düşünceden hareketle XIV. yüzyıl Türk yazı dilinin

¹⁴ Aysu Ata, **Rabgûzî. Kıyasü'l-Enbiyâ I.** (Giriş-Metin-Tıpkıbasım), Türk Dil Kurumu Yayınları:681-1, XL+616s., Ankara 1997.

¹⁵ _____, **Rabgûzî. Kıyasü'l-Enbiyâ II.** Dizin, Türk Dil Kurumu Yayınları:681-2, 820s., Ankara 1997.

¹⁵ Yazarı bilinen ya da bilinmeyen çeşitli Kıyasü'l-Enbiyâ nüshaları için bkz. İsmet Cemiloğlu, **14. yüzyıla ait Bir Kıyas-ı Enbiya Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi**, s. XIV-XVIII, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2000.

*mükemmel bir nesir örneği olan metnimizi sentaks yönünden incelemeğe karar verdik. Bunun için de aslı Bursa Kurşunoğlu Kütüphanesi (şimdiki adıyla Bursa Eski Eserler ve Yazmalar Kütüphanesi) 141 numarada kayıtlı bulunan eserin, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi 108 numarada kaydedilmiş mikrofilminin tabedilmiş şeklini elde ederek çalışmamıza başladık.”*¹⁶

Cemiloğlu eserin “Giriş” bölümünde öncelikle Kıyasü'l-Enbiyâ türündeki eserlerin genel özelliklerinden ve bu türün belli başlı örneklerinden bahsetmiştir. Kâtib Çelebî'den C. Brockelmann'a ve İsmail Cerrahoğlu'na kadar bazı araştırmacıların Kıyasü'l-Enbiyâ müelliflerine dair verdiği bilgileri de aktaran Cemiloğlu, Kıyasü'l-Enbiyâlarda yer alan yaratılışa ilişkin bilgilerin çoğunlukla Vehb bin Münebbih'e ve Ka'bu'l-Ahbar'a dayandırıldığını da vurgulamıştır. Bölümün sonunda eserin Arapça'dan tercüme olup müellif, mütercim ve müstensihinin bilinmediğini belirten Cemiloğlu, yazmanın fiziki özelliklerine ilişkin bilgileri de verdikten sonra “eserin münderecatı” tabirini kullanıp bir çeşit “içindekiler” hazırlayarak yapıtının giriş bölümünü bitirmiştir. Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında bu eseri zikredeceğimiz zaman ***Kıyas-ı Enbiyâ*** tabirini kullanacağız.

Kıyasü'l-Enbiyâ denince akla ilk gelen isimlerden biri de hiç kuşkusuz Sa'lebî ve onun *Kitâbu èArâisü'l-Mecâlis fi Kasasi'l-Enbiyâ* adlı eseridir. 1035 yılında vefat eden

¹⁶ İ. Cemiloğlu, 2000, s.XI.

ve tam adı Ebû İshâk Ahmed bin Muhammed bin İbrâhim es-Sa'lebî en-Nișâbûrî eş-Şaffî olan Sa'lebî'nin Kısasü'l-Enbiyâ türündeki bu eseri Arapça olarak kaleme alınmıştır.

Çalışmamızda adı buradan itibaren *Arâisü'l-Mecâlis* olarak geçecek olan bu eserin Türkiye'deki kütüphanelerde üç çeviri nüshası olduğu bilinmektedir. Bunlar: Bursa Ulucami nüshası, Yozgat Maarif nüshası ve Türk Dil Kurumu nüshasıdır. Emine Yılmaz ve Nurettin Demir'in 2005 yılında yayımladığı makaleden¹⁷ faydalanarak eserin nüshaları hakkında şunları söyleyebiliriz:

Bursa Ulucami nüshası 2474 numara ile kayıtlı olup 459 sayfadan oluşmaktadır. Bu yazmanın bir kısmı Necmettin Hacıeminoğlu tarafından kısa bir gramer çalışmasına konu edilmiş ve yazma hakkında, fiziksel özelliklerini de içeren bir tanıtma yapılmış,¹⁸ ayrıca eserde yer alan “Kabil ve Habil Kıssası”nın yazıçevrimi Fahir İz tarafından yapılmıştır.¹⁹ Yazmanın tamamı 2002 yılında da Meriç Ökten tarafından bir doktora tezine konu edilerek İstanbul Üniversitesi'ne sunulmuştur.²⁰

Yozgat Maarif nüshası, 378 numara ile kayıtlı olup 297 varaktır. 15. yüzyılda Osmanlı bilginlerinden Ebu'l-Fazl Mûsâ tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Ayrıca bu

¹⁷ Emine Yılmaz, Nurettin Demir, “Bir Sa'lebî Çevirisi (Kısas-ı Enbiyâ: TDK Nüshası)”, *International Journal of Central Asian Studies*, Vol. 10:1, Prof.Dr. Mustafa Canpolat Armağanı, 2005, s.1-8.

¹⁸ M.Necmettin Hacıeminoğlu, “Sa'lebî'nin Kısasü'l-Enbiyâ'sının;Tercümesi Üzerinde Bir Gramer Denemesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1961, Cilt XI, 47-66.

¹⁹ Fahir İz, *Eski Türk Edebiyatında Nesir*, İstanbul, 1964.

²⁰ Meriç Ökten, *Sa'lebî'nin Kısasü'l-Enbiyâ'sının XIV. Yüzyılda Türkçe tercümesi: metin-sözlük*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Dili Bilim Dalı, İstanbul, 2000.

yazma, Hacettepe Üniversitesi'nde yedi lisans tezine ve Şefika Füsun Halıcı tarafından da bir yüksek lisans tezine konu edilmiştir.²¹

954 sayfalık Türk Dil Kurumu nüshası A145 numara ile kayıtlıdır. Mevcut çeviriler içinde en hacimli olanıdır. Aydınoglu Mehmet Bey'in isteği ile 14. yüzyılda tercüme edilmiştir. TDK tarafından yayımlanmış olan *Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu*'nda 298 numarada yazmanın kayıt bilgileri verilmektedir. Eser hakkında Yılmaz ve Demir'den çok önce A. Cevat Emre de bir çalışma yapmıştır. A. Cevat Emre, *Ondördüncü Asır Betikleri (1942)* adlı eserinde bu nüshayı tanıtmış ve yazmanın bazı bölümlerinden yazıçevrimli örnekler vermiştir. Ayrıca eserin bir kısmının yazıçevrimi ve sözlüğü Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde hazırlanmış olan beş yüksek lisans tezine de konu olmuştur.²² Yazmanın bazı bölümleri de Orhan Duru tarafından yapılmış popüler bir yayında sadeleştirilmiştir.²³ Orhan Duru'nun eserini hazırlarken bu yazmayı kullandığını belirten de Yılmaz ve Demir'dir.²⁴

²¹ Şefika Füsun Halıcı, **Kıyas-ı Enbiya (Yazı çevrimi, dilbilgisi incelemesi, sözlük-dizin)**, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2001. (Danışman: Doç.Dr. Ülkü Çelik Şavk)

²² - Nesrin Bayraktar, **Salebî, Kıyas-ı Enbiyâ** (203-260. sayfalar) Transkripsiyonlu Metin, Dil İncelemesi, İndeks, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1996. (Danışman: Doç.Dr. Ülkü Çelik).
- Binnur Erdağı, **Kıyas-ı Enbiya** (54-109. Sayfalar), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1993. (Danışman: Prof. Dr. Talat Tekin).
- Bülent Gül, **Kıyas-ı Enbiya** (400-450. Sayfalar), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1998. (Danışman: Doç.Dr. Ülkü Çelik).
- Özlem Özdeş Kalay, **Kıyas-ı Enbiya** (1-51. Sayfalar), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1992. (Danışman: Prof. Dr. Talat Tekin).
- Arzu Oyarkılıçgil, **Kıyas-ı Enbiya** (154-204. Sayfalar), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1994. (Danışman: Prof. Dr. Talat Tekin).

²³ Orhan Duru, **Kıyas-ı Enbiya**, İstanbul, 1978.

²⁴ Emine Yılmaz, Nurettin Demir, a.g.m, s. 4.

Bu satırların yazarı Türk Dil Kurumu nüshasını kullanmış olup, Nurettin Demir ve Emine Yılmaz'ın eser üzerinde yaptıkları; fakat henüz yayımlanmamış çalışmalarından da büyük destek almıştır. Demir ve Yılmaz'ın okumalarını esas almakla beraber, farklı okumalar yapılması gerektiğini düşündüğüm yerlerde görüş ya da önerilerimi dipnotlarda belirttim.

Bu çalışmada, yukarıda zikrettiğimiz dört eser temel alınmış olup bu dört eserde bulunan yaratılışa ilişkin anlatılar karşılaştırılacaktır. Yalnız, Ahmed Cevdet Paşa'nın *Kısas-ı Enbiya*'sında evrenin ve dünyanın yaratılışına hiç yer verilmemiş; insanın yaratılışı da birkaç cümleyle anlatılmış olduğundan bizim çalışmamız açısından önemli bir katkısı olmayacaktır. Diğer taraftan İsmet Cemiloğlu'nun yayımladığı *Kısasü'l-Enbiyâ*'da da son derece karışık bir anlatım vardır. Bu 14. yüzyıl metninde derli toplu bir sıralama yapılmamış, olaylar neredeyse rastgele denebilecek şekilde sıralanmıştır. Burada bir diğer ihtimal de yazmanın sayfalarının karışmış olmasıdır, eserde derli toplu bir sıralamanın olmamasının sebebi pekâlâ bu da olabilir. Fakat bu rastgelelik ya da karışıklık içinde dahi eserin bizim için çok önemli bir kaynak olduğu su götürmez bir gerçektir. *Arâisü'l-Mecâlis*'te de anlatımın iskeleti aynı olmakla beraber *Kısas-ı Enbiyâ*'ya göre daha düzenli bir anlatım görülür. Bu eserdeki temel sorun kıssaların içine başka kıssalar yerleştirilmesi, çoğu kez kıssaların arasında birçok başka olaya göndermelerde bulunulmasıdır. Bu dört eser içinde hem olayların sıralanışı ve hem de ayrıntıların bolluğu bakımından en mükemmel olanı *Kısas-ı Rabgûzi*'dir. Bu sebeple yöntem olarak, önce Rabgûzi'nin eserindeki yaratılış bölümünden parçaları aktarıp ardından diğer üç eserdeki ilgili bölümleri bu eserle karşılaştırmayı daha uygun buldum.

Böylece her dört eserin yaratılış bölümleri paralel incelemeye tabi tutulabilecek ve bir paradigma oluşturulabilecektir.

Kıyasü'l-Enbiyâ türü eserlerin hepsindeki ortak nokta, anlatılanların büyük oranda Kur'an-ı Kerim'e ve Kitab-ı Mukaddes'e dayanması olduğu için çalışmamızda; Eski Ahit, Yeni Ahit ve Kur'an-ı Kerim'deki yaratılışa ilişkin ayetleri hatırlamakta fayda vardır. Bu sebeple çalışmada yer alacak bir "Kutsal Kitaplarda Yaratılış" bölümü ilerleyen bölümler için ön açıcı olacaktır.

Diğer bir önemli husus da inceleyeceğimiz yaratılış anlatılarının, başka kültürlerdeki benzerleriyle karşılaştırılmasıdır. Hemen hemen her inancın; ortaya çıktığı coğrafi koşullara, yaşayageldiği toplumdaki sosyal ilişkilere ve üretim şekline, toplumsal kurumların şekillenmesine ve başka pek çok değişkene göre şekillenmiş bir ya da daha fazla yaratılış mitosu vardır. En eski zamanlardan beri toplumsal hayatın önemli bir bölümünü kaplayan din kurumu ve inanç olgusu, insanlarda başlangıçta ne olduğuna dair bir merak uyandırmış ve özellikle evren/dünya ile insanın ilk olarak nasıl var olduğunu öğrenme/tasavvur etme isteğini kamçulamıştır. İşte bu sebeplerle birbirleriyle uzaktan yakından bağı olmadığı düşünülen/varsayılan toplumların mitolojilerinde de, tıpkı Kıyasü'l-Enbiyâların en başında olduğu gibi, yaratılış söylenceleri vardır. Bunları birbirleriyle karşılaştırmak; her ne kadar sosyal antropologların, etnologların ya da kültür tarihçilerinin işiymiş gibi görünse bile, bir dilbilimciyi de son derece heyecanlandıracak bir etkinliktir. Kaldı ki mitolojilerin ve dinlerin en temel yapı taşı her zaman dil/söz/kelâm olmuştur. Ben de bu heyecanı yaşayarak elimdeki dört peygamber

kıssası yanında bazı mitolojilerdeki yaratılış söylencelerini de çalışmamda kullanmaya karar verdim. Kısasü'l-Enbiyâlarda karşımıza çıkabilecek bir figürün, başka bir mitolojide aynısı ya da benzeri veya herhangi bir şekilde bağlantı kurulabilecek bir formu varsa, bunu da belirtmeye çalışacağım. Ayrıca bu çaba sırasında önceliği Türk mitolojisine vermenin doğru olacağını düşünüyorum.

2. YARATILIŞ

Elias Canetti, *Kitle ve İktidar* adlı –en azından benim için- çok önemli eserine şu sözlerle başlar: “İnsanı bilinmeyen dokunuşundan daha çok korkutan hiçbir şey yoktur.”²⁵ Canetti’nin bu sözü tamamen gerçek anlamıyla anlaşılabilir gibi, metaforik bir anlam içerdiği de düşünülebilir. Ben ikincisini tercih ediyorum. İnsanoğlu çok eskiden, kendi varlığını sorgulamaya başlayıp kendine evrende değer biçmeye ilk başladığı zamanlarda şöyle akıl yürütmüş olmalı: “Ben yoktum; ama şu anda varım. Demek ki şu anda var olan her şey bir zamanlar yoktu; bu durumda bütün varlıkları yaratan bir yaratıcı güç var ve bu güç, gerektiği an şeyleri yaratmaya başlamış olmalı.” İnsanoğlu tam olarak böyle düşünmediyse de benzeri bir çıkarım yaptığı kesin; çünkü insanlar -en azından insanların büyük bir bölümü- binlerce yıldır yaratılışa, yaratıcılara ve yaratıldıklarına inanıyorlar. Bu inanışlar gereği de ortaya çeşitli yaratılış anlatıları çıkmış. İnsanlık, kendisine ilk dokunanı bilmek ya da hiç değilse tasavvur edebilmek için, bilinmenin ilk dokunuşu olan “yaratılış” üzerine bitmez tükenmez bir külliyat ortaya koymuş.

Yaratılış anlatılarının olmazsa olmaz iki unsuru vardır: Yaratan ve yaratılan. Yaratılan, doğası gereği, yaratandan izler taşır ve ilk yaratılıştan sonraki her yaratma eylemi ve hatta her eylem ve durum, Eliade’nin deyişiyle “her şeyin öncesindeki kozmolojik eylemi tekrarlar”²⁶ En ilkel dinsel inançlardan ve mitolojilerden en gelişmiş

²⁵ Elias Canetti, *Kitle ve İktidar*, İstanbul: Ayrıntı, 1998, s. 15.

²⁶ Mircea Eliade, *Ebedi Dönüş Mitozu*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1994, s. 32.

ve sistemli dinlere kadar bütün inançlarda başlangıçtaki yaratılış, sonraki bütün yaratılışların, durumların ve davranışların sebebi ve ilk örneğidir.

2.1. Kutsal Kitaplarda Yaratılış

Kıyasü'l-Enbiyâ türündeki eserler İbrahimî dinlerin sonuncusu olan İslâm'ın etki alanındadır ve kendinden önceki iki dinin mirasını da taşır. Bu sebeple Kıyasü'l-Enbiyâlara geçmeden önce bahsettiğimiz bu üç dinin yaratılışı nasıl anlattığına bakmakta fayda var.

Dünyaca ünlü bilim insanı Mircea Eliade'nin de editörlüğünü yaptığı *Dinler Ansiklopedisi (Encyclopedia of Religion)*'nin “Cosmogony” maddesinde, yaratılış mitlerinin dört ana grupta sınıflandırılabilceği belirtilir. Bu dört grubun birincisi “yoktan (ex nihilo) yaratma”dır. Bu tarz anlatılarda, yüce bir (bazen birden çok) varlık düşünceyle, sözle, istekle vs. evreni yaratır ve düzenler. Bu minvaldeki yaratılış mitleri Antik Mısır'da, Polinezya yerlilerinde ve bazı Kızılderili kabilelerinde görülebildiği gibi bizim için asıl önemli nokta, Musevilikteki “Yahve”nin de sadece söyleyerek ve isteyerek, varolmak ve var etmek için kendinden başka hiçbir şeye ihtiyaç duymaksızın yoktan var eden bir yaratıcı olmasıdır. İbrahimî dinlerin “Yüce Yaratıcı”sının temeli de doğal olarak Yahve'dir.

Yoktan yaratma dışındaki diğer gruplar ise; kozmik yumurta, dünya dalgıcı ve kaos motiflerini temel alırlar. Bu mitler; adlandırmalardan da anlaşılacağı üzere,

başlangıcı kozmik bir yumurtanın şekillenmesine, yüce bir varlığın ya da yardımcısının deniz dibine dalarak dünyayı oluşturacak mazlemeyi çıkarmasına ya da her şeyden önce var olan kaotik bir ortamın yine yüce bir varlık tarafından düzenlenmesine bağlarlar.²⁷

2.1.1. Kitab-ı Mukaddes

2.1.1.1. Eski Ahit

Eski Ahit, Tevrat ve Zebur'a Hıristiyanlarca verilen isimdir. Hıristiyan inancına göre Hz. İsa ile yeni bir anlaşma yapıldığından bu kitaba "Eski Ahit" adı verilmiştir. Eski Ahit, Hıristiyanlarca kutsal kabul edilen ve Kitab-ı Mukaddes'in ilk bölümünü oluşturan Tevrat'tan alındığı bildirilen parçalar ile İsrailoğullarının bazı peygamberlerine isnat edilen hikâyeler kısmıdır.

Kitab-ı Mukaddes tek bir kitap değildir. Kitab-ı Mukaddes'in Eski Ahit (Ahd-i Atik) ismindeki kısmı Tevrat'tan alınan parçaları ihtiva eder. Yeni Ahit (Ahd-i Cedid) denilen ikinci kısım ise, Matta, Markos, Luka ve Yuhanna'nın yazdığı İncil kitaplarını ve Luka'nın "Resullerin İşleri" kitabı ve Havariler ile Pavlus'un yazdıkları mektupları ihtiva etmektedir.

Ahd-i Atik üç kısımdan meydana gelmiştir: Birinci kısım; Musa peygambere indirilen Tevrat zannedilen beş kitap olup, bu beş kitabın ismi Tekvin, Çıkış, Levililer,

²⁷ **Encyclopedia of Religion**, Second Edition (Lindsay Jones, Editor in Chief), New York : Macmillan, 2004, **Cosmogony** maddesi, Yazar: C.H. Long, c.3, s. 1985-1991.

Sayılar, Tesniye'dir. İkinci kısım; "Neviim" yani peygamberlerdir. Bu kısım da, ilk peygamberler ve son peygamberler olmak üzere ikiye ayrılır. Bunlar; Yeşué, Hakimler, Samuel, Kırallar, İşaya, Yeremya, Hezekiel, Hořea, Yoel, Amos, Obadya, Yunus, Mika, Nahum, Habakkuk, Tsefanya, Hafgay, Zekeriyya ve Malaki'dir. Üçüncü kısım "Ketuvim" yani kitaplar, yazılardır. Bunlar; Davud peygamber tarafından yazıldığı zannedilen "Mezmurlar" ile "Süleyman'ın Meselleri", "Neřideler Neřidesi", "Vaiz", "Rut", "Ester", "Eyub", "Yeremyanın Mersiyeleri", "Daniel", "Ezra", "Nehemya" ve "Tarihler" gibi kitaplardır. Bizim çalışmamız açısından Eski Ahit'in Tevrat'ı oluşturan ilk kitabının ilk bölümü, yani Tekvin (*Yaratılış, Genesis*) kitabı önem taşımaktadır. Tekvin bölümünün ilk iki "Bab"ında dünyanın ve insanın yaratılışı hikaye edilir ki bizi asıl ilgilendiren de zaten budur.

2.1.1.2. Yeni Ahit

Kitab-ı Mukaddes'in sadece Hıristiyanlara ait olan ikinci kısmı yani Matta, Markos, Luka ve Yuhanna'nın yazdığı İncil kitapları ve Luka'nın "Resullerin İşleri" kitabı ile Havariler ve Pavlus'un yazdıkları mektuplardan meydana gelen kısımlara Yeni Ahit denmektedir. Yeni Ahit'i oluşturan kitaplar aynı zamanda ortaya çıkmış ve aynı tarihte yazılmış olmayıp, Eski Ahit'te de olduğu gibi uzun süre sözlü olarak nakledilmiş, daha sonra yazıya geçirilmişlerdir. Bugünkü Kitab-ı Mukaddes'in Yeni Ahit kısmında bulunan dört incil; Matta, Yuhanna, Luka ve Markos tarafından yazılmıştır. Bunlardan yalnız Hz İsa'nın teyzesinin oğlu Yuhanna, Hz. İsa'yı görmüş fakat İncil'ini onun göğe kaldırılmasından sonra Samos'ta yazmıştır.

2.1.1.3. Kitab-ı Mukaddes'te Yaratılış

Yeni Ahit, Eski Ahit'in devamı olarak kabul edildiğinden içinde ayrı bir yaratılış (*Tekvin, Genesis*) bölümü yoktur. Yaratılışa ilişkin sözler parça parça çeşitli ayetlerde geçmekte ve hemen hepsinde de Eski Ahit'teki Tekvin bölümüne uyum görülmektedir.

Eski Ahit'te, başlangıçta hiçbir şey olmadığı söyleniyordu, Yeni Ahit'te de bunu teyit eden ayetler vardır. Örneğin, İbraniler 11:3'te "Evrenin Tanrı'nın buyruğuyla yaratıldığını, böylece görülenlerin görünmeyenlerden oluştuğunu iman sayesinde anlıyoruz." denilerek bu hiçlikten yaratılma (*ex nihilo*) olayına bir göndermede bulunuluyor. Yine her türlü yaratma eyleminin Tanrı'nın tasarrufunda olduğu düşüncesi de birçok kereler yineleniyor. Elçilerin İşleri 4:24²⁸ ve 14:25'te²⁹ Tanrı'nın yaratıcılık vasfı bir kez daha ön plana çıkarılmıştır. Ayrıca Tanrı'nın yarattığı her şeyin iyi olduğu, Tanrı'nın olası dünyaların en iyisini insan için yarattığı da İncil de vurgulanır. 1. Timoteos 4:4'te de bunu perçinlemek amacıyla "Oysa Tanrı'nın yarattığı her şey iyidir, hiçbir şey reddedilmemeli; yeter ki, şükranla kabul edilsin." denir. İncil'in Tevrat'tan en önemli farkı Hz. İsa'ya da Tanrısal bir karakter kazandırması ve yaratılışın Hz. İsa için, Hz. İsa sayesinde meydana geldiğini vaaz etmesidir: 1. Korintliler 8:5-6³⁰, Koloseliler 1:16³¹ ve İbraniler 1:2³² bu inancı ispat etmeye yeterlidir.

²⁸ "Arkadaşları bunu duyunca hep birlikte Tanrı'ya şöyle seslendiler: "Ey Efendimiz! Yeri göğü, denizi ve onların içindekilerin tümünü yaratan sensin." **Kitab-ı Mukaddes**, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1997.

²⁹ "Efendiler, neden böyle şeyler yapıyorsunuz?" diye bağırdılar. "Biz de sizin gibi insanız, aynı yaratılışa sahibiz. Size müjde getiriyoruz. Sizi bu boş şeylerden vazgeçmeye, yeri, göğü, denizi ve bunların içindekilerin hepsini yaratan, yaşayan Tanrı'ya dönme çağırıyoruz."

³⁰ Yerde ya da gökte ilah diye adlandırılanlar varsa da -nitekim pek çok "ilah", pek çok "rab" vardır, bizim için tek bir Tanrı Baba vardır. O her şeyin kaynağıdır, bizler O'nun için yaşıyoruz. Tek bir Rab var, O da İsa Mesih'tir. Her şey O'nun aracılığıyla yaratıldı, biz de O'nun aracılığıyla yaşıyoruz.

³¹ Nitekim yerde ve gökte, görünen ve görünmeyen her şey -tahtlar, egemenlikler, yönetimler, hükümlerlikler- O'nda yaratıldı. Her şey O'nun aracılığıyla ve O'nun için yaratıldı.

³² "Bu son çağda da her şeye mirasçı kıldığı ve aracılığıyla evreni yarattığı kendi Oğlu'yla bize seslenmiştir."

Eski Ahit'te Tanrı'nın, yaratılışı altı günde tamamladığı ve tamamladıktan sonraki gün (yedinci gün, *Şabat*) istirahat ettiği söylenirken bu güne ilişkin İncil'de de göndermeler bulunuyor.³³ İnsanın yaratılışına ilişkin en önemli vurgu noktası ise erkek ile kadının yaratılış sırası olarak göze çarpıyor. Burada şunu söylemekte de fayda var ki, yalnızca yaratılış sırası değil, kadının erkek için yaratıldığı da önemle vurgulanıyor.³⁴

Daha önce belirtildiği gibi İncil, Tevrat'ın devamı olduğu için yaratılışa ilişkin başka bilgiler verilmiyor ve Tevrat'ın Tekvin bölümü, bir yerde, tamamen kabul edilmiş sayılıyor. Özet olarak söylemek gerekirse; Kitab-ı Mukaddes'teki yaratılış anlatısını öğrenmek için Tekvin'i bilmek ve hatta Tekvin'in sadece ilk iki babını bilmek yeterlidir.

Kitab-ı Mukaddes inancı Asya, daha da dar anlamda Ortadoğu kökenli olmakla beraber M.S. 3. yüzyıldan itibaren Roma İmparatorluğu vasıtasıyla Batı'ya da taşınmış ve bir müddet sonra Avrupa'nın egemen dini haline gelmiştir. Hıristiyanlık öncesinde pagan dinlere sahip olan Avrupalı kavimler, Hıristiyanlığa (bazen zor kullanılarak) geçerken kendi eski inançlarından bazı motifleri de Hıristiyanlığa sokmuşlardır. Aynı şekilde Hıristiyanlığın yayıldığı Güney Amerika'da da bir yandan yerlilerin söylencelerinde Hıristiyanlık etkileri görülürken diğer taraftan da Hıristiyanlık inancı ve ritüelleri yerleşmiştir. Avrupa'nın pagan halklarından ve Güney Amerika yerlilerinden miras kalan anlatılar incelendiğinde bu rahatlıkla fark edilebilir.

³³ Markos 2:27.

³⁴ Matta 19:4-5, Markos 10:6, 1. Korintliler 11:8-12, 1. Timoteos 2:13-14.

2.1.2. Kur'an-ı Kerim'de Yaratılış

Kur'an-ı Kerim de yaratılışın anlatılması bakımından İncil gibidir ve başlı başına yaratılışa ayrılmış bir bölümü (sûresi) bulunmamaktadır. Yaratılışa ilişkin ayetler Kur'an-ı Kerim'in geneline yayılmış ve birçok sûrede yer bulmuştur. Kur'an-ı Kerim'de "Yaratılış"ı incelerken belli bir düzen yakalayabilmek için en pratik yöntem olarak "Eski Ahit"teki yaratılış sırasını göz önünde bulundurmak uygun olacaktır. Kur'an ehli, her ne kadar tahrif edildiğine inansa da, Tevrat'ı kutsal sayar. İslâmî metinlerde sık sık Eski Ahit'e atıflarda bulunulduğunu görmek mümkündür.

2.2. Kısasü'l-Enbiyâlarda Yaratılış

Burada, ele aldığım Kısasü'l-Enbiyâlardaki yaratılış anlatılarını incelemeye çalışacağım ve daha önce belirttiğim gibi bu bölümde Rabgûzî'nin *Kısasü'l-Enbiyâ*'sını çıkış noktası olarak bir inceleme yapacağım. Dolayısıyla her dört eser için ayrı ayrı başlıklar açmayıp, hepsini aynı başlık altında inceleyeceğim. Burada başlık ayırmamızı gerektiren tek sebep "Evrenin/Dünyanın Yaratılışı" ve "İnsanın Yaratılışı"nın ayrı ayrı incelenmesi zorunluluğudur. Bunu da yine sadece birer başlık altında yapmaya çalışacağım.

Rabgûzî'nin eserinde dünyanın ve insanın yaratılışı ayrıntılı bir anlatımla aktarılmıştır. Abdullah b. Abbas ve Kelbî'den nakledilen rivayetler yanında isim zikredilmeden başka kimi söylenceler de okura ulaştırılmıştır. Rabgûzî'deki yaratılış

öyküsü genel olarak Eski Ahit'e benzerlik gösterse de eserde yer yer farklılıklar da vardır.

Eser, yazarın Tanrı'ya şükran sunması ve övgüsüyle başlar ki bunun sebebi, Tanrı'nın insanı yaratmış olması ve yazarı da erkek olarak yaratmasıdır:

Bi'smi'llâi'r-raóim

Sansız óamd u âen.Âlar ve saúıssız köp şükrler ol Teñriâa kim celle cel.Àlehu kim úudreti birle bizni Âdem yaratdı yılıu úara yaratmadı... yana Âdem yaratmış soñ faølı keremi birle bizlerni er yaratdı.³⁵

Bismillahi'r-rahmani'r-rahim

Sayırsız, sonsuz şükür ve övgü o Tanrı'yadır ki gücüyle bizi insan (olarak) yarattı, hayvan (olarak) yaratmadı... Yine insan yarattıktan sonra fazilet ve lütfuyla bizleri erkek (olarak) yarattı.

Rabgûzî'nin eserinden alıntıladığımız bu küçük parçada dikkatimizi çeken önemli bir husus, eserin İslâmiyet ekseninde yer almasına rağmen yaratıcının ismi olarak "Allah" yerine "Teñri"³⁶ sözcüğünün kullanılmasıdır. İlerleyen alıntılarda da görüleceği

³⁵ A. Ata, 1997, s. 3, 1v1-1v4.

³⁶ Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre 13th Century Turkish*, Oxford, 1972. s. 523. "teñri: a very old word, prob. pre-Turkish, which can be traced back to the language of the Hsiung-nu, III B.C., if not earlier. It seems originally to have meant 'the physical sky', but very earlier acquired religious overtones and came to mean 'Heaven' as a kind of impersonal deity, the commoner meaning in the earlier texts. It was the normal word for 'God' in Man. and Bud. texts and was retained in this sense in the Moslem period..."

gibi, aynı sözcük *Arâisü'l-Mecâlis*'te de “Tanrı” olarak kullanılmaktadır. *Kıyas-ı Enbiyâ*'da ise çoğunlukla “Hak Ta'Âlâ” tabirinin tercih edildiği görülür.

Teñri bildiğimiz en eski Türkçe sözcüklerden biridir ve *Orhun Yazıtları*'nda da karşımıza sıkça çıkar. Bu sözcük şimdiki haliyle “tanrı” anlamıyla kullanıldığı gibi, temel olarak “gök” anlamında kullanılmaktadır.³⁷ Hiung-nulardan günümüze kadar ulaşmayı başaran bu dayanıklı sözcük, Moğolcada *tenggreri* şeklinde yer alır ve Jean Paul Roux'nun tespitine göre tüm Altaylıların Gök-Tanrı'sını tanımlamaktadır.³⁸

Çeşitli kaynakların da ortaya koyduğu gibi *Teñri*, Altaylılarda her şeyden evvel bir kavim ya da imparatorluk tanrısı olarak belirir.³⁹ Eski dinlerin birçoğunda olduğu gibi Türklerin eski dininde de gök tapıncı önemli yer tutmaktadır. Gök tıpkı Altaylılarda olduğu gibi birçok yerde tanrıların adı olmakta, bazen de tanrı adları göğe ilişkin kavramlardan türetilmektedir. İnanışlardaki gök tanrılarının büyük bir bölümünün en önemli özelliklerinden biri kadir-i mutlak olmaları ve yaratıcılık özellikleridir.⁴⁰ *Türk Teñrisi* de bu özelliklerle donanmıştır ve dolayısıyla gökle adlandırılmasından doğal bir şey yoktur.

İslâmiyet'e geçen Türkler özellikle ilk dönemlerde, belki diğer Müslüman toplumlarla farklarını göstermek için, belki de ve daha büyük bir ihtimalle artık

³⁷ Benzeri bir anlamsal yapı, İngilizce “heaven” sözcüğünde de vardır. bu sözcük hem “gök” hem “cennet” ve hem de “tanrı” anlamlarında kullanılır.

³⁸ Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, İşaret Yay., İstanbul, 1994, s. 90.

³⁹ J-P. Roux, 1994, s. 94.

⁴⁰ M. Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, İstanbul: Kocabı, 2003. s.61 vd.

vazgeçemeyecekleri bir sosyokültürel kavram haline geldiği için “Teñri/ Tanrı/Tanrı” adlandırmasını kullanmaya devam etmişlerdir. Kaldı ki İslâmiyet’in Allah’ı ile eski dinin *Teñri*’si en temel özellikler olan yaratıcılık ve kadir-i mutlaklık açısından benzeştiğinden bu kullanımı devam ettirmekte bu anlamda bir sakınca da yoktur. *Teñri*’nin varlığı ve/veya özellikleri Müslümanlaşmaya bir engel teşkil etmemiştir. Eski Türk inanışındaki *Teñri*, tüm insanların biricik tanrısı olmakla beraber Orhun Yazıtları’nda O’ndan “Türk Tanrısı” olarak söz edilerek, halkın (Türk halkının) iyiliği ve muzafferliği için müdahalelerde bulunduğu belirtilir. Ayrıca Kağan’a hakimiyet kurması için “kut” veren yine O’dur.⁴¹ O, her şeyden önce kavimin tanrısıdır.

Eski Türklerin *Teñri*’si de kaderi biçimlendirir ve ancak O’nun lütfuyla Kağan tahta geçip başarılı olabilir. Orhun Yazıtları’nda bu durum şu şekilde anlatılır:

Teñri yarlıkadukın üçün, özüm kutum bar üçün, kağan olurtum

(Kül Tigin Yazıtı, G.9)⁴²

Tanrı emrettiği için (Tanrı’nın emri üzerine), benim de kutum (talihim/kutsallığım) olduğu için kağan (olarak tahta) oturdum.

Teñri hem kaderi biçimlendirir ve hem de kut⁴³ sahibinin kim olacağını belirleyerek O’nu, deyim yerindeyse, dünyadaki naibi haline getirir. Yazıtlarda

⁴¹ J-P. Roux, 1994, s. 93.

⁴² Talat Tekin, **Orhun Yazıtları**, İstanbul: Simurg, 1998. s. 36.

⁴³ “Kut” konusunda ayrıntılı bir inceleme için bkz. Sencer Divitçiöğlü, **Orta-Asya Türk İmparatorluğu**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005.

hükümdarın bu seçilmişliği özellikle vurgulanır ve bu seçimin sebebi de halkın iyiliğinin sağlanması olarak gösterilir:

*Türük bodunuğ atı küsi yok bolmazun tiyin, kañım kağanığ öğüm
katunuğ kötürmüş Teñri, il biriğme Teñri, Türük bodun atı küsi yok
bolmazun tiyin, özümün ol Teñri kağan olurtdı, erinç. (Kültigin, D
25-26)⁴⁴*

Türk halkının adı sanı yok olmasın diye, babam hakanı (ve) annem hatunu yüceltmış olan Tanrı, devlet veren Tanrı, Türk halkı(nın) adı sanı yok olmasın diye, beni o Tanrı hakan (olarak tahta) oturttu, hiç şüphesiz.⁴⁵

Sümercedeki “Dingir” sözcüğü de tanrı anlamında kullanılır ve “parlak, ışık saçan” anlamlarını da barındırması ve daha genel anlamda bir gök tanrısını imlemesi yönüyle, Altaylıların *Teñri* sözcüğüyle her açıdan benzerliği açısından dikkat çeker. Eliade'nin ortaya koyduğu gibi birçok bilim insanı *Dingir* ile *Teñri*'nin dilsel ve kavramsal benzerliğine dikkat çekmiş ve konu hakkında *Dingir*'in Orta Asya'dan Mezopotamya'ya getirildiği de dahil birçok tez öne sürülmüştür.⁴⁶ Sümerlilerin dinsel metinleri ile İslamiyet öncesi Türkçe metinler arasındaki bir diğer benzerlik de dünyanın

⁴⁴ Benzer bölümler: Bilge Kağan Yazıtı, D 20-21/23/32-33

⁴⁵ T. Tekin, 1998, s. 44-45.

⁴⁶ M. Eliade, 2003, s. 83 vd.

yaratılışının temel izleği oluşturmamasıdır. Sümerlerde insanın yaratılışı daha fazla ele alınmıştır.⁴⁷ Türklerde ise köken efsaneleri geniş yer bulur.

Yukarıda *Kısas-ı Rabgûzî*'den alıntıladığımız bölümdeki bir diğer önemli husus da “insan”ın karşılığı olarak kullanılan “Âdem” sözcüğüdür. Burada “Âdem” yalnızca erkek belirten bir sözcük olarak kullanılmamış, tüm insan ırkını belirtmiştir. Yani bu metindeki “Âdem” sözcüğü Orhun Yazıtları'ndaki “kişi” sözcüğünü karşılamıştır. Zaten dikkat edilirse alıntının sonunda “erkek” anlamında “er” sözcüğünün tercih edildiği görülecektir. Burada, yaratılan ilk insanın cinsiyetine ilişkin bir problem olmakla beraber, buna insanın yaratılışına ilişkin bölümde değinmenin daha sağlıklı olacağını düşünüyorum.

Kısas-ı Rabgûzî'de şükran sunulmasının ardından altı çizilen bir diğer önemli konu, Tanrı'nın varlıkları yaratırken amacının onlardan faydalanmak olmadığı, tam tersine varlıkların O'ndan faydalanması olduğudur:

*Muóammed MuãuafÀ aytur: Óaú ãubÓÀnehu ve taèÀLÀ yarlıuadı
kim bir yaşurun genc erdim, meniñ Teñriliúumnı óiç kim bilmez
erdi. ÓalÁyú yaratım mendin asià alsunlar tēp, men alardın asià
alayın tēyü yaratma[dı]m⁴⁸, tēdi.⁴⁹*

⁴⁷ **Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü** (Ed: Yves Bonnefoy), Dost Kitabevi Yayınları: Ankara, 2000, **Kozmogoni (Mezopotamya)** maddesi, Yazar: Elena Cassin, s. 582.

⁴⁸ m: *yr'ım'm* 3r8. Eserin yazıldığı dönem ve bölge göz önünde bulundurulacak olursa Aysu Ata'nın *yaratmam* şeklindeki okuyuşu eleştirilmeye müsaittir. Çünkü bu dönemde, 1. tekil kişide geniş zamanın olumsuz *yaratmam* değil *yaratmaz men* şeklinde olur. Yani kişi eki ilkinde olduğu gibi iyelik kökenli değil kişi zamiri kökenlidir. Olumsuzluk eki de geniş zamanda *-mAz* veya Karahanlı *-mAs'* dir. Olumsuz 1. tekil kişide *-mAz/s men'* in yanında Çağatayca ve Eski Anadolu Türkçesinde de karşılaştığımız *-mezin / -mAn (-mAz men)* şekilleri nadiren de olsa geçebilir. A. Ata bunun hangi eserlerde, hangi sıklıkta geçtiğini *Harezmi-Altın Ordu Türkçesi* (Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:36, İstanbul 2002, s. 75-76.) adlı kitabında vermiştir. Bizi ilgilendiren *Kısas-ı*

Muhammed Mustafa (şöyle) der: “Yüce Tanrı buyurdu ki: ‘Bir gizli hazineydim, benim Tanrılığımı hiç kimse bilmezdi. Benden fayda bulsunlar diye canlıları yarattım; ben onlardan faydalanayım diye yaratmadım.’ dedi.”

Buna karşılık Kur’an-ı Kerim’de, insanın Allah’a kulluk etmesi için yaratıldığı söylenmektedir.⁵⁰ Söz konusu 51:56. ayeti Harezmi Türkçesiyle yazılmış Kur’an tercümesinden örneklendirelim:

*Taû yaratmadım perîlerini taû Âdemîlerini, meger munuñ için kim
úulluú úulsunlar maña.*⁵¹

Ben cinleri ve insanları sadece bana kulluk etmeleri için yarattım.

Kıtas-ı Rabgûzî daha sonra Hz. Muhammed’in ve Tok Buga Bey’in övgüsüyle devam eder. Övgülerin ardından da yazar, bu eseri neden kaleme aldığını ve nasıl isimlendirdiğini anlatır. [3r] numaralı varaktan itibaren de yaratılışı anlatmaya başlar. Bu çalışmada eserin konuya ilişkin bölümünün bir tercümesini yapmaktan ziyade vurgu noktalarına değineceğiz.

Enbiyâ’da bu ekin geçtiği dört örnek Ata tarafından tespit edilmiştir: *men bilmezîn* 13r19, *tura bilmen* 151r18, *iş úlman* 148r5, *úoya bilmen* 91v17.

⁴⁹ A. Ata, 1997, s. 5, 3r6-3r8.

⁵⁰ **Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı**, T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 1961. Zâriyât 56.

⁵¹ Gülden Sağol, **An Inter-Linear Translation of the Qur’an Into Khwarazm Turkish, Part I: Introduction and Text**, Harvard Üniversitesi 1993, s. 267.

Eski Anadolu Türkçesi ile kaleme alınmış *Kısas-ı Enbiyâ*'nın yaratılışa ilişkin başlangıç bölümünde ise üç değişik kaynaktan alınmış bilgiler bulunuyor. Ka'bu'l-Ahbar, Vehb bin Münebbih ve Abdullah bin Abbas'tan nakledilen bilgiler eserde her ne kadar karışık olarak verilmiş olsa da bizim çalışmamızın niteliği gereği biz bunları kendi içlerinde toparlayarak kullanmayı uygun gördük. Dolayısıyla her üç naklediciden aktarılan anlatıları kendi içinde bir bütün oluşturacak şekilde bir araya getirdik. Burada şunu da belirtmekte fayda var: Konumuz “yaratılış” olduğu için çalışma açısından gereksiz gördüğümüz bölümlerde tasarrufa giderek sadece bizi ilgilendiren bölümlere yoğunlaştık. Bu sebeple yer yer eserin bazı bölümlerini atladık.

Arâisü'l-Mecâlis'te de benzer bir kurgu görülür. Rivayetlerin birçoğu *Kısas-ı Enbiyâ* ile ortak olmakla beraber *Arâisü'l-Mecâlis*'te rivayetler daha ayrıntılı anlatılmış, birçok farklı ismin rivayetler hakkındaki tanıklığına yer verilmiştir. Cafer bin Muhammed, Vehb bin Münebbih, Ka'bu'l-Ahbar, Ebu Hureyre ve İbn Abbas'tan alıntılanan hadisler nakledilmiştir. Özellikle yerin ve göğün katları hakkında uzun uzun bilgiler verilmiş ve birçok rivayet nakledilerek yaratılış süreci anlatılmıştır.

3. EVRENİN / DÜNYANIN YARATILIŞI

3.1. Kutsal Kitaplarda Evrenin / Dünyanın Yaratılışı

3.1.1. Eski Ahit'te Evrenin / Dünyanın Yaratılışı

Dünyanın ya da insanın yaratılışını anlatan birçok metin gibi Eski Ahit de “Başlangıçta” sözüyle başlar. Tanrı Yahve ilk olarak yeri ve göğü yaratır; fakat Tanrı'nın yarattığı yer bomboş ve ıssızdır, ayrıca gök de karanlıklar içindedir. Tanrı'nın ruhu (Ruhü'l-Kudüs) suların üzerinde hareket halindedir. Tanrı daha sonra ışığı yaratır ve ışığın iyi olduğunu görünce onu karanlıktan ayırır. Karanlığa “gece”, ışığa ise “gündüz” adını verir. Böylece yaratılışın ilk günü gerçekleşmiş olur.⁵²

İkinci gün Tanrı bir kubbe yaratarak suları birbirinden ayırır ve yarattığı bu kubbeye “Gök” adını verir. Üçüncü gün ise Tanrı suların bir yere toplanarak kuru toprağın görünür hale gelmesini emreder. Tanrı görünür hale gelen kuru toprağa “Yer”, biriken sulara ise “Deniz” adını verir. Aynı gün Tanrı, topraktan ot, meyve veren ağaçlar ve sebzelerin bitmesini emreder ve onları topraktan çıkartır. Böylece yaratılışın üçüncü günü de tamamlanmış olur.⁵³

Dördüncü gün gündüzü geceden ayırmak ve yeryüzüne ışık vermek amacıyla Güneş, Ay ve yıldızlar yaratılır. Tanrı onları gök kubbeye yerleştirir. Beşinci gün ise

⁵² Tekvin 1:1-5.

⁵³ Tekvin 1:6-13.

denizlerdeki her türlü varlık ve kuşlar yaratılır. Tanrı onlara çoğalmalarını emreder ve onları kutsar. Yaratılışın altıncı gününde ise yerin her türlü hayvanı, cinsine göre yaratılır. Hayvanları da yarattıktan sonra insanı yaratmaya karar veren Tanrı, insanı kendi suretine benzer yaratarak, onun denizde, havada ve karada yaşayan her türlü varlığa hâkim olmasını ister. Tanrı, insanı kendi suretinde ve erkek ile dişi olarak yaratır ve onları kutsar. İnsana da çoğalmasını ve her şeye egemen olmasını emreder. Tohum veren her sebze, meyve veren ve tohumu olan her ağaç insana yiyecek olarak bağışlanır. Kuşlara ve yerin hayvanlarına da otlar yiyecek olarak bağışlanır. Tanrı yarattığı her şeye bakar ve memnun kalır. böylece yaratılış altı günde tamamlanmış olur.⁵⁴ Tanrı yaratılıştan sonraki gün yaptığı bütün işlerden istirahat eder ve o günü diğerlerinden üstün kılarak kutsar.⁵⁵

3.1.2. Kur'an-ı Kerim'de Evrenin / Dünyanın Yaratılışı

Kur'an-ı Kerim'de dünyanın yaratılışına ilişkin yapılan en önemli vurgular; Allah'ın yeri, göğü ve bu ikisi arasındaki her şeyi daha önce örneği yokken (ex nihilo), hakka ve hikmete uygun olarak; ayrıca sebepsiz yere değil, belli bir amaç gözeterek yaratmış olmasıdır.⁵⁶

⁵⁴ Tekvin 1:13-31.

⁵⁵ Tekvin 2:1-4.

⁵⁶ Bakara 29, 117; En'âm 1, 14,73, 101, 102; İbrâhim 10, 19, 32; Hicr 85; Nahl 3; Neml 60; Ankebût 44; Rûm 8, 22; Fâtır 1; Sâd 27; Zümer 5, 62; Şûrâ 11, 29; Duhân 38; Ahkâf 33; Talâk 12; Mülk 3; Nûh 15.

Allah'ın yaratıcılığının sonsuz ve anlık olduğu da birçok yerde vurgulanarak, O'nun sadece "Ol!" demesinin herhangi bir şeyi yaratması için yeterli olduğu belirtilir.⁵⁷

Bu olayı Yusuf Has Hacib şu şekilde aktarmıştır:

tiledi törütti bu bolmuş úamuğ

bir ök bol tidi boldı úolmuş úamuğ

İstedi ve bütün bu varlıkları yarattı;

bir kere: "Ol!" dedi, bütün dilekleri oldu.⁵⁸

Allah, Güneş, Ay ve yıldızları; gece ile gündüzü de insanların yararlanması amacıyla yaratmıştır.⁵⁹ Buna yine *Kutadgu Bilig*'den bir beyitle örnek verelim:

yağız yir yaşıl kök kün ay birle tün

törütti òalÁyú öd ödleğ bu kün

Kara yer ile mavi göğü, güneş ile ayı, gece ile gündüzü,

zaman ile zamaneyi ve mahlûkları o yarattı.⁶⁰

Allah daha sonra yere yağmurlar yağdırarak insanın rızkı olacak bitkilerin bitmesini sağlar.⁶¹ Türklerin İslâmî edebiyat çerçevesinde kaleme aldıkları, yazılış tarihi bilinen ilk eseri *Kutadgu Bilig*'dir. Bu eserin Kur'an-ı Kerim'in ayetleriyle ilgisini

⁵⁷ Bakara 117; Âl-i İmrân 47; En'âm 73.

⁵⁸ R. R. Arat, *Kutadgu Bilig, I. Metin*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1947, s. 2.

_____, *Kutadgu Bilig, II. Tercüme*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1959, s. 12.

⁵⁹ Bakara 164; Âl-i İmrân 190; Yûnus 5; Enbiyâ 33; Furkân 61; Neml 86; Kasas 73; Zümer 5.

⁶⁰ R. R. Arat, a.g.e., s. 2.

⁶¹ A'râf 10; İbrâhim 32; Neml 60, 64; Lokmân 10; A'lâ 4, 5.

ortaya koyan çalışmalar, türlü düzeylerde yapılmıştır.⁶² Biz de burada *Kutadgu Bilig*'den örnek vererek bir bakıma Tanrının yaratıcılık vasfı ile ilgili ayetler ile söz konusu eser arasında ilgi kurmaya çalışalım. Başta Neml suresinin 60 ve 64. ayetleri olmak üzere pek çok ayette geçen konunun *Kutadgu Bilig*'de geçiş şekline bir bakalım:

*açın kodmaz hergiz úamuğ tınlığığ / yidürür içürür tözü sanlığığ*⁶³

Bütün canlıları asla aç bırakmaz, var ettiklerinin hepsini yedirir ve içirir.

Tanrı insanların ihtiyaçları için gerekli olan hayvanları yaratır.⁶⁴ Allah yeri, göğü ve aradıkları sadece yaratmakla kalmaz, aynı zamanda düzenler ve onlara bir ölçü verir. Yaratıklarında herhangi bir düzensizlik ya da başıboşluk yoktur.⁶⁵ Görüldüğü üzere Kur'an-ı Kerim'in anlatımıyla Eski Ahit arasında çokça paralellikler vardır.

İslâm felsefesine göre evren, Tanrı'nın eseridir ve Tanrı tarafından yaratılmıştır. Evrenin bir başlangıcı vardır ve o, er ya da geç yok olacaktır. Tanrı'dan türemiş olan evren O'nun sonsuz bir "tecelli" alanıdır. Evrenin yetkinliği Tanrı'nın yüceliğini, yaratıcı gücünün enginliğini gösterir. Tanrı "kadim" olduğundan yaratılan evren "hadis"tir, yani sonradan varolmuştur. Tanrı'nın ilahi iradesi gereği, yaratılış eylemi,

⁶² H. Ersoylu, "Kutadgu Bilig'de Kur'an-ı Kerim Ayetlerinden İlhamlar", *Türk Dünyası Araştırmaları* 15 (1981), s. 17-41.
- O. Cilacı, "Kutadgu Bilig'de Sosyal ve Dini Motifler", *Milli Kültür* 58, Eylül 1987, s. 10-18.

⁶³ R. R. Arat, a.g.e, s. 4.

⁶⁴ Yâsîn 71; Mü'min 79.

⁶⁵ Ra'd 3, 16; Hicr 86; Secde 7; Zümer 62; Kamer 49; Rahmân 7; A'lâ 2, 3.

kaçınılmaz bir zorunluluk olarak ortaya çıkar. Başka bir deyişle, Tanrı'nın varlığı, yaratmayı ve dolayısıyla evreni gerekli kılar.⁶⁶

3.2. Kısasü'l-Enbiyâlarda Evrenin / Dünyanın Yaratılışı⁶⁷

Kısasü'l-Enbiyâ türündeki eserlerin İslâmi eserler olduğunu belirtmiştik. bu durumda, incelediğimiz eserlerdeki yaratılışa ilişkin anlatılarda İslâm'ın temel kaynağı olan Kur'an-Kerim'in, onun yorumlarının ve hadislerin temel alınması şaşılacak bir iş değildir. Bu eserler her şeyden evvel Müslümanlara dinleri ile ilgili bilinç kazandırmayı amaçladığından temel dayanak noktaları tabii ki Kur'an, hadis ve tefsirlerdir. Benim buradaki amacım ise ele aldığım eserlerdeki çeşitli benzerlik ve farklılıkları saptamaktır.

Kısasü'l-Enbiyâlarda evrenin ve dünyanın yaratılışının nasıl anlatıldığı incelenirken Türklerin eski dininden izler aramak pek de verimli olmayacaktır; zira eski Türkler bu konuyla pek ilgilenmemişlerdir. Birçok yönden olduğu gibi inançlar bakımından da Türklerle bir hayli benzerliği olan Moğolların da bu konuyla uzun boylu ilgilendiği söylenemez. Türkler ve Moğollar daha ziyade kavim mitlerini önemsemişler, evrenin ve dünyanın yaratılışını önemsiz bulmuşlardır.⁶⁸ Roux'nun gerek *Mitolojiler Sözlüğü*'nde ve gerekse *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*'nde belirttiği gibi eski Türklerin kozmogoniye ilişkin elimizdeki tek anlatısı Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında geçen ve ikisi de tamamen aynı olan şu parçadır:

⁶⁶ İslâm'ın varlığa bakışına ilişkin olarak bkz: Toshihiko İzutsu, *İslâm'da Varlık Düşüncesi*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.

⁶⁷ A. Ata, 1997, s.3-7; İ. Cemiloğlu, 2000, s.121-125; Sa'lebî, *Arâisü'l-Mecâlis*, TDK nüshası, s.1-41.

⁶⁸ *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü* (Ed. Yves Bonnefoy), *Kozmogoni ve Kozmografi (Türkler ve Moğollarda)* maddesi, Yazar: J-P. Roux, 2000, c.1., s. 601-602.

Üze kök tejri asra yağız yer kılıntukda, ekin ara kişi oğlu kılınmış. Kişi oğlınla üze eçüm apam Bumın Kağan, İştemi Kağan olurmuş. (Kültigin D.1- Bilge Kağan D.2-3)

Üstte mavi gök(yüzü) altta da yağız yer yaratıldığında, ikisinin arasında insan oğulları yaratılmış. İnsan oğullarının üzerine (de) atalarım dedelerim Bumın Hakan (ve) İştemi Hakan (hükümdar olarak) tahta oturmuş.⁶⁹

Bu kısa metin eski Türklerin kozmogoniye ilişkin fikirleri hakkında fazla bilgi vermese de değerlidir. En azından göğün ve yerin yaratılıştaki öncüllüğünü ve bunların hemen ardından insanın yaratıldığını düşünmek için aksi bir sebep görünmüyor. Burada önemli bir konu olarak, Roux'nun yukarıdaki parçanın anlamlandırılmasına ilişkin itirazını dile getirmekte fayda görüyorum. Yukarıda görüldüğü gibi Talat Tekin “kıl-” fiilini, “yarat-” fiiliyle anlamlandırmış. Muharrem Ergin ise cümleyi anlamlandırırken “kıl-” fiilini olduğu gibi bırakmış.⁷⁰ Her iki bilim adamı da eserlerinin sonundaki sözlükte fiile aynı şekilde “kılmak, yapmak, etmek” olarak anlam vermiş. Roux bu fiilin, “yap-, meydana getir-”in edilgen-dönüşlü hali olduğunu ve “Yukarıda mavi gök, aşağıda, kara (karanlık koyu) toprak olduğu zaman, ikisinin arasında, kişi (=İnsan) oğulları ortaya çıktı” şeklinde anlamlandırılmasının doğru olduğunu savlıyor. Bu savına

⁶⁹ T. Tekin, 1998, s. 38-39.

⁷⁰ Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2005, s.8-9.

dayanak olarak da aynı metinde insanlarla ilgili olarak aynı sözcüğün kullanılmış olmasını gösteriyor.⁷¹

Roux'nun bu tespitini dikkatli değerlendirmek gerekiyor; zira bu şekildeki bir anlamlandırmayı doğru kabul ettiğimiz zaman hem “kök tanrı”ye hem de “yağız yer”e yaratıcılık vasfı yüklenmiş olur. Burada “kök tanrı”nin kullanımı, Türklerdeki “Gök Tanrı” inancı çerçevesinde değerlendirildiğinde doğru görünebilir; fakat aynı cümle içinde “*kişi oğlu kılınmış*” ibaresi de yer almaktadır. Bu durumda insanın da kendisini var ettiği/kendi kendine var olduğu/oluştugu gibi bir anlam çıkarmak gerekecektir. Örneğin, Tunyukuk Yazıtı şöyle başlar:

Bilge TuĻukuk, ben özüm, Tabgaç ilije kılıntım. (Tunyukuk Yazıtı,
B 1).

Bilge Tunyukuk, ben kendim, Çin yönetimi sırasında doğdum
[yaratıldım].⁷²

Bu cümle Roux'nun anlamlandırmasına pek de uygun görünmemektedir. Ben Roux'nun savı yerine Talat Tekin'in anlamlandırmasının daha uygun olduğunu düşünüyorum. Yine de Roux'nun savı, üzerinde tekrar tekrar düşünülmesi gereken önemli bir iddiadır.

⁷¹ Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü (Ed. Yves Bonnefoy), *Kozmogoni ve Kozmografi (Türkler ve Moğollarda)* maddesi, Yazar: J-P. Roux, 2000, c.1., s. 601.

⁷² T. Tekin, 1998, s.82-83.

3.2.1. Töz

Birçok yaratılış anlatısında başlangıçta ne olduğuna, ilk neyin varolduğuna dair bölümler vardır. Daha doğrusu, Tanrı'nın diğer her şeyi kendinde ilinek olarak barındıran bir ilksel ve ilahi varlık ile yaratmaya başladığı anlatılır. Bu töz kavramı Kur'an'da ve haliyle de Kısasü'l-Enbiyâlarda da kendine yer bulur.

Üç metinde de karşımıza çıkan ve “yaratılan her şeyin öncülü olan ve varolmak için Tanrı'dan başkasına ihtiyaç duymayan ilksel ve ilahi varlık ve/veya kavram” anlamına gelen “töz”, Eski Yunan felsefesinde, Hıristiyanlıkta ve Batı felsefesinde kendine geniş yer bulur. Helenistik felsefenin, özellikle de Yeni Platoncu okulun ve Plotinos'un, en başta El-Kındi sayesinde İslâm dünyasında ilgi görmesiyle İslâm felsefesini de derinden etkileyen bu kavram üzerine Doğu filozoflarının yanı sıra özellikle 17. ve 18. yüzyılda Spinoza, Descartes, Leibniz; Locke ve Berkeley gibi Batılı filozoflar da çeşitli düşünceler öne sürmüşlerdir.⁷³

Rabgûzî'nin eserine göre; Tanrı her şeyden önce bir gevher ~ töz⁷⁴ yarattı. Tanrı yarattığı gevhere heybetle bakınca gevher eridi ve su oldu:

*Óaú taèÀÀ barçadın burun bir gevher yaratdı, ol gevheràa heybet
birlen naøar úldı, ol gevher su boldı.⁷⁵*

⁷³ Ahmet Cevizci, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, Paradigma Yay., İstanbul, 2000.

⁷⁴ Sir Gerard Clauson, 1972, s.571. töz (twyz): 'root, basis, origin', ... *tözi yiltuzı* 'the origin and root' (of everything on earth); Alttü. 236 *tözi uluğ miñ yirtinçüde tözü yadılır* (cevheri -kökü- ulu bin bu dünyalarda tamamıyla yayılır.); KB 2758 *negü tir eşitgil bağırsaú sözi / bu söz işke tutğıl ay ajun tözi* (Samimi insan ne der, dinle; ey dünyanın temeli, bu söze göre hareket et); DLT III:123 *anıñ tüpi tüzi kim* = onun soyu sopy, aslı nesli kim? (Besim Atalay, kelimeyi *toz* olarak okumuştur.).

⁷⁵ A. Ata, 1997, s. 5, 3r9-10.

Aynı motif *Kısas-ı Enbiyâ*'da da görülür. Bu metinde ayrıca Tanrı'nın yarattığı bu gevherin bazı özellikleri de tasvir edilerek; büyüklüğünün yer ve gök kadar olduğu, yetmiş bin başı, her başında yetmiş bin dili ve her dilinde de Tanrı için yetmiş bin tür övgü olduğu belirtilir:

Óaú taèÀLÀ bir dÀne gevher yaratdı, anuñ ululuài yirce gökce idi.

Ol gevherüñ yitmiş biñ başı var. Her başında yitmiş biñ dili var.

Her dilinde yitmiş biñ dürlü tesbió var, Tañrı 'yı öger.⁷⁶

Tanrı tarafından ilk olarak yaratılan gevherle *Arâisü'l-Mecâlis*'te de karşılaşırız:

*Tañrı tebÀreke ve ta'ÀLÀ úaçan diledi kim gökleri ve yirleri yarada
evvel bir yaşıl cevher yaratdı yir gök úabaúalarından ulu⁷⁷*

Yüce Tanrı yeri ve göğü yaratmayı dileyince ilk olarak; yer ve gök tabakalarından daha yüce, yeşil bir cevher yarattı.

Yukarıdaki alıntılarda görüldüğü üzere *Kısas-ı Rabgûzi*'de yaratılan bu töz/gevher tasvir edilmezken, *Arâisü'l-Mecâlis*'te gevherin rengi ve yüceliği vurgulanmış, *Kısas-ı Enbiyâ*'da ise bu gevher bir canlının özellikleriyle anlatılarak özellikle büyüklüğü ve uzuvlarının çokluğu anlatılmıştır.

⁷⁶ İ. Cemiloğlu, 2000, s. 121, 2a4-7.

⁷⁷ Sa'lebî, a.g.e, s. 5:7.

3.2.2. Levhü'l-Mahfuz

Kıyasü'l-Enbiyalarda ortak motif olan, *Kıyas-ı Enbiyâ* ve *Arâisü'l-Mecalis*'te hemen hemen aynı şekilde tasvir edilen Levhü'l-Mahfuz; Allah tarafından takdir edilen her şeyin, yani olacak tüm şeylerin, diğer bir deyişle kaderin yazılı bulunduğu manevi levha; ilm-i ilahi olarak tanımlanır. Bu motif *Kıyas-ı Rabgûzî*'nin Âdem ve İsmail kıssalarında da karşımıza çıkar. İlksel bir diğer öge olan Levhü'l-Mahfuz'un *Arâisü'l-Mecâlis*'te anıldığı bir örnek vermek gerekirse:

İbni èAbbÀs eyitdi Tañrı taèÀLÀ yaratduğundan birisi levó-i maófüô durur ve ol bir aú incüden durur⁷⁸ ve anuñ iki yazusu úzül yÁúútdandur ve anuñ yazusu nûr ve úalemi nûrdur ve anuñ ini yirile gök arasındadır Tañrı taèÀLÀ her gün içinde üç yüz kez ol levóe nažar eyler andan yaradur andan rızú virür ve diri úulur ve öldürür ve ne dilerse işler.⁷⁹

İbn Abbas (şöyle) söyledi: “Yüce Tanrı'nın yarattıklarından birisi de Levhü'l-Mahfuz'dur ve o beyaz bir incidendir ve onun iki yanı kızıl yakuttandır ve onun yazısı da kalemi de ışıktır. Onun büyüklüğü yer ile gök arası kadardır. Yüce Tanrı her gün o levhaya üç yüz defa bakar, sonra yaratır, sonra rızık verir ve yaşatır ve öldürür ve ne isterse yapar”

⁷⁸ Sa'lebî'nin söz konusu eserini yayına hazırlayanlar tarafından *levó-i maófüô-durur ... aú incüden-durur* şeklinde yazılmıştır. *durur*, geniş zaman bildirici görevinde kullanılan *turur* şekli *t > d* gelişimi ile oluşmuştur. Güney-batı Türkçesi için bugün *+Dir / +DUr* şeklinde kullanılır. *durur* şekli ile daha çok edebî ve tarihî metinlerde karşılaşmak olasıdır. Yukarıdaki ifadede de araya kısa çizgi konulmadan yazılması gerekirdi.

⁷⁹ Sa'lebî, a.g.e., s. 28:8-11.

Kıyas-ı Enbiyâ'da Levhü'l-Mahfuz'dan bahsedilen kısa bir bölümü de buraya nakledeyim:

*Ol levóu'l-maófyô içinde اما بعد yazılmışdur ki Tañrı'dan artuí kimesne bilmez ve daòı o levóuñ çevresi úzül yÁúytdandır.*⁸⁰

O Levhü'l-Mahfuz içinde اما بعد yazılmıştır ki (bunun anlamını) Tanrı'dan başka hiçkimse bilmez ve de o levhanın çevresi kızıl yakuttandır.

Levhü'l-Mahfuz da tıpkı ilk yaratılan gevher/töz gibi tam olarak bilinemeyen ve tanrısal olduğu için doğal olarak bilinemeyecek olan bir varlıktır. Levhü'l-Mhafuz ile eş ya da benzer işleve sahip kavramları başka inanışlarda da görmek mümkündür. Birçok mitosta önemli bir yeri olan bu levha ya da tabletlere sahip olmak tanrı(lar) için çok önemlidir. Zira bunlara sahip olan tanrı, evreni yönetme gücünü de kazanmış olur. Kıyasü'l-Enbiyalarda “Levhü'l-Mahfuz” adıyla geçen motif, Mezopotamya yaratılış destanı *Enuma Eliş*'te “Kader Tableti” adıyla karşımıza çıkar. Mezopotamya mitolojisinin muzaffer tanrısı Marduk'un ele geçirdiği bu tablet, O'nu tanrıların birincisi ve kaderin mutlak hakimi haline getirir.⁸¹

Levhü'l-Mahfuz motifinin işlevsel değeri de önemlidir. Bu motifle, insanoğlunun ezelden ebede kaderinin belli olduğu ve bu kaderin tanrısalılığı sebebiyle karşı

⁸⁰ İ. Cemiloğlu, 2000, s. 121, 2a4-6.

⁸¹ **Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü** (Ed. Yves Bonnefoy), **Kozmogoni (Mezopotamya)** maddesi, Yazar: Elena Cassin, 2000, c.1, s.586.

çıkılamazlığı vurgulanarak, insanların yaşadığı/yaşayacağı her şeyi tevekkülle karşılaşması vaaz edilmiştir. Tanrı kaderi en başta ve bir kereye mahsus olarak belirlediğinden buna itiraz etmek beyhûdedir.

Eski Türk inanişından parçalar yakalayabildiğimiz Orhun Yazıtları'nda ise Türk halkı zor duruma düştüğünde imdada yetişen ya da avam tabakası hata yaptığında hepsini hemen cezalandıran bir Tanrı ile karşılaşırız.⁸² Eski Türk inanişındaki, kadere her an müdahale etmeye hazır *Teŋri*'nin yerini, İslâm inanişında kaderi bir kereye mahsus ve değişmez olarak belirleyen *Allah* almıştır.

3.2.3. Arş, Gök, Yer, Su, Rüzgar

Arş; mecazî anlamda, ilahî hükümlerlik tahtı demektir⁸³ ve İslâm inanişında göğün en yüksek katına verilen addır. Gök en eski zamanlardan beri birçok toplumda kutsallığın en önemli simgelerinden biri olmuştur. İnsanlar bazen göğü, Tanrı'nın ta kendisi (eski Türklerde olduğu gibi) ya da tanrılardan biri olarak kabul etmiş bazen de göğe Tanrı'nın mekanı sıfatını (Arş örneğinde olduğu gibi) yüklemiştir. Göğün bir kutsallık göstergesi olarak özelliklerini inceleyen Eliade, Afrikalı Ewe kabilesinin bir duasını naklederek bu durumu çok kısa ve akılda kalıcı bir özetini yapmıştır aslında: "Nerede gök, orada Tanrı"⁸⁴

⁸² Tunyukuk Yazıtı, Birinci Taş 1-4; Kültigin Yazıtı, Doğu 25-26; Bilge Kağan Yazıtı, Doğu 20-21.

⁸³ <http://www.diyaset.gov.tr/turkish/bilyormuyuzoku.asp?id=16&harf=A>

⁸⁴ M. Eliade, 2003, s. 61 vd.

Arş ve gökle beraber yer, su ve rüzgar da yaratılış anlatılarında önemli yer tutar. Yer de bazı kozmogonilerde tıpkı gök gibi yaratıcı tanrılardan biridir. Eski Yunan'da, Afrika yerlilerinde, Maorilerde, Çinlilerde, Japonlarda ve Kızılderililerde gök ile yer ilksel çift olarak karşımıza çıkar. Gökle yerin kutsal ve yaratıcı ilişkisi insanlara örnek teşkil etmiş; insanlar zamanın başlangıcında gerçekleşen her şeyi olduğu gibi bunu da büyük bir ciddiyetle taklit etmişlerdir. Kozmogonilerin çoğunda gök eril, yer ise dişildir ve hem bir güç hem bir ruh hem de doğurganlık kaynağı olarak görülen Yeryüzü (Toprak) Ana kavramının kaynağı tam da burada yatar.⁸⁵ Toprağın hem dilde ve hem de düşüncede ana ile karşılandığı bir diğer kültür de Antik Yunan kültürüdür.⁸⁶ Türk inancısında da gök ile yerin ilişkisine özel bir önem atfedildiğini biliyoruz.⁸⁷ Orhun yazıtlarında karşımıza çıkan bazı ipuçları eski Türklerin yeri de gök gibi kutsadıkları savını ispat etmekte kullanılabilir. Örneğin Kültigin Yazıtı'ndaki şu cümle yer-gök koşutluğuna ilişkin önemli bir veri sunar:

*Türük, Oğuz beğleri bodun, eşidiñ! Üze Teñri basmasar, asra yir
telinmeser, Türük bodun, eliñin törüñin kem artatı udaçı erti? (KT.
D 22.)*⁸⁸

(Ey) Türk, Oğuz beyleri (ve) halkı, işitin! Üstte gök çökmedikçe,
altta yer delinmedikçe, (Ey) Türk halkı senin devletini ve yasalarını
kim yıkıp bozabilirdi?

⁸⁵ M. Eliade, 2003, s. 243 vd.

⁸⁶ **Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü** (Ed. Yves Bonnefoy), **İnsanların Kökeni (Yunan Mitleri)** maddesi, Yazar: Nicole Loraux, 2000, c.1, s. 475.

⁸⁷ J-P. Roux, 1994, s. 118-122.

⁸⁸ T. Tekin, 1998, s. 44.

Bu bölümdeki “Üstte gök çökmedikçe, altta yer delinmedikçe” sözlerinin bir metafordan ve mübalağadan ötesini anlattığı kesindir ve Türk halkını koruyan kutsal güçlerden birinin gök olduğuna inanılıyorsa bir diğerrinin de yer olduğuna inanıldığını iddia etmek için uygun bir veri olarak yorumlanabilir. Benzeri ve daha ilginç bir kullanım Kültigin Yazıtı’nın kuzey yüzünde dördüncü satırda karşımıza çıkar:

*Tokuz Oğuz bodun kentü bodunum erti. Teñri yir bulgakın üçün
yağı boltı.*

Dokuz Oğuz halkı, kendi halkım idi. Gök (ile) yer arasındaki karışıklık nedeniyle (bize) düşman oldular.⁸⁹

Kültigin Yazıtı’ndaki bu cümleden de yerin gök ile bir anlaşmazlığa düştüğü ve bu yüzden Dokuz Oğuz halkının düşman olduğu anlamı çıkarılabilir. Buradan, yerin de gök gibi kaderi/düzeni etkileyen bir konumu olduğu sonucuna ulaşılabilir. Roux’dan öğrendiğimize göre Çinliler, Türklerin bir dağ ile temsil ettikleri bir yer tanrıları olduğunu kaydetmişlerdir.⁹⁰ Bu veriler ışığında Türklerde, yerin de gök gibi, belki biraz daha az güçlü ve etkin bir tanrı (ya da tanrıça) olduğunu düşünmek yanlış olmasa gerek.

Okyanus, deniz ya da daha genel olarak su da önemli bir kozmogonik figürdür. Elias Canetti *Kitle ve İktidar* adlı eserinde denizi bir kitle simgesi olarak incelerken şöyle der: “Okyanus, kitlenin gözlerinin önünde, evrenselliğe doğru kendi zaptedilmez

⁸⁹ T. Tekin, 1998, s.50-51.

⁹⁰ **Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlar da Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü** (Ed. Yves Bonnefoy), **Dünya (Türkler ve Moğollarda)** maddesi, Yazar: J-P. Roux, s. 193.

itkisinin mitsel doğrulanışı olarak uzanır.”⁹¹ Okyanus ya da deniz de tıpkı gök gibi insanda sonsuzluk hissi uyandırır ve sonsuzluğun temelini kutsallıkta bulan insanoğlu, dinsel anlatılarında okyanusa ve denize dinsel bir rol ve önem atfetmiştir. Eski Yunan’da evren, ilk denizsel güç olan *Okeanos* ile *Tethys*’ten doğmuştur. Evrende başka hiçbir şey yokken var olan bu ikiliden *Okeanos* eril, *Tethys* ise dişil bir karakterdir. *Okeanos* ile *Tethys*’in aşkı sonucunda yer, gök ve aradaki her şey meydana gelir.⁹²

Eliade de suların ve su simgelerinin önemini açıklarken; suyun bütün potansiyel ve üretken güçleri temsil ettiğini, suların tüm varoluşun kaynağı olduğunu örneklerle açıklar. Özellikle Babil kozmogonisinde suyun önemine vurgu yapan Eliade, birçok farklı inanışta suyun anlatılarda ne gibi bir işlevle yer ettiğini ayrıntılarıyla gözler önüne sererken, suyun bizzat bir tanrı olduğu mitlerden de örnekler sunar.⁹³

Eski Türk inanışında da suya özel bir önem atfedildiğini gösteren deliller Orhun Yazıtları’nda bulunabilir:

Üze Türuk Teğrisi, Türuk ıduk yiri subı ança etmiş. (KT. D 10-11)⁹⁴

Yukarıda Türk Tanrısı ve Türk kutsal yeri ve suyu şöyle yapmış.

⁹¹ E. Canetti, 1998, s. 83.

⁹² **Antik Dünya ve Geleneksel Topumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü** (Ed. Yves Bonnefoy), **Kozmogonik Mitler (Yunanistan’da)** maddesi, Yazar: Jean-Pierre Vernant, s. 611 vd.

⁹³ M. Eliade, 2003, 196-217.

⁹⁴ T. Tekin, 1998, s. 40.

Daha önce Türklerdeki gök-yer koşutluğundan bahis açmıştık. Yukarıdaki parça ise, yerin kutsallığının yanı sıra suyun da kutsallığını iddia için elverişli bir kanıt gibi görünüyor.⁹⁵ Roux'nun tespitine göre, atalarının aksine günümüz Türk ve Moğollarında kozmogoniler artmıştır. Radloff tarafından derlenen en ünlü Altay yaratılış anlatısına göre; yer, gök, güneş ve ay yokken her şey su idi. O zaman tanrıların en yücesi, insanlığın anası ve babası olan Tengere Kaira Kan, kendisine benzeyen ve *Kişi* diye adlandırılan bir varlık yarattı.⁹⁶ Bu anlatıya göre ilksel varlıklardan birinin su olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca yaratıcı Tengere Kaira Kan'ın insanlığın anası ve babası olarak nitelenmesi de dikkate değer.

Rüzgar, kozmogonik anlatıların bir diğer değerli ögesidir. İnsanoğlunun, dört yanını çevreleyen havanın harekete geçmiş hâli olan rüzgarı önemsememesi mümkün değildir. Kaldı ki rüzgar; kendinde görünmeyen; ama başka şeylerde tecelli eden bir şey olduğundan ayrıca bir ilâhiliğe ya da ilâhi benzerliğe sahiptir. Gözle görünmez oluşu onun ruhsal ya da ruhlarla ilişkili olduğunu da düşündürmüş olabilir. Kitab-ı Mukaddes'in Tekvin bölümünde, Ruhü'l-Kudüs'ün suların yüzü üzerinde esen bir rüzgar gibi anlatılması da bu açıdan önemlidir. Belki de rüzgarı değerli kılan en önemli özelliği nefese benzerliğidir. Evrenle ortak bir tözden varolan insan, nefes alıp verişini hissettiği dünyanın hayatını sürdürdüğünü anlamakta, bir yandan da bu nefes alışın şekline göre ilahi anlamlar çıkarmaktadır.

⁹⁵ “Iduk yir sub” tabirine dair ayrıntılı bir inceleme için bkz. S. Divitçioğlu, 2005, s. 81-82.

⁹⁶ **Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü** (Ed. Yves Bonnefoy), **Kozmogoni ve Kozmografi (Türkler ve Moğollarda)** maddesi, Yazar: J-P. Roux , 2000, c.1, s. 602.

Yaratılış anlatılarındaki bazı önemli motifler hakkında bildiklerimizi saydıktan sonra tekrar Kısasü'l-Enbiyâlara ve bu motiflerin Kısasü'l-Enbiyâlarda nasıl geçtiğine dönelim:

Kısas-ı Enbiyâ'da Tanrı'nın yeşil cevherden Arş'ı yarattığı ve Arş'ın büyüklüğüne akıl sır ermeyeceği, onun özelliklerini anlatmaya kimsenin vakıf olamayacağı belirtildikten sonra, Arş'ın su üzerinde durduğu vurgulanır. İbn Abbas'tan da bir alıntı yapılarak; bir işe başlayan herkesin önce temeli, sonra çatıyı inşa ettiği, ama Tanrı'nın önce çatı olan Arş'ı daha sonra ise yeri ve göğü yarattığı belirtilir:

Andan Óaú TaèÀLÀ èarşı yaratdı yaşıl cevherden. Anuñ ululuàin èaúl irmez. Diller anda çöngelür, vaãfin diyemez. ZirÀ èarş ãu üze durur... İbn AbbÀs eydür: “Her bir kişi kim bir işe başlaya evvel anuñ bünyÀdın úlur, andan döner üstine saúfin eyler. Óaú TaèÀLÀ daòì evvel saúfin yaratdı ki èarşdur. Andan ãoñra yiri gögi yaratdı.⁹⁷

Sonra Tanrı, yüceliğine akıl ermeyen Arş'ı yeşil cevherden yarattı. Dil onun özelliklerini söylemekte kifayetsiz kalır. Zirâ Arş su üzerinde durur... İbn Abbas der ki: “Bir işe başlayan herkes önce temeli yapar, sonra döner üstüne çatısını yapar. Yüce Tanrı ise önce çatıyı yarattı ki bu Arş'tır. Ondan sonra yeri ve göğü yarattı.

⁹⁷ İ. Cemiloğlu, 2000, s. 121, 2b2-7.

Alıntıladığım bu kısa bölümde daha önce söz açtığımız başka bir tartışmaya gönderme yapmakta fayda görüyorum: Jean-Paul Roux'nun yazıtlarda geçen *kıl-* fiiline ilişkin görüşünü yukarıda aktarmıştım. Roux'nun teziyle ilgili bir kullanım, yazıtların dikilmesinden yaklaşık altı yüzyıl sonra bir başka eserde karşımıza çıkıyor. *Kısas-ı Enbiyâ'* da hemen aynı satır içinde *kıl-* ve *yarat-* fiilleri farklı anlamlarda kullanılmış. *kıl-* fiili yapmak anlamıyla kullanılırken *yarat-* fiiliyle farklılığı da açıkça görülmektedir. Beri yandan sözcüklerin altı yüzyıllık bir sürede anlam değişimine uğraması da gayet sıradan bir durumdur.

Rabgûzî ise cevher ve suyun yaratılışını anlattıktan sonra şöyle devam eder:

*Andın sođ yèlni yaratdı, su üze esti erse tolúunu urdı,
köpüklendi. Ol ⁹⁸ köpükdin tütün çúdı ol tütündin kökni
yaratdı... kökni yaratmışdın sođ ol yaratılâan yèrni maşrıúđın
maàribâa tegi keşsü yarlıúadı... Bu yèrler kökler bir úat erdi,
úudreti birlen yèrni kökni birbirindin ayırdı, her biri yèti úat
boldı... Bu yèr, su üze yaratıldı erse toútamadı teprenü başladı,
anı toútamaú için taàlarını yaratdı anığ basılduruúı boldı.⁹⁹*

Tanrı sonra rüzgarı yarattı, rüzgar su üzerinde esince su dalgalandı, köpürdü. Önce köpükten duman çıktı, Tanrı suyun dumanından göğü yarattı... Göğü yarattıktan sonra o yaratılan

⁹⁸ A. Ata, 1997, s. 5, 3r10= *evvel*. Harekesiz bir metin olan *Kısas-ı Rabgûzî*'de *ol* kelimesinin yazımı aynı olduğundan karıştırılmış olsa gerek. Çünkü metnin bütünü böyle okumayı gerekli kılıyor.

⁹⁹ A. Ata, 1997, s. 5, 3r10-19.

yeri doğudan batıya kadar çok bağışladı... Bu yerler ve gökler bir kattı, (Tanrı) kudretiyle yer ile göğü birbirinden ayırdı, herbiri yedi kat oldu... Bu yer su üzerinde yaratıldığından sabit durmadı, kıpırdamaya başladı; bu yüzden Tanrı dağları yarattı ve dağlar yerin direği (sabitleyicisi) oldu.

Kutadgu Bilig'de Tanrının yaratıcılık vasfının yaşıl kök'ü yaratmakla başladığı şu beyitle ifade edilmiştir:

*Yaşıl kök bezediñ tümen yulduzun / Kara tün yaruttuñ yaruú kündüzün*¹⁰⁰

Mavi göğü sayısız yıldızları ile süsledin; karanlık geceyi ışıklı gündüz ile aydınlattın.

Kıtas-ı Enbiyâ'da İbn Abbas'tan bir nakil yapılarak; Tanrı'nın suyun buharından gökleri, köpüğünden yerleri yarattığı ve yerler ile göklerin yedi kat olduğu belirtilir:

İbn Abbâs eydür: "Óaú TaèÀLÀ ãuyuñ buòarından gökleri yaratdı.

Deñiz köpüğinden yirleri yaratdı." Andan Óaú TaèÀLÀ bir kez

òitÀb-ı eizzet úıldı. Yir gök ol òitÀbdan úorúdı, bir birinden ayrıldı.

*Yidi úat yir ve yidi úat gök oldı.*¹⁰¹

¹⁰⁰ R. R. Arat, a.g.e., s. 19.

¹⁰¹ İ. Cemiloğlu, 2000, s. 123, 6a1-4.

İbn Abbas der ki: “Yüce Tanrı suyun buharından gökleri yarattı. Denizin köpüğünden yerleri yarattı.” Yüce Tanrı sonra bir kez emretti. Yer ve gök o emirden korktu, birbirinden ayrıldı. Yedi kat yer ve yedi kat gök oldu.

Yedi kat gök ifadesi, Prof. Dr. Aysu Ata'nın yayımladığı Türkçe İlk Kur'an Tercümesi'de Arapça *semevât* (Ar. *semâ'ê*'nin çoğulu) ve Farsça *ÂsmÂnhÂ* (Far. *ÂsmÂn*'in çoğulu)'nın Türkçe karşılığı olarak verilmiştir:

*Arıĝ yÂd úlur Taĝrını ne kim yeti úat kök içinde ne kim yer içinde turur, erklig, arıĝ, küsüş, bütün işlig.*¹⁰² (38/49b1=62:1)

Göklerde ve yerde olanların hepsi, mülkün sahibi, eksiklikten münezzeh, aziz ve hakîm olan Allah'ı tesbih eder.¹⁰³

Yazarının kim olduğunu bilmediğimiz *Kısas-ı Enbiyâ* daha sonra şöyle devam eder:

*Andan Óaú TaèÂLÂ yili yaratdı. Buyurdu ki: “âuyı götür.” Pes èarşı âu üstine úodı, âuyı yil üstine úodı... Andan ãoñra Óaú TaèÂLÂ èarşı götüren feriştelere yaratdı. Anlar dört feriştedür.*¹⁰⁴

¹⁰² A. Ata, **Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası)**, TDK Yayınları: 854, Ankara 2004, s. 150.

¹⁰³ *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 86/A, Ankara 2000, s. 552.

¹⁰⁴ İ. Cemiloğlu, 2000, s. 121, 2b8-12.

Tanrı sonra rüzgarı yarattı ve ona “Suyu götür!” diye emretti. Arş’ı suyun, suyu rüzgarın üstüne koydu. Sonra Arş’ı taşıyan melekleri yarattı. Onlar dört melektir.

Yine Karahanlı Türkçesiyle yazılmış olan *Türkçe İlk Kur’an Tercümesi*’nde ilgili konu şu şekilde aktarılmıştır:

*Yime tün kün barmaú kelmeki içre ol kim ıdtı Tanrı kökdin rüzîdin,
tirgüzdi anıñ birle yerni ölmışde kiêin, yellerni ewürmek içinde,
nişÁnlar turur uúgan boêunúa.*¹⁰⁵ (36/90a2-90b3=45:5)

Gecenin ve gündüzün değişmesinde, Allah’ın kökten indirmiş olduğu rızıkta (yağmurda) ve ölümünden sonra yeri onunla diriltmesinde, rüzgârları değişik yönden estirmesinde, aklını kullanan toplum için dersler vardır¹⁰⁶.

Kısas-ı Enbiyâ, şöyle devam eder:

*Kaèbü'l-AòbÁr rivÁyet úlur: Eydür: Óaú TaèÁLÁ èarşuñ
çevresinde bir ilan¹⁰⁷ yaratmışdur ki èarşı úaplamışdur... Úaçan ki
Óaú TaèÁLÁ áuyı yaratdı, pes yile buyurđ ki, áuyı úfür. Yil áuyı
úfürdi, áu mevc urđ, çalıandı. Köpüginden yirleri yaratdı,
buòarından gökleri yaratdı. Andan yir úarÁr dutmadı. Úaàları*

¹⁰⁵ A. Ata, 2004, s. 129.

¹⁰⁶ **Kur’an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali**, Ankara, 2000, s. 498.

¹⁰⁷ Sözcüğün niçin Azerbaycan Türkçesindeki şekliyle okunduğu anlaşılammıştır.

yirlerüñ üstine miöladi, basıúu úodi... Andan Óaú TaèÀLÀ yidi deñizi yaratdı.¹⁰⁸

Ka'bü'l-Ahbar şöyle rivayet eder: Allah, Arşın çevresinde Arş'ı kaplayan bir yılan yarattı... Tanrı suyu yarattıktan sonra rüzgara "Suyu üfür" diye emretti. Rüzgar suyu üfürünce su dalgalandı, çalkalandı. Suyun köpüğünden yerleri, buharından gökleri yarattı. Yer sabit durmayınca dağları yer üstüne mıhladı ve yeri sabitledi... Sonra yedi denizi yarattı.

Arâisü'l-Mecâlis'te de aynı olaylar benzer tasvirlerle nakledilmiştir:

Tañrı taèÀLÀ èarş altında bir ferişte viribidi yidinci úat yir altına indi andan yidi ùabaúa yiri çigni üzere urdı bir elin mağrıbda ve birisin maşrıúda çúarup yir üstinden birbirine úavuşurdı tÀ kim yiri berk dutdı.¹⁰⁹

Tanrı Arş'ın altına bir melek gönderdi. Melek yerin yedinci katının altına indi, sonra yedi tabaka olan yeri omzuna aldı. Bir elini batıdan ve diğer elini de doğudan uzatarak yerin üzerinde birbirine kavuşturdu. Böylece yeri sıkıca tuttu.¹¹⁰

¹⁰⁸ İ. Cemiloğlu, 2000, s. 122, 3a11-4a3.

¹⁰⁹ Sa'lebi, a.g.e., s. 6:1-3.

¹¹⁰ Yeri sırtında tutan melek ile Yunan mitolojisindeki Atlas'ın benzerliği işlevsel bir benzerlik olmasa da dikkat çekicidir.

Tanrının yeri yarattıktan sonra onu nasıl *muhkem kıldığı* konusu ise söz konusu eserde Şu Şekilde aktarılmıştır:

*Yir su üzere ditredi úarÁr úılmadı nitekim gemi su üstinde
yayúanur Tañrı taèÁLÁ anı úađlarla míòladı ve berk úıldı... Pes
Tañrı taèÁLÁ úađlarla anı muòkem úıldı ve bir ulu úađ yaratdı
yaşıl zebercedden aña ÚÁf úađı dirler anuñ birle yirüñ cümlesin
úapladı.¹¹¹*

Yer, su üzerinde titredi, bir geminin su üzerinde sallandığı gibi sallandı, sağlam duramadı. Bunun üzerine Tanrı onu dağlarla mıhladı ve sađlamlaŐtırdı. . . Sonra Tanrı onu dağlarla sađlamlaŐtırdı ve yeşil zebercetten yüce bir dağ yarattı. Bu dağa Kaf dağı derler ve o yerin tamamını kapladı.

Görüldüğü üzere Kısasü'l-Enbiýalardaki yaratılıŐ anlatılarında da yer, gök, su ve rüzgar baŐat rollerdedir. Fakat doğal olarak, bu eserlerin hiçbirinde bu öğelerin ilahi bir özelliği yoktur. İslâm inancında Allah'tan baŐka ilah olmadığına göre bu durum da gayet doğaldır.

¹¹¹ Sa'lebi, a.g.e., s. 8:1-7.

3.2.4. Yaratılışın Altı Günde Tamamlanması

Kıyas-ı Rabgûzî'de rivayet edildiğine göre; Tanrı her şeyi altı günde yarattı:

Óaú taèÀLÀ barça èÀlemni altı künde yarattı... Óaberde andaè kelür: Yek-şenbe kün köklerni yarattı, du-şenbe kün aynı ve künni ve yulduzlarnı yarattı, felek içinde yöritdi. Se-şenbe küni cemîè èÀlem òalúun yarattı ve úuş úurtlarnı ve ferîştelerni yarattı. ÇehÀr-şenbe kün sularnı, yulaklarnı yarattı, yîaçlar ve ot yèmlerni öndürüp rÿzi ulaştırdı. Penç-şenbe kün behîşt dÿzaðnı ve èaðAb ferîştelerni yarattı, cevrlerni yarattı. Ádîne kün Ádem èaleyhi's-selÀmnı yarattı. Şenbe kün nemerse yaratmadı, munça nemerselerni bir köz yumup açúunça yaratur erdi. AmmÀ óikmet bu erdi kim úullarımàa taèlim bolsun tèp men bu úAdırlıkım birlen aşuk iş úılmadım, siz bu èAcizlúunÿz birlen miskînlık birlen iş kılış tèp aydı...¹¹²

Yüce Tanrı bütün âlemi altı günde yarattı... Şöyle anlatılır: Birinci gün (Pazar) gökleri ve yeri yarattı. İkinci gün (Pazartesi) Ay'ı, Güneş'i ve yıldızları yarattı, bunları gökte hareket ettirdi. Üçüncü gün (Salı) bütün âlem halkını, kuşları, kurtları ve melekleri yarattı... Dördüncü gün (Çarşamba) suları, pınarları, ağaçları ve bitkileri topraktan çıkararak yiyecek (rızk) yetiştirdi. Beşinci gün

¹¹² A. Ata, 1997, s. 5-6, 3r20-3v9.

(Perşembe) cenneti, cehennemi ve azap meleklerini yarattı. Cuma günü (altıncı gün) Âdem'i yarattı. Yedinci gün (Cumartesi) Tanrı hiçbir şey yaratmadı. Tanrı tüm bunları göz açıp kapayıncaya kadar yaratabilirdi; ama (Tanrı'nın her şeyi altı günde yaratmasındaki) hikmet, (Tanrı'nın) kullarına bir ders vermek istemesiydi. Tanrı: "Ben bu gücümle, bir işi bitirmek için acele etmedim. Siz bu acizliğinizle sakın bir şekilde ve dinlenerek çalışın." dedi.

Kur'an-ı Kerim'de de Tanrının yeri ve göğü altı günde yarattığından bahsedilir:

*Çın-ou törüttümüz köklerni yerlerni ol iki ara altı kün içinde,
tegmedi bizke armakdın.*¹¹³ (37/79b1-80a1=50:38)

And olsun biz, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde yarattık. Bize hiçbir yorgunluk çökmedi.¹¹⁴

*Kısas-ı Enbiyâ'*da da her şeyin altı günde yaratıldığı rivayet edilir. Fakat bu eserde gün gün yaratılış sırası verilmezken yaratılışın hangi gün başlayıp hangi gün bittiğine dair bir tartışma anımsatılır:

Tevrît ehli eydürler ki: "Óaú TaèÀLÀ òalú yaratdı. Yikşenbe gün başladı Àðine irtesi tamÀm eyledi. Cumèa gün bayram itdiler."
NaârÀniler eydürler: "Şenbi gün başladı, yikşenbe gün tamÀm

¹¹³ A. Ata 2004, s. 142.

¹¹⁴ Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, 2000, s.516.

oldı” dirler. Giregi¹¹⁵ günü bayram dutarlar. Nitekim Resyl Óaøreti eydür: “Cumèa gün günleriñ ulusıdur, úalan günlerden anuñ faòli artuıdur. Zire Àðinenüñ biş òaãleti vardur. Evvel Ádem peyàÁmber ol günde yaradıldı, cÁn daòı ol günde geldi, girü ol günde úabø oldı. Daòı ol cumèa güninde bir sÀeat vardur, ol sÀeatde dilek olsa úabyl olur, redd olmaz.”¹¹⁶

Yahudiler der ki: “Tanrı varlıkları yarattı. Pazar günü başladı Cuma tamamladı. Cumartesi günü bayram ettiler.” Hıristiyanlar: “Pazartesi başladı, cumartesi bitirdi.” derler ve Pazar günü bayram ederler. Nitekim Hz. Muhammed der ki: “Günlerin en ulusu Cuma’dır, diğèer günlerden daha faziletlidir. Zira cumanın beş niteliği vardır: Ádem o gün yaratıldı ve yine o günde can vücuda girdi, Cuma günü de ruhunu teslim etti. Ayrıca Cuma günü bir saat vardır ki o saatte tüm dilekler kabul olur reddedilmez.”

Kısas-ı Enbiyâ’da ayrıca Vehb bin Münebbih’ten bir alıntı yapılarak Tanrı’nın üçüncü gün denizlerdeki canavarları, dördüncü gün ise rızkı yarattığı rivayet edilir:

¹¹⁵ H. Eren’in *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* (Ankara 1999, s. 156) çalışmasında bu kelimeye de yer verilmiştir. Burada *giregi* (>*gireyi* > *girey*) kelimesinin Ermeniceden geçmiş olduğu söylene de Uwe Blêsing’in karşı görüşüne de yer verilmiştir. Ona göre, kelime daha çok Batı Anadolu ve civarında kullanıldığından Ermeniceden geçmiş olması mümkün değildir. Eren’in yargısına göre kelime, Rumcadan alıntıdır.

gireği, *Derleme Sözlüğü*’nde şu yerlerde geçtiği kayıtlıdır: Isparta, Burdur, Aydın, İzmir, Manisa, Tokat, Merzifon, Amasya, Ankara, Konya, Antalya, Rumeli göçmenleri.

¹¹⁶ İ. Cemiloğlu, 2000, s. 124, 7b1-7.

Vehb rivâyet úlur: “Óaú TaèÁLÀ bu deñizlerüñ içinde ne kim canavarlar varısa üçünci gün yaratdı. Andan dördünci gün rızúun yaratdı.”¹¹⁷

Vehb rivayet eder: “Yüce Tanrı, bu denizlerin içinde hangi canavarlar varsa üçüncü gün yarattı. Sonra dördüncü gün rızkını yarattı.”

Evrenin kaç günde yaratıldığı hakkında *Arâisü'l-Mecâlis*'te de bir rivayet yer alır; fakat burada diğer metinlere göre büyük bir fark vardır: Tanrı evreni altı günde değil, yedi günde yaratır ve yaratma işinden sonra dinlenmek için bir gün ayırmaz:

Tañrı tebÀreke ve taèÁLÀ yiri yaratdı Şenbe gün ve úađları yikşenbe gün ve ağaçları düŐenbe gün ve úarañulıđı sihŐenbe gün ve nûrı çArŐenbe gün ve yilúular ve úalan canavarları pencŐenbe gün ve Àdemi Àðine gün yaratdı.¹¹⁸

Yüce Tanrı cumartesi günü yeri yarattı ve dağları pazar günü, ağaçları pazartesi günü, karanlığı salı günü, güneŐi ve ışığı çarşamba günü, hayvanlar ve diğer canavarları perşembe günü, insanı da cuma günü yarattı.

¹¹⁷ İ. Cemiloğlu, 2000, s. 122, 4a7-9.

¹¹⁸ Sa'lebi, a.g.e., s. 13:9-11.

Altı günde yaratılan evren motifiyle Eski Ahit'te de karşılaşmıştık: Eski Ahit'e göre ilk gün (pazar) yer, gök, ışık, gece ve gündüz; ikinci gün (pazartesi) gökkubbe; üçüncü gün (salı) karalar ve denizler ile bitkiler; dördüncü gün (çarşamba) güneş, ay ve yıldızlar; beşinci gün (perşembe) denizlerde yaşayan canlılar ve kuşlar; altıncı gün (cuma) ise cinsine göre her türlü hayvan ve insan yaratıldı. Tanrı yedinci gün (cumartesi) dinlendi ve o günü kutsadı. Görüldüğü gibi Eski Ahit, *Kısas-ı Rabgûzî* ve *Arâisü'l-Mecâlis* arasında yaratılış sırası bakımından farklar vardır: Eski Ahit'te dördüncü gün (çarşamba) yaratıldığı söylenen güneş, ay ve yıldızlar, *Kısas-ı Rabgûzî*'ye göre ikinci gün (pazartesi), Sa'lebî'ye göreyse beşinci gün (çarşamba) yaratılmıştır. *Kısas-ı Rabgûzî*'de insan dışındaki bütün canlıların üçüncü gün (salı) yaratıldığı söylenirken, *Arâisü'l-Mecâlis*'te bütün hayvanların ve canavarların altıncı gün (perşembe) yaratıldığı rivayet edilir. Eski Ahit'e göre denizlerdeki canlılar ve kuşlar beşinci (perşembe), karada yaşayan hayvanlarsa altıncı gün (cuma) yaratılmıştır. Bitkilerin hangi gün yaratıldığı konusunda da farklılıklar vardır: *Kısas-ı Rabgûzî* bitkilerin dördüncü (çarşamba); Eski Ahit ise beşinci gün (perşembe) yaratıldığını söyler. *Arâisü'l-Mecâlis*'te ise bitkilerin üçüncü gün (pazartesi) yaratıldığı aktarılmıştır. İnsanın yaratılışı ise her üç metinde de ortaktır ve insan yaratılışın son günü (cuma) yaratılmıştır; fakat *Kısas-ı Rabgûzî* ve Eski Ahit'e göre altıncı güne denk gelen bu son gün, *Arâisü'l-Mecâlis*'e göre yedinci gündür. Hepsinde ortak olansa yaratılışın cuma günü sona erdiği'dir.

*Kısasü'l-Enbiyâlar*da, evrenin yaratılışı ve düzenlenişi konusunda eski Türklerin inanışlarından pek fazla iz olmadığını; zira eski Türklerin bu konuyla çok da

ilgilenmediğini daha önce belirtmiştik. Roux'nun yakın zamanda ait Türk kozmogonilerinin arttığına dair tespiti de daha önce dile getirilmişti. İşte Verbitskiy'nin derlediği ve bizim Ögel'den okuduğumuz Altay Yaratılış Destanı'nda da altı günde yaratılış motifi vardır. Bu anlatıda Eski Ahit etkisi olduğu da aşıkardır. Ayrıca altı günlük yaratılışın ardından Bay Ülgen adı verilen yaratıcı Tanrı'nın dinlendiği de belirtilerek Eski Ahit'le paralel bir anlatım oluşturulmuştur:

Dünya yaratılışı, altı günde olmuştu

*Yedinci günde ise, Bay-Ülgen uyumuştur.*¹¹⁹

Görüldüğü gibi hem *Kıyas-ı Rabgûzî*'de hem *Arâisü'l-Mecâlis*'te ve hem de *Kıyas-ı Enbiyâ*'da bazı ayrıntılar farklı olmakla beraber anlatının iskeleti aynıdır. Üç eser de yaratılışın anlatıldığı bölümler bakımından Eski Ahit'e uygunluk göstermektedir. Farklılık olarak; Rabgûzî'nin eserinde Arş'tan söz açılmazken, suyun köpüğünden yerin yaratılması da sadece *Arâisü'l-Mecâlis* ve *Kıyas-ı Enbiyâ*'da geçen bir motiftir. Ayrıca yaratılışın kaç gün sürdüğü ve hangi gün, nelerin yaratıldığı konusunda da bazı farklılıklar vardır.

Kıyas-ı Rabgûzî'de yeryüzünün yaratılışı anlatıldıktan sonra sıra insanın nasıl yaratıldığına gelince, ilk olarak Tanrı'nın insanı yaratmaya karar verme sürecinden başlanmıştır.

¹¹⁹ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Ankara: TTK, 2003, s. 434.

Kısas-ı Enbiyâ'da ise cennetin ve cehennemın özellikleri, ölüm meleğinin özellikleri, yerin ve göğün katları, Tanrı'nın akli yaratması ve onu üstün kılması gibi ayrıntılara da yer verilerek Vehb bin Münebbih, İbn Abbas gibi âlimlerden bu konulara ilişkin çeşitli rivayetler nakledildikten sonra insanın yaratılışına geçilmiştir.

Arâisü'l-Mecâlis'te özellikle yerin ve göğün katları hakkında birçok rivayete yer verilmiş; meleklerden, cennet ve cehennemden bahsedilmiştir. Ayrıca yaratılışa ilişkin olmayan rivayetler ve başka konulardaki bazı kıssalar uzun uzun anlatılmıştır. Sa'lebî, insanın nasıl yaratıldığı konusuna geçmeden önce bazı hadislerle ve sahabelerden nakledilen çeşitli olaylara eserinde bolca yer vermiştir.

4. İNSANIN YARATILIŞI

4.1. Kutsal Kitaplarda İnsanın Yaratılışı

4.1.1. Eski Ahit'te İnsanın Yaratılışı

Eski Ahit'te insanın yaratılışı aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Tanrı yeri ve göğü yarattığında yerde bir fidan ya da ot henüz bitmemişti; zira Tanrı henüz yağmur yağdırmamıştı ve toprağı işleyecek bir insan da yoktu. Yerden bir buğu yükselir ve bütün toprağın yüzünü sular. Tanrı, Âdem'i yerin toprağından yaratarak burnuna yaşam soluğunu üfler, böylece Âdem canlanır. Daha sonra Tanrı, doğuya doğru Aden'de bir bahçe kurarak yarattığı insanı oraya koyar. Tanrı görüntüsü ve yenilmesi güzel olan her ağacı, bahçenin ortasında yer alan hayat ağacını ve iyilikle kötülüğü bilme ağacını yerden bitirir. Ayrıca bahçeyi sulamak için Aden'den bir derinlik çıkararak dört kola ayrılır. Bu dört ırmağın adları; Pişon, Gihon, Dicle ve Fırat'tır. Tanrı Âdem'i alıp, baksın ve onu korusun diye Aden bahçesine koyar. Tanrı, Âdem'i bu bahçeye koyduktan sonra ona; bahçedeki her ağaçtan dilediği gibi yiyebileceğini söyler, sadece iyiliği ve kötülüğü bilme ağacına yaklaşmamasını emreder; zira Âdem o ağaçtan yediği gün ölecektir.¹²⁰

Tanrı daha sonra Âdem'in yalnız olmasının iyi olmadığına, ona bir yardımcı yaratması gerektiğine karar verir ve yerdeki her hayvanı, göklerin her kuşunu topraktan yaratır. Onlara ne ad vereceğini görmek için hepsini Âdem'e getirir. Âdem her birine ne

¹²⁰ Tekvin 2:5-17.

ad verseyse, o canlı o adla anılır. Fakat bütün bu canlılar arasında Âdem'e uygun bir yardımcı bulunamaz. Bunun üzerine Tanrı, Âdem'e derin bir uyku verir ve o uyurken onun kaburga kemiklerinden birini alarak yerini etle kaplar. Âdem'den aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaratarak onu Âdem'e getirir. Âdem, "İşte, bu benim kemiklerimden alınmış kemik, etimden alınmış ettir" der, "Ona 'Kadın' denilecek; çünkü o adamdan alındı."¹²¹ Bu nedenle adam annesini babasını bırakıp karısına bağlanacak, ikisi tek beden olacak. Âdem de karısı da çıplaktılar, henüz utanç nedir bilmiyorlardı.¹²²

4.1.2. Kur'an-ı Kerim'de İnsanın Yaratılışı

İnsanın yaratılışı konusu Kur'an-ı Kerim'in birçok sûresine yayılmıştır. Konuyu şu şekilde özetleyebiliriz:

Diğer her şey yaratıldıktan sonra Allah insanı dünyaya hükmetmesi ve kendisine kulluk etmesi için yaratmaya karar verir.¹²³ Melekler şaşırarak bu durumun sebeplerini sorduklarında, sadece emri dinlemeleri gerektiğini ve yaratılacak insana secde edeceklerini öğrenirler.¹²⁴ Tüm melekler Allah'ın emrini yerine getirmeye hazırken sadece İblis bu emre karşı çıkar; zira İblis ateşten yaratılmışken¹²⁵ Tanrı insanı yaratmak için toprak ve suyu kullanmaya karar verir.¹²⁶ Böylece İblis günahkârlardan olurken

¹²¹ İbranice kadın (İşsa) sözcüğü adam (İş) sözcüğünden türemiştir.

¹²² Tekvin 2:18-25.

¹²³ Sâd 71; Zâriyât 56.

¹²⁴ Bakara 30; Sâd 71.

¹²⁵ A'râf 12.

¹²⁶ Bakara 30.

insan da topraktan şekillendirilerek yaratılır.¹²⁷ İnsan topraktan ve sonra da az bir sudan (meniden) yaratılmıştır.¹²⁸

Yalnız burada şunu hatırlatmakta fayda vardır ki; “İnsan önce topraktan (balçıktan) ve sonra da az bir sudan yaratılmıştır” dendiğinde kastedilen; ilk yaratılışın topraktan olduğu, ilk insan çifti oluştuktan sonra yaratılan insanların ise bir parça sudan yaratıldığıdır. Bu durum başka bazı ayetlerde de açıklanmıştır ve Allah’ın yaratmayı tekrar etmesi olarak dile getirilmiştir.¹²⁹

Karahanlı Türkçesiyle kaleme alınmış Kur’an tercümesinde bu konu şöyle işlenir:

Ol Tanrı törütti sizi topraúđın yana arúa suwındın yana bir kesek úandın yana çúarur sizni kiçiglik birle yana teger sizler yigitlikúa yana bolur siz uluğ pırle¹³⁰, sizlerde ol kim öldürülgey siz anda öñdin, bir ança teger sizler atanmış zam.Ánúa tegi, bolğay kim uuğay sizler.¹³¹ (35/62b1-63b1=40:67)

Sizi topraktan, sonra meniden, sonra alakadan yaratan, sonra bebek olarak çıkaran, sonra güçlü kuvvetli bir çağa erişmeniz, sonra da ihtiyarlamanız ki içinizden daha önce vefat edenler de

¹²⁷ Âl-i İmrân 59; En’âm 2; A’râf 11; Hicr 33; İsrâ 61; Secde 7; Sâd 76; Kiyâme 38.

¹²⁸ Hüd 61; Hicr 26; Nahl 4; Kehf 37; Meryem 9, 67; Tâhâ 55; Hac 5; Mü’minün 12-14; Rûm 20; Secde 8; Fâtır 11; Yâsin 77; Mü’min 67; Necm 45-46; Rahmân 14; İnsan 2; Mürselât 20; Abese 19.

¹²⁹ Rûm 11.

¹³⁰ +le çokluk eki için bkz.: A. Ata, “Türk Dillerinde +IA Çokluk Eki”, *Doğu-Batı Bağlamında Uluslararası Türk Dili ve Kültürü Konferansı*, Şumnu Piskopos Konstantin Preslavski Üniversitesi, 26-29 Ekim 2002.

¹³¹ A. Ata 2004, s. 113.

vardır, ve belli bir vakte ulaşmanız için sizi yaşatan O'dur. Umulur ki düşünürsünüz.¹³²

Allah insanı yarattıktan sonra onu, içine ruh üfleyerek canlandırır.¹³³ Ayrıca insan şerefli olarak ve en güzel biçimde yaratılmıştır.¹³⁴ Beri yandan Allah insanı zayıf yaratmıştır¹³⁵ ve huzur bulsun diye insanın eşini de aynı nefisten yaratmıştır.¹³⁶

İlk Türkçe Kur'an Tercümesi'nde bu konu şu şekilde aktarılmıştır:

*Ol Tanrı kim törütti sizni bir et-özdin, úldı andın cüftini
tayanmaú için anjar, úaçan örtti erse anı kötürdi yük anıñ yükini,
yüñül, keçti ap berküdi anıñ birle úaçan ağır boldı erse ündediler
Tanrını İdilerini: eger berseñ bizke edgü eayAl bolur-miz şükr
úılığlıardan.*¹³⁷ (28/58a2-59a2=7:189)

Sizi tek bir candan (Adem'den) yaratan, ondan da yanında huzur bulsun diye eşini (Havva'yı) yaratan O'dur. Eşi ile birleşince eşi hafif bir yük yüklendi (hamile kaldı). Onu bir müddet taşıdı. Hamileliği ağırlaşınca, Rableri Allah'a: Andolsun bize kusursuz bir çocuk verirsen muhakkak şükredenlerden olacağız, diye dua ettiler.¹³⁸

¹³² Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, 2000, s. 474.

¹³³ Hicr 28, 29; Secde 9.

¹³⁴ Tîn 4; İsrâ 70.

¹³⁵ Nisâ 28; Rûm 54.

¹³⁶ Nisâ 1; A'râf 189; Rûm 21; Fâtür 11; Zümer 6; Hucurât 13; Zâriyât 49; Kıyâme 39; Nebe' 8.

¹³⁷ A. Ata 2004, s. 28.

¹³⁸ Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, 2000, s. 174.

Böylece dünyanın ve insanın yaratılışı tamamlanmış olur. Kur'an-ı Kerim'de, Tevrat'ta olduğu gibi, gün gün bir yaratılış kronolojisi verilmemekle beraber, bazı ayetlerde her şeyin altı gün içinde yaratıldığı söylenmektedir.¹³⁹ Ayrıca, Allah'ın yaratma gücünün sonsuz olduğunu vurgulamak amacıyla, O'nun tüm varlıkları yarattığı halde bu uğraştan dolayı yorulmadığı da Kur'an-ı Kerim'de belirtilmiştir.¹⁴⁰

İslam felsefesi genel olarak ruhun, insandan önce yaratılmış olduğunu, ve bedene sonradan girdiğini savunur. Ruh bedenden bağımsız bir töz olarak varolur ve insan öldüğü zaman ölmez. Ölüm, yalnızca ruhun bedenden ayrılması, geldiği tanrısal kaynağa geri dönmesidir. İnsan varlığı ruhun özünü bilemez, yalnızca ruhun dışı vuran eylemlerini düşünür ve yorumlar. Ruhun maddeyle en küçük bir ilgisi yoktur. İnsanda bilmeyi, düşünmeyi, canlılığı insan olarak eylemde bulunmayı sağlayan ruhtur. İnsan varlığının ikinci bileşeni, ruhtan sonra yaratılmış ve geçici olan, yok olup giden bedendir. İslam felsefesinin tüm düşünürlerine göre, beden duyuş adı verilen değişik nitelikte yetenekleri vardır. Bununla birlikte, duyuş yalnızca ruhun yardımıyla iş görebilir. Bedene canlılık veren ruh, duyuşun çalışmasını algı gücünün gelişmesini sağlar. İnsanda, Tanrı'nın ona verdiği bir cüzi irade vardır.¹⁴¹

Gerek İslâm'da gerekse diğer dinlerde insanın diğer canlılardan üstün olduğunun kabul edilmesi, daha en başta insana uygun bir dünya yaratılmasıyla ilintilidir. İnsanoğlu dünya üzerindeki iktidarının yaratılışla başladığına inanır ve dolayısıyla iktidarını en

¹³⁹ A'râf 54; Yûnus 3; Furkân 59; Kâf 38; Hadîd 4.

¹⁴⁰ Kâf 38.

¹⁴¹ T. Izutsu, 1995, s. 89 vd.

baştan meşru görür. Tanrı, insanı mahlukların en şerefli olarak yaratarak ona dünya üzerinde bir iktidar vermiştir ve bu durumda insanın bu iktidarı reddetmesi Tanrı'ya karşı gelmek olacaktır. Tanrı'nın her şey üzerindeki mutlak iktidarının tecellisi, insanın kısıtlı ve yalnız dünyevî iktidarındır.

4.2. Kısasü'l-Enbiyâlarda İnsanın Yaratılışı¹⁴²

Kısas-ı Rabgûzî'de insanın yaratılışı Kur'an'dan ayetler kullanarak anlatılır, *Kısas-ı Enbiyâ*'da ve *Arâisü'l-Mecâlis*'te de insanın yaratılışı anlatılırken hem Kur'an'dan ayetler yer almış hem de Vehb bin Münebbih, Cafer-i Sadık, İbn Abbas gibi din âlimlerinin rivayet ettikleri hadislerden faydalanılmıştır. Ahmed Cevdet Paşa'nın *Kısas-ı Enbiyâ*'sında ise ilk insanın yaratılışı oldukça kısa bir şekilde anlatılmıştır. *Kısas-ı Enbiyâ ve Tevarih-i Hulafa*'nın bu kısa bölümünü buraya almakta bir sakınca görmüyorum:

Âdem Aleyhisselâm:

Allâhu Teâla hazretleri Âlemi yoktan var etti ve Âdem'i topraktan yarattı. Sonra Âdem'in cesedine ruh verdi ve "Ona secde ediniz" diye meleklere emretti.

Bütün melekler Hz. Âdem'e secde ettiler. Fakat İblis, kibir ve hasedinden dolayı ona secde etmedi. Bunun için Hakk'ın huzurundan tard olundu ve mel'ûn oldu, kendisine de "Şeytan-ı

¹⁴² A. Ata, 1997, s. 8-21; İ. Cemiloğlu, 2000, s. 126-132; Sa'lebî, a.g.e., s. 41-50; Ahmet Cevdet Paşa, 2000, s. 1.

Racim” denildi. Bu sebepten o da Âdem’e düşman oldu. Ondan sonra Cenâb-ı Hak “Havva”yı yarattı ve Hazret-i Âdem’e eş etti. İkisini de Cenab-ı Hak Cennete koydu ve “Yeyiniz, içiniz, lâkin şu ağaca yaklaşmayınız” dedi.

Şeytan ise bir yolunu bularak, Cennet’e girdi ve Âdem ile Havva’nın yanına gitti. Onlara dedi ki: “Allah sizi o ağaçtan niçin men etti biliyor musunuz?” Eğer siz ondan yerseniz, artık sizin için ölüm olmaz; ebediyyen cennette kalırsınız” diye önce Havva’yı ve onun vasıtasıyla de Âdem’i aldatıp ikisine de o ağacın meyvesinden yedirdi. Bunun üzerine Allah ikisini de Cennet’ten çıkardı ve yeryüzüne indirdi. Âdem, Hint tarafına ve Havva, Cidde’ye düştü.¹⁴³

Görüldüğü gibi Ahmet Cevdet hikâyenin sadece en temel yönüne değinmiş, ayrıntılara hiç girmemiştir. Gerek Âdem ve Havva’ya nasıl can verildiğine ve gerekse Cennet’ten kovuluşlarına ilişkin detaylar atlanarak son derece yüzeysel bir özet yapılmıştır.

¹⁴³ Ahmet Cevdet Paşa, 2000, s. 1.

4.2.1. Tanrı İnsanı Neden Yarattı

İslâm inancına göre evrendeki hiçbir şey sebepsiz değildir ve haliyle insan da bir sebep üzerine yaratılmıştır. Kısas-ı Rabgûzî'de insanın yaratılış sebebi şu şekilde anlatılır:

*Bir òaberde andaà kelür: Úaçan Mevli taèÀÀ dünyÀnı yaratdı
erse yer mülkini úuşlaràa bérdi, yèti miñ yıl úuşlar tutdılar. Anda
kéèin Cinn bini'l-CÀnàa bérdi, yèti miñ yıl taú olar tutdılar,
yazuú maèâiyet úküş úldılar, úan tóktiler erse anlardın alıp
feriştelerge bérdi, yèti miñ yıl tamÀm boldı erse anlardın ma
alàu vaút bolup mèn yer yüziñe òalife yaratur-men, tèt òitÀp
úldı... Ferişteler bu òitÀbnı işitdiler erse kaèàuluà bolup
aydılar: İLÀhì, yer yüzinde ortaú işligler, úan tókgüçiler yaratur-
sen, biz tesbiò ü tehlil ü teúaddüs úlànlardın alıp yer mülkini
anlaràa mu bérür-sen. ÒitÀb keldi: Men bilür-men, sizler
bilmez-siz.¹⁴⁴*

Bir rivayette şöyle anlatılır: Tanrı yeryüzünü yaratınca sahipliğini kuşlara verdi, yedi bin yıl kuşlar hüküm sürdü. Ondan sonra Cinn bini'l-Cânn'a (cinlere) verdi ve yedi bin yıl da onlar hüküm sürdü. (Cinler) çok fazla günah işleyince, kan dökünce (Tanrı) onlardan alıp meleklerle verdi. Yedi bin yıl tamamlanınca onlardan da alma vakti geldi ve "Ben yeryüzünde bir halife

¹⁴⁴ A. Ata, 1997, s. 7-8, 4v21-5r8.

yaratacağım" dedi. Melekler bu hitabı duyunca kaygılandılar ve: "Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz." dediler. Allah da: "Ben bilirim, sizler bilmezsiniz" dedi.

Yukarıdaki anlatı Harezmi Türkçesiyle yapılmış Kur'an Tercümesinde şöyle geçer:

Takı ol vaútın kim aydı sening İeñ, firiştelerge: "óauúat úze men úlğan men yirde óalife." Aydılar: "údur mu sen anıñ içinde ol kim irseni kim fesÀd údur anıñ içinde taú töker úanlarını; taú biz arığlar biz seniñ ögmekñ birle taú arığlayur miz sini?" Aydı: "óauúat úze men bilür men ol nirseni kim bilmes siz." ¹⁴⁵

Hatırla ki Rabbin meleklerle: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi. Onlar: Bizler hamdinle seni tesbih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek insanı mı halife kılıyorsun? dediler. Allah da onlara: Sizin bilemeyeceğinizi herhalde ben bilirim, dedi¹⁴⁶.

¹⁴⁵ G. Sağol 1993, s. 30.

¹⁴⁶ Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, 2000, s. 5.

Kıyas-1 Enbiya’da daha önce de belirttiğimiz gibi pek düzenli bir anlatım olmamakla beraber biz yine de belli bir düzen içerisinde insanın yaratılışının anlatıldığı bölümü özetlemeye çalışacağız ve Rabgûzî’nin eserinde olduğu gibi Tanrı’nın insanı yaratma sebebinden başlayacağız. Kıyas-1 Enbiyâ’da açık bir sebep gösterilmese de insanın yaratılışındaki amaç şöyle sezdirilir:

Şol dem ki Tañrı TaèÀÀ’dan nidÀ geldi ki yÀ CebrÀèil yir yüzine ingil, bir úabøa topraú getürgil kim andan bir Àdem... cümle maòlyúuñ efèÀli ola, evliyÀ enbiyÀ andan faòirlana.¹⁴⁷

O zaman ki yüce Tanrı’dan Cebrail’e: “Yeryüzüne in, bir tutam toprak getir ki ondan bütün yaratıkların en erdemisi olan ve evliyalara, peygamberlere örnek olacak bir insan (yaratacağım/yaratayım).” diye emir geldi.

Tanrı’nın insanı neden yarattığını en açık anlatan eser Arâisü’l-Mecâlis’tir. Eserde ilk insanın yaratılışının nasıl gerçekleştiği anlatılmadan önce Tanrı’nın insanı hangi sebeple yarattığı anlatılmıştır:

Tañrı taèÀÀ òalú yaratdı tÀ kendünüñ varlığın bildüre eger òalú yaratmasa Tañrınıñ varlığı bilinmeyedi ve daòı kendünüñ èilm ve úudreti tamÀmlığın bildürmek için yaratdı ve daòı òalú yaratdı kendüye úulluú úılmaú için kim ol úulluú úılanlaruñ úulluğun sever

¹⁴⁷ İ. Cemiloğlu, 2000, s. 125, 8b11-13.

ve úulluú úlduđıçün ¹⁴⁸ *öger neçeme kim bu òalı úulluđına muótÀc degülse daòı kendüye úulluú úılınıduđın sever.*¹⁴⁹

Tanrı insanları kendi varlığını bildirmek için yarattı. Eğer Tanrı insanları yaratmasaydı Tanrı'nın varlığı bilinmeyecekti ve de kendisinin ilminin ve gücünün tamamlığını bildirmek için yarattı ve ayrıca insanları kendine kulluk etmeleri için yarattı. Tanrı kendisine kulluk edenleri sever ve onların kulluk etmesini över. Her ne kadar insanların kulluğuna muhtaç değilse de Tanrı kendisine kulluk edilmesini sever.”

Arâisü'l-Mecâlis'te, Tanrı'nın insanı ne için yarattığı, başka bölümlerde de tekrar edilmiştir:

*èÂlimler eyitdi Tañrı taèÀlÀ òalı yaratdı kendü úudretin ÂşıkÀre úılmađıçün*¹⁵⁰ *andan rızúın virdi kendü èiðòetin bildürmek için andan ãoñra öldürür kendünüñ úahrın ve cabbÀrlıđın bildürmek için andan ãoñra girü diri úulur kendünüñ èadlin ve fazlın ve sevÀbın ve èaõÀbın bildürmek için.*¹⁵¹

Âlimler der ki: “Tanrı insanları kendi gücünü görünür kılmak için yarattı. Sonra onlara, yüceliğini anlasınlar diye rızık verdi. Daha

¹⁴⁸ *úlduđıçün* şeklinde okunması doğru olacaktır.

¹⁴⁹ Sa'lebi, a.g.e., s. 42:2-5.

¹⁵⁰ *úılmađıçün* şeklinde okunması doğru olacaktır.

¹⁵¹ Sa'lebi, a.g.e., s. 43:1-3.

sonra da onları öldürdü ki onun kahrediciliğini ve zorlayıcılığını anlasınlar. Ardından onları tekrar diriltir ki Tanrı'nın adaletini, erdemini, iyiliğini ve azabını öğrensınler.”

Kısas-ı Rabgûzî'de, Tanrı'nın daha önce başka varlıklar yaratıp dünyanın hakimiyetini onlara verdiği söylendikten sonra insanı “halife” olarak yaratmaya karar verdiği bildiriliyor. Bu anlatımdan, Tanrı'nın insanı diğer yarattıklarından daha üstün tuttuğu ve ona ayrıcalıklı bir kutsallık atfettiği sonucu çıkarılabilir. İnsanın bu ayrıcalığı *Kısas-ı Enbiyâ*'da daha açık bir şekilde dile getirilerek, onun yaratılanların en faziletlisi olacağı söylenir. Araisü'l-Mecâlis'te ise Tanrı'nın insanı yaratırken amacının, kendi varlığının bilinmesi olduğu nakledilir. Kendi varlığını bildirmek isteyen Tanrı; irade ve akıl sahibi insanı yaratarak, onun kulluğuyla varlığını ortaya koyar. Tanrı ayrıca insanı yaşatarak, doyurarak, öldürerek ve tekrar dirilterek de en temel özelliklerini, yani yaratıcılığını ve kadir-i mutlaklığını, somutlaştırır. Beri yandan Tanrı, ihtiyacı olmamasına rağmen, yarattığı bu varlığın kendine kulluk etmesini isteyerek insanın akıl ve iradesinin temelini kendinde olduğunu vurgular. İnsanın cüzzî iradesini var edenin Tanrı'nın küllî iradesi olduğu bu şekilde vurgulanmış olur.

Bu anlatıların bir diğer özelliği de insanın dünyadaki diğer varlıklar üzerindeki iktidarını Tanrısal bir öze bağlamasıdır. İnsan muktedirdir; çünkü en başta Tanrı, insanın muktedir olmasını ve dünyayı yönetmesini istemiştir. Varolan her şeyin ve durumun daha en başta belirlendiği inanişını, yani her şeyin kozmogonik bir boyutu olduğunu

daha önce zikretmiştik. İnsanın yaratılışı konusunda bunun örneklerini görmeye devam edeceğiz.

4.2.2. Topraktan Yaratılan İnsan

Önceki İbrahimî dinlerde ve başka inanışlarda olduğu gibi İslâmiyette de ilk insanın topraktan yaratıldığına inanılır. Dünyanın Yaratılışı bölümünde yerin/toprağın birçok inanışta kutsal kabul edildiğini belirtmiştik. İslâm inanışında Her şeyin olduğu gibi insanın topraktan yaratılmasının da bir nedeni vardır ve bu neden *Kıyas-ı Rabgûzî*'de şöyle anlatılır:

*Úaçan Mevlî èazze celle Ádemni yaratur-men, t p di Ab  ldi erse
barça nesnel r baş k t r p Ádemni bizdin yirat l¹⁵², t p  ama 
 ldilar. Ta  aydı men  utlu -men, te iz aydı men heybetlig-men,
altun aydı men  aziz-men, k k aydı men e iz-men. Úamu  nerseler
baş k t r p  zlerini  ge k wendiler. Ol   lde yer teva  u   l p
aydı: men  amu dın  a if-men, a ak altında men, mende k weng 
nerse yo , t p teva  u l   ldi erse di Ab keldi: Men Ádemni
topra dın yaratur-men, t p. Ádemni topra dın yaratdı.¹⁵³*

Tanrı Âdem'i yaratacağını söyleyince (daha önce yaratılmış olan) her şey baş(ını) kaldırıp:¹⁵⁴ “Âdem'i bizden yarat.” diyerek hırslandılar. Dağ: “Ben kutluyum”; deniz: “Ben heybetliyim”; altın:

¹⁵² Burada bir dizgi hatası olsa gerek. Çünkü metnin gelişinden bu kelimenin *yarat l* olacağı açıktır.

¹⁵³ A. Ata, 1997, s. 9-10, 6r15-20.

¹⁵⁴ Burada *baş k t r-* deyiminin “isyan etmek” anlamında değil; mecaz olmadan “başını kaldırmak” anlamında kullanıldığını düşünüyorum. Tanrı göğün en yüksek katında (Arş) iken diğer tüm varlıklar (gök bile) aşağıdadır ve Tanrı'ya seslenmek için başlarını kaldırır. Günümüzde de insanlar dua ederken çoğu zaman başlarını ve avuç içlerini göğe doğru kaldırır.

“Ben değerliyim”, gök: “Ben yüceyim” dedi. Her şey üstünlüğünü sayıp övünmeye başladı. Her şey böylece övünürken toprak alçak gönüllülük gösterdi ve: “Ben tüm diğer varlıklardan zayıfım, ayak altındayım. Övünülecek hiçbir şeyim yok.” deyince Tanrı’dan: “Ben Âdem’i topraktan yaratacağım.” hitabı geldi ve Âdem’i topraktan yarattı.

Bu anlatının vermek istediği mesajı şu şekilde yorumlamak mümkün görünüyor: Toprak alçak gönüllü olması sebebiyle insanın hammaddesi olmayı hak etmiştir; zira Tanrı alçak gönüllüleri sever ve insan da özüne, yani toprağa uygun olarak alçak gönüllü olmalıdır.

Burada Âdem adı üzerinde durmakta da fayda görüyorum. Âdem ilk olarak, Eski Ahit’teki yaratılış anlatılarında, yaratılan ilk insana verilen unvan ve addır. Âdem sözcüğü yeryüzünün kırmızı balçığından gelerek dünyada yaşayan, dünyalı anlamına bir gönderme olabilir.¹⁵⁵ Burada ilk varlık açıkça yalnız bir erkektir, kadın henüz Adem’in kaburga kemiğinden eş ve yardımcı olarak yaratılmamıştır. Yahudi Kabala’sında Âdem’in yaratılışına ilişkin farklı fikirler vardır. Bunların en önemlisi ilk insanın hernafrudit olup daha sonradan yine tanrı tarafından iki cinsiyete bölünmüş olmasıdır.¹⁵⁶

¹⁵⁵ İbranice’de “adom” kırmızı; “adama” ise yeryüzü anlamına gelir.

¹⁵⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. *Encyclopedia of Religion* (Ed. Lindsay Jones), **Adam** maddesi, Yazar: Michael Fishbane, c.1, s.29-30

Rabgûzî insanın yaratılacağı toprağın Tanrı'ya getirilişini ve getirilen o toprağın mahiyetini şu şekilde nakletmiştir:

Úaçan İei èazze ve celle Ádemni yaratmaú tiledi erse CebrÁéilge oíþÁb keldi; baràul yèr yüzindin bir awuç topraú ketürgil. CebrÁéil kelip topraú alàalu oàradı erse yèr CebrÁéilge ant bèrdi; mendin topraú almaàil tèt. CebrÁéil ant oàurlap topraú almadı. İsrÁfilni ièdi aña ma ant bèrdi, ol topraú almadı. Kèèin MikÁéilni ièdi aña ma ant bèrdi ol ma topraú almadı. Kèèin èAzrÁéilni ièdi, aña ma ant bèrdi. èAzrÁéil aydı; seniñ antıñdın maña Mevli taèÀÀ yarlıàı èazizrek turur, tèt her úamuà yèr yüzindin bir owuç tofraú aldı... Óaøretdin oíþÁb keldi: Ey èAzrÁéil àÁyet úatıà köñüllüg ermiş-sen. Taúdir andaà úldım úamuà tınlıàarnıñ cÁnın saña alduràay-men. Ol topraúda suvı tebiz, ürüñ úara, süçüg açıà, sarıà, yaşıl, úızıl, kök, úatıà yumşak ve arıà arıàsız, tatlıàsız úamuà bar erdi. Ol sebebđin Ádem oàlanları biri biriñe meñzemezler, kimi arıà, kimi arıàsız, kini iglig, kimi igsiz, kimi ürüñ, kimi úara, kimi sarıà, kimi úızıl, kimi edgü, kimi isiz, kimi süçüg sözlüg, kimi açıà sözlüg, kimi úatıà köñüllüg, kimi yumşak köñüllüg.¹⁵⁷

Tanrı Ádem'i yaratmak isteyince, Cebrail'e: "Git yeryüzünden bir avuç toprak getir." diye emir geldi. Cebrail toprak almak için yeryüzüne gelince yeryüzü Cebrail'e: "Benden toprak alma." diye

¹⁵⁷ A. Ata, 1997, s. 9, 5v13-6r5.

yemin ettirdi. Cebrail yeminini bozmayıp toprak almadı. (Tanrı daha sonra) İsrafil'i yolladı, (yeryüzü) ona da yemin verdi, o (İsrafil) da toprak almadı. Sonra Mikail'i yolladı, (yeryüzü) ona da yemin verdi, o (Mikail) da toprak almadı. Sonra Azrail'i yolladı, (yeryüzü) ona da yemin verdi. Azrail: "Allah'ın emri senin yemininden kıymetlidir benim için." diyerek yeryüzünün her yerinden bir avuç toprak aldı. Tanrı'dan hitap geldi: "Ey Azrail, gayet sağlam gönüllüymüşsün. Şöyle takdir ettim ki; bütün canlıların canını sana aldıracağım." O toprakta (Azrail'in aldığı bir avuç toprakta) kirli-temiz, beyaz-siyah, tatlı-acı, sarı, yeşil, kırmızı, mavi, sert-yumuşak ve iyi-kötü, tatsız hepsi vardı. O sebepten insanoğulları birbirine benzemezler; kimi iyi, kimi kötü, kimi sağlıklı, kimi hasta, kimi beyaz, kimi siyah, kimi sarı, kimi kızıl, kimi iyi, kimi hayırsız, kimi tatlı sözlü, kimi acı sözlü, kimi sert gönüllü, kimi yumuşak

Arâisü'l-Mecâlis'te Âdem'in toprağının yerden alınması ve devamında gelişen olaylar şu şekilde anlatılmıştır:

Úaçan Tañrı taèÀLÀ diledi kim Âdem peygÂmbarı yarada vaóiy úıldı yire kim senden bir òalú yaradurvan bir nicesi baña muùèè ola bir nicesi èÀâi ola baña muùèè olanı uçmağa givirem ve èÀâi olanı ùamuya andan Cebraéili viribidi kim yirden bir avuç ùoprau getüre úaçan Cebraéil yire indi kim bir avuç ùoprau ala yir eyitdi

ãġınurvan ol Tañrı èiððetine kim seni viribidi bu ġün benden nesne almaġıl kim yarın Tañrıya èÀãì olup ùamu naãibi olmasun pes Cebraéil nesne almadı girü Tañrıya döndi eyitdi yÀ Rabbi sen Tañrıya ãġındı òş görmedüm andan ùoprauı alam pes Tañrı taèÀlÀ MiúÀéili viribidi pes MiúÀéil yire indi yir yine Tañrıya ãġındı ol daòı nesne almadı girü óazrete vardı andan Tañrı taèÀlÀ èAzrÀéili viribidi pes yir èAzrÀéilden yine Tañrıya ãġındı kim benden nesne almaġıl didi pes èAzrÀéil eyitdi ben Tañrıya sġınurvan anuñ buyruġın ãımaúdan pes melekü'l-mevt el urdı yirüñ dört bucaġından cümle yir yüzünüñ youárgı úatından çoraġından balçıġından úzılından úarasından ve aġından yazısından ve úaġından bir avuç aldı pes andan ötürü Âdem oġlanı kiminiñ òulu eyü kiminiñ yavuz kimi ãÁlió kimi óÁlim kimi görklü kimi çirkin ve andan ötürü ãüretleri daòı beñizleri birbirinden ayruúsı oldu.¹⁵⁸

Tanrı, Âdem peygamberi yaratmayı isteyince yeryüzüne: “Senden bir halk yaratacaġım, bir kısmı bana baġlı ve bir kısmı da asi olacak. Bana baġlı olanları cennete, asi olanları ise cehenneme göndereceġim.” diye haber gönderdi. Sonra Cebrail’i yerden bir avuç toprak alıp getirmesi için yolladı. Cebrail bir avuç toprak almak için yere indiġinde yer: “Tanrı’nın

¹⁵⁸ Sa'lebî, a.g.e., s. 44:5-15, 45:1.

büyüklüğüne sığınırım ki seni yolladı, bugün benden bir şey alma ki yarın Tanrı'ya asi olup cehenneme gitmesin.” dedi. Sonra Cebrail bir şey almadan Tanrı'ya gitti: “Ya Rab, yer sana sığındı, ondan toprak almayı iyi görmedim.” dedi. Tanrı bu defa Mikail'i yolladı, Mikail yere inince yer yine Tanrı'ya sığındı, Mikail de bir şey alamadı ve Tanrı'ya döndü. Sonra Tanrı, Azrail'i yolladı, yer yine Tanrı'ya sığındı ve Azrail'den, kendisinden bir şey almamasını istedi. Azrail: “Tanrı'nın buyruğunu yerine getirmemezlik edemem, Tanrı'ya sığınırım” diyerek yerin dört bucağından, bütün yeryüzünün yukarı katından; çorağından, balçığından; kızılından, karasından ve beyazından; düzlüğünden ve dağından bir avuç toprak aldı. İşte bundan dolayı insanoğlundan kiminin yaratılışı iyi, kimininki kötü; kimi dinine bağlı, kimi zâlim; kimi güzel, kimi çirkin oldu ve ondan dolayı görünüşleri ve yüzleri birbirinden farklı oldu.

Yerin toprak vermek istememesinin sebebi Kısas-ı Rabgûzî'de açıklanmazken, Araisü'l-Mecâlis'te bu sebebe yer verilir. Her iki anlatıda ortak olan ise Azrail'in ölüm meleği olmasının sebebi ve insanların neden farklı olduğudur: Azrail yerden toprağı alarak hem insanın yaratılışına katkıda bulunmuş hem de yerin ant vermesine aldırılmayarak Tanrı'nın emirlerine sıkı sıkıya bağlı olduğunu ispatlamıştır. Dolayısıyla insanın canını almak gibi zorlu bir görev de en çok Azrail'e yakışacaktır.

İnsanlar daha en baştan farklıdır; çünkü Azrail'in yerden aldığı bir avuç toprağın içinde çeşit çeşit toprak vardır. Burada vurgulanmak istenen farklılığın daha en başta var olduğudur. İnsanın iyi özellikleri de kötü özellikleri de, sağlığı da hastalığı da, varıllığı da yoksulluğu da bu bağlamda tanrısal bir öze bağlanır. Mevcudun niteliği yine en baştaki olaylara bağlanarak “sonsuz bir şimdiki zaman” algısı baskın hale getirilir. Örneğin Arâisü'l-Mecâlis'te insanların neden birbirlerinden farklı olduklarına şu şekilde değinilir:

Tañrı taèĀĻ müéminleri raómat üçün ve kendüyi ögmek için yaratdı rivâyet úlındı kim úaçan Tañrı taèĀĻ Ādem peygĀmbarı yaratdı ðürriyetini aña èarz úldı pes Ādem AS ðürriyeti ve oğlanları içinde sađ ve sayru ve görklü ve çirkin aú ve úara gördi eyitdi yĀ Rabbi buları neçün düz yaratmaduñ Tañrı taèĀĻ eyitdi severin kim baña şükür ideler.¹⁵⁹

Tanrı inananları, (onlara) rahmet etmek ve onların kendisini övmesi için yarattı. Rivayet edilir ki; Tanrı Ādem peygamberi yarattı ve soyunu ona gösterdi. Sonra Ādem peygamber soyu içinde sağlıklılar ve hastalar, güzeller ve çirkinler, aklar ve karalar olduğunu gördü: ‘Ya Rabbi, bunların hepsini neden aynı şekilde yaratmadın?’ diye sordu. Tanrı: ‘(Hallerini görerek) bana şükretmelerini severim (isterim)’ ” dedi.

¹⁵⁹ Sa'lebi, a.g.e., s. 42:10-14.

Arâisü'l-Mecâlis'te insanların birbirinden farklı olmasının bir diğere nedeni de toprağın yoğurulduğu suyun farklı farklı olmasıdır:

*èAzrÀéil ol ùoprağı youáaru ağıdurđı Tañrı buyurđı kim anı yoğuruíl
acı ve datlu ve şūr suyla pes yoğurđı òamir úldı andan ötürü
Àdem oğlanı òulúú birbirinden ayruúsıdur.¹⁶⁰*

Azrail o toprağı yukarı çıkardı. Tanrı; toprağı acı, tatlı ve tuzlu suyla yoğurmasını emretti, sonra suyla yoğurdu ve hamur yaptı. Bundan dolayı insanoğlunun yaratılışı birbirinden farklıdır.

Anadolu'daki bazı geç dönem anlatılardaysa Tanrı'nın Cebrail'i, Mikail'i, İsrail'i ve Azrail'i toprak almak için İstanbul'a gönderdiği anlatılır.¹⁶¹ Buradan, anlatıların zaman içinde yerel unsurlarla zenginleşmesine ve değişmesine rağmen eski köklerden kesin bir kopuş yaşanmadığı sonucuna ulaşmak yanlış olmasa gerek.

*Kıtas-ı Rabgûzî'*deki anlatı, Âdem'in yaratılacağı toprağın kırk yıllık bekleyişi ve ardından şekillendirilmesiyle devam eder:

*èAzrÀéil ol topraını Mekkeli ÙÀyifli arasında DaónÀ atlıà yèrde
úoêdı. Úırú yıl ol topraú úze yaàmur yaàdı, otuz toúuz yıl úaêàu
yaàmuru yaàdı, bir yıl sewünç yaàmuru yaàdı. Ol yoldın Àdemàa*

¹⁶⁰ Sa'lebî, a.g.e, s. 45:1-3.

¹⁶¹ **Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü** (Ed. Yves Bonnefoy), **Kozmogoni (Türkler ve Moğollarda)** maddesi, Yazar: J-P. Roux, 2000, c.1, s. 602.
- J-P.Roux, 1994, s. 88.

*sewünçdin úaêàu artuíraú boldı. Úırú yılda kèên ol tofraúnu úudreti birle ãyret úıldı...*¹⁶²

Azrail o toprağı Mekke ile Taif arasında Dahna adlı yere bıraktı. O toprağın üzerine kırk yıl yağmur yağdı: Otuz dokuz yıl kaygı, bir yıl sevinç yağmuru yağdı. O sebeple insanın sıkıntısı sevincinden fazla oldu. Kırk yıldan sonra (Tanrı) kudretiyle toprağı şekillendirdi.

Araisü'l-Mecâlis'te de bu kırk yıllık bekleyişten bahis açılır:

*Ádemüñ gevdesi úırú yıl yatmışdı ol úırú yıl içinde üstine gayđu yağdı ãoñra bir yıl anuñ üstine řÁđılıú yağdı pes bundan ötürü anuñ öürriyeti içinde úayđu çou olup ãoñi řÁđılıú olur.*¹⁶³

Âdem'in vücudu kırk yıl orada yatmıştı, o kırk yılda üstüne sıkıntı yağdı, sonra bir yıl da üstüne mutluluk yağdı. İşte bundan dolayı onun soyunda sıkıntı fazla mutluluk az olur.

Yukarıdaki parçalarda insan hayatında güçlüklerin ve acıların, sevinçlerden daha fazla olmasının sebebi de yine yaratılışla açıklanmış olmaktadır. İnsanlar sevinçten çok sıkıntı yaşar; çünkü insan yaratılırken, daha doğrusu insan henüz toprakken, Tanrı bunun böyle olmasına karar vermiştir.

¹⁶² A. Ata, 1997, s. 9, 6r5-6r8.

¹⁶³ Sa'lebî, a.g.e., 46:11-13.

Arâisü'l-Mecâlis'te ayrıca, ilk insanın yaratılışı anlatılırken Hz. Muhammed'den de bahsedilerek diğer eserlerden farklı bir kurgu oluşturulmuştur. Bu eserde Âdem'in şekillendirildiği toprağın içinde Hz. Muhammed'den de bir öz bulunduğu söylenir:

Cebraéil[e] buyurdi ol aú ùopraúdan kim yiriñ yüregi ve göñli ve nûridur bir úabza getürgil kim andan Muóammedi yaradam pes Cebraéil Firdevs uçmağınunñ kerûbî¹⁶⁴ ve muúarreb feriştelere bile indi Muóammed-i MuãuafÀ úabri yirinden bir avuç ùopraú aldı ve ol gün içinde ol ùopraú yavlaú aú ve arıydı pes anı Tesnim suyula yogurdi ve úurudı şöyle kim bir aú incü gibi oldı andan anı uçmaú urmaúlarınunñ cümlesine daldurdi andan anı götürdi gökleri ve yirleri úamusın gezdürdi pes ol vaútın feriştelere bildi Muóammedi ve anunñ fazlın ve kerÀmetin Âdem peygÀambarı bilmekten ilerü andan Cebraéil anı Âdem ùopragına úarışdurdi pes úodi úurú yıl tamÀm yatdı hattÀ yapışıcı balçúú oldı pes úurú yıl yine úodi şöyle kim úurudı ãalãÀl oldı ãalãÀl ol durur kim elile urıcaú çıñrar ve ÁvÀzı virür tÀ biline kim Tañrınunñ işi ãunèıla úudretiledür dürişüp işlemegile ve ãüretile degül anuñçün kim úurumuş balçúúdan hiç ãüret eyleneilmez andan soñra Tañrı taèÀLÁ ol úuru balçúú ten ve gevde úıldı úurú yıl tamÀm feriştelereñ yolu üzere biraúdı.¹⁶⁵

¹⁶⁴ Bu sözcüğün çevriyazımının *kerrûbî* şeklinde yapılmasının doğru olacağını düşünüyorum.

¹⁶⁵ Sa'lebî, a.g.e., s. 45:3-12

(Tanrı sonra) Cebrail'e: "Yerin yüreği ve ışığı olan o beyaz topraktan bir avuç getir ki ondan Muhammed'i yaratayım." diye emretti. Sonra Cebrail cennetin en büyük ve Allah'a en yakın melekleri ile indi, Muhammed Mustafa'nın kabrinin olduğu yerden bir avuç toprak aldı, o gün o toprak parlak, beyaz ve temizdi. Sonra onu cennet suyuyla yoğurdu ve kuruttu öyle ki beyaz bir inci gibi oldu. Sonra onu cennetteki ırmakların hepsine daldırdı. Sonra onu götürdü göklerin ve yerlerin hepsini gezdirdi. İşte o vakit melekler, Muhammed'i ve onun erdemiyile kerametini bilmenin Âdem peygamberi bilmekten daha değerli olduğunu anladı. Sonra Cebrail onu Âdem'in toprağına karıştırdı, sonra bıraktı ve o toprak tam kırk yıl yattı, sonunda yapışkan bir balçık oldu. Sonra bir kırk yıl daha bıraktı. Toprak kurudu ve kumla karışık ince bir çamur halini aldı. Kumla karışık o ince çamura elle vurulunca çınlar ve ses verir. Bilinsin ki Tanrı'nın işi eylemekle, güçledir; gayret gösterip işlemekle, şekil ile değildir. Onun için kurumuş balçıktan asla şekil yapılmaz. Ondan sonra Tanrı o kuru balçığı ten ve gövde haline getirdi, kırk yıl meleklerin yolu üzerine bıraktı.

Kıyas-ı Enbiyâ'da ve Arâisü'l-Mecâlis'te, yaratılan ilk insanın vücudunun ve vücut parçalarının farklı özellikleri de anlatılır. Kıyas-ı Enbiya'da vücudun anatomik yapısından ve organları yaratılış sırasından bahsedilirken Araisü'l-Mecâlis'te her bir

organın ya da bölümün farklı bir topraktan yaratıldığından söz açılır. Kısas-ı Enbiya'ya göre organların yaratılış sırası ve damarların görevleri aşağıdaki gibidir:

Vehb eydür: “Çünkü Óaú TaèÀLÀ süñük āaà yanında sekiz eyegü, sol yanında sekiz eyegü, āaà yanında yidisi ùoàrı birisi egri. Andan ötrü kim Óaú TaèÀLÀ ÓavvÁyı yaratdı. Andan yüregi yaratdı. Andan iki böbreği yaratdı. Birin yürek üstinde úodı ve birin ùalaú üstine úodı. İkisi arasındabir perde úodı. Andan süñükleri yaratdı. Yaarınında bir süñük, bazuda bir süñük, bilkede iki süñük, pençede beş süñük, dizde iki süñük, ùopuúda bir süñük, her barmakda iki süñük var. Andan Óaú TaèÀLÀ ùamarları yaratdı. Ùamarlaruñ aalı boyun ùamarudur, ol úan evidür. Gövdeye úAn andan yayılır. Dört ùamar boynu āuvarur, dört ùamar úulaàı āuvarur, dört ùamar burını āuvarur, dört ùamar dudaàı āuvarur, iki ùamar dili āuvarur, iki ùamar dişleri āuvarur. Daòı úalan ùamarlar ki gövde içinde vardır, saàışın Tañrı bilür.¹⁶⁶

Vehb der ki: “Yüce Tanrı sağda ve solda sekiz kaburga kemiği yarattı, sağdaki kemiklerin yedisi doğru birisi eğriydi, ondan dolayı Tanrı o kemikten Havva'yı yarattı. Sonra yüreği yarattı. Sonra iki böbreği yarattı birini kalbin diğerini dalağın üstüne koydu, ikisi arasına bir perde çekti. Sonra kemikleri yarattı: Sırtta bir kemik, kolda bir kemik, belde iki kemik, elde beş kemik, dizde iki kemik,

¹⁶⁶ İ. Cemiloğlu, 2000, s. 126, 9b12-10a9.

topukta bir kemik ve her parmakta iki kemik var. Tanrı sonra damarları yarattı. Kanın evi orası olduğundan ve vücuda kan oradan yayıldığından bütün damarların aslı (en önemlisi) boyun damarıdır. Boynu, kulağı, burnu ve dudağı dörder damar besler. Dili ve dişleri de iki damar besler. Vücutta başka damarlar da vardır; onların sayısını ancak Tanrı bilir.”

Araisü'l-Mecâlis'te ise bir hadis nakledilerek Âdem'in vücudunun nerelerden alınan toprakla yaratıldığı şu şekilde anlatılmıştır:

èAbdu'l-lâhi bin Selâm¹⁶⁷ Muóammed-i MuãuafÁya ãordı kim Tañrı taèÀÀ Âdemi nite yaratdı peygÀambar eyitdi Âdemüñ başın ve alnın Kaèbe ùopragından yaratdı gögsin ve arúasın Beyte'l-Muíaddisden ¹⁶⁸ iki budın Yemen yirinden iki incügin Miãır yirinden iki ayağın èicÁz yirinden ãağ elin maşrıúdan ãol elin mağrıb yirinden yaratdı.¹⁶⁹

Abdu'l-lâhi bin Selâm¹⁷⁰, Muhammed Mustafa'ya: “Tanrı Âdem'i neden yarattı?” diye sordu. Peygamber: “Âdem'in başını ve alnını Kabe toprağından, göğsünü ve sırtını Beyte'l-Mukaddes'ten¹⁷¹, iki

¹⁶⁷ Bu ismin çevriyazımının *Abdu'llâhi'bni Selâm* şeklinde yapılması gerektiğini düşünüyorum.

¹⁶⁸ Bu sözcüğün *Beytü'l-Maüdis* şeklinde okunması gerektiğini düşünüyorum.

¹⁶⁹ Sa'lebî, a.g.e, s. 45:14-15; 46:1-2.

¹⁷⁰ bkz. 167. dipnot.

¹⁷¹ bkz. 168. dipnot.

budunu Mısır toprağından, iki ayağıını Hicaz toprağından, sağı elini doğudan, sol elini batı toprağından yarattı.

Bu iki alıntı hem organların yaratılış ve önem sırasını hem de ilk insanın vücudunun kutsal topraklardan yapıldığı inancını göstermesi açısından değerlidir.

Türk mitolojisinde de topraktan yaratılan insan motifi vardır. Ünlü seyyah ve bilgin Middendorf'un Yakut Türkleri'nden derlediğı ve Hıristiyanlık etkilerini yoğun olarak taşıyan bir yaratılış efsanesine göre Tanrı, topraktan insan şeklinde yedi tane şekil yapar. Hepsine can (kut) verip yedi tane erkek, dört tane de kadın yapar. Bu kadınları insanoğlunun dördü ile evlendirir; ama geriye kalan üç kişi kadınsız kalır. Bu üç kişi gidip Tanrı'ya bu durumdan şikayetçi olur; fakat Tanrı hiç oralı olmaz; ne cevap verir ne de kadın. Tabii bu üç kişi boş durmazlar. Kadınların etrafında dolanmaya başlarlar. İşte ne olursa bundan sonra olur, insanoğlu vefasız olur. Kadınların vefasızlığı da hep buradan gelir. Ama sonunda diğeri üç erkek nasıl bulurlarsa, üç kadın daha bulurlar, evlenirler ve üç oğulları olur. Diğeri dört insanın da dört kızı olur. Bunları birbirleriyle evlendirirler; ama kızlardan biri açıkta kalır. Erkeklerden biri de onu karısının üstüne alır. Bu suretle çok kadınla evlenme adeti meydana gelmiştir. Bu defa da erkekler, bu kalan kızı ben alayım diye uğraşırken vefasız olurlar. Erkeklerin vefasızlığı da buradan gelir.¹⁷²

¹⁷² B. Ögel, 2003, s. 449.

Altay Türklerinden derlenen bir anlatıda da yine topraktan yaratılan insan motifini görürüz: *Ülgen* insanoğlunu yaratırken etlerini topraktan, kemiklerini de taştan yapıp, ona ilk örneğini verdi. Kadını da erkeğin kaburga kemiklerinden meydana getirdi. Fakat bunların ruhu yoktu. Bir ruh bularak bunları canlandırmak lazımdı. Bunun için yola çıktı. yola çıkmadan önce insanı koruması için tüysüz bir köpek yaratmayı da ihmal etmedi. Az sonra Şeytan *Erlık* çıkageldi. Köpek, *Erlık*'i görünce havladı ve insan örneklerinin semtine bile uğratmak istemedi. Fakat *Erlık* ona yanaştı: “Ben sana tüy vermeye, insan örneklerini de canlandırmaya geldim, sakın havlama!” dedi. Köpek buna inandı ve sustu. Şeytan, köpeğe pisliğinden attı ve “Bunu ye.” dedi. Köpek, pisliği yeyince tüy sahibi oldu ve insanları Şeytan’a bıraktı. Eline bir kamış alan Şeytan, kamışı insanların arkasına soktu ve hızla üfledi. Sonra da gitti. Az sonra Tanrı *Ülgen* geldi. Ne görsün, kadın ve erkek çoktan canlanmış, ruh sahibi olmuşlardı. *Ülgen* ne yapacağını şaşırılmış bir halde düşünürken bir kurbağa *Ülgen*'e yanaşarak şöyle dedi: “Onları yok etmen neye? Bırak, yaşayanı yaşat, öleni de öldür.” *Ülgen* de onları kendi hallerine bırakıp gitti.”¹⁷³ Bu anlatıda ilginç olan, insana “yaşam soluğu” üfleyen Tanrı değil de Şeytan olmasıdır.

Topraktan gelen insan motifini başka birçok inanışın anlatılarında da görmek mümkündür. Örneğin en ilgi çeken mitoloji olan Yunan mitolojisinde de insan topraktan gelir; ama bunun en az iki farklı biçimi vardır: Bazı Yunan mitlerinde insan, tıpkı bir

¹⁷³ B. Ögel, 2003, s. 465.

bitki gibi yerden biter, bazılarındaysa toprak bir zanaatkarlık eseri olarak biçimlendirilerek insan haline getirilir.¹⁷⁴

Benzeri bir inanış Sümerlerde de vardır: Sümerlerin inanışına göre insan, tanrılar arasında çıkan anlaşmazlıklar sonucu işler aksayıp da bazı ihtiyaçlar başgösterince yaratılır. İnsan temel olarak tanrılara hizmet etmesi için, toprağı sürüp, tanrıları geçimlerini sağlamak için çalışmak yükünden kurtararak onlara hizmet etmek için yaratılmıştır. Bu açıdan Sümer ve Babil mitolojileri benzerlik gösterir. Derin sular üzerindeki balçıktan yaratılan insan, zayıf ve hastadır.¹⁷⁵

Ünlü bir Çin efsanesine göre de insan topraktan yapılmıştır. Niu-koua adlı yaratıcı tanrıça, gök ve yer yaratıldığında var olmayan insanı sarı topraktan yaratmaya başlar; ama bir müddet sonra bu işle başedemeyeceğini anlayınca insanları sade çamurdan yaratmaya başlar. Böylece asiller sarı topraktan, asil olmayanlar ise sade çamurdan yapılır.¹⁷⁶ Bu efsanede insanlar arasındaki eşitsiliğin daha en başta ortaya çıktığı da vurgulanmaktadır. Kısasü'l-Enbiyalarda da insanların yaratıldığı toprakların cinsi farklı olduğundan yaşamlarının da farklı olduğu inanışına dair bölümlere yukarıda dikkat çekmiştik.

¹⁷⁴ **Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü** (Ed. Yves Bonnefoy), **İnsanların Kökeni** maddesi, Yazar: Nicole Laroux, 2000, s. 474-479.

¹⁷⁵ Samuel Henry Hooke, **Ortadoğu Mitolojisi**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1991, s. 37.

¹⁷⁶ **Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü** (Ed. Yves Bonnefoy), **Kozmogoni (Çin)** maddesi Yazar: Maxime Kaltenmark, 2000, s. 574.

İnsanların topraktan yaratıldığına ve insanlar arasındaki farklılıkların daha yaratılışta ortaya çıktığına dair inanışların bir başka örneğiyle de Yorubalarda karşılaşırız. Nijerya ile Benin Halk Cumhuriyeti'nin güneyinde yaşayan Yorubaların inanışına göre Yüce tanrı Olodumare, yardımcılarında olan Obatala'yı insanları yaratmakla görevlendirir. Obatala kilden insanlar yaparken Olodumare de onlara can verir. Arada bir susuzluğunu şarapla gideren Obatala'nın sarhoşken yaptığı insanlar kusurlu olmuştur.¹⁷⁷

Avustralya'nın yerli Kulin kabilesinde yüce varlığın adı Bunjil'dir ve Arş'a benzer yerinde, yani göğün en yüksek katında yaşar. Bunjil de insanı kilden yaratmış ve ağzından, burnundan ve göbeğinden üfleyerek ona ruh vermiştir.¹⁷⁸

Bu örnekler, insanın topraktan yaratıldığı inanışının ne derece yaygın olduğunu göstermektedir. Ayrıca hemen bütün örneklerde insanların birbirinden farklı olmasının sebebi de en baştaki yaratılışla açıklanmaktadır.

Tekrar Rabgûzî'ye döndüğümüz zaman anlatının devamında Şeytan'ın insana ilişkin planlarıyla karşılaşırız. Şeytan, daha insan canlanmadan onunla ilgili düşüncelerini açığa vurmuştur. Kısas-ı Rabgûzî'de bu olay da Kur'an'a uygun olarak şöyle anlatılmıştır:

¹⁷⁷ Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü (Ed. Yves Bonnefoy), Yoruba maddesi, Yazar: Pierre Verger, 2000, s. 1154-1162.

¹⁷⁸ M. Eliade, 2003, s. 64.

Bir kün İblis yetmiş miñ ferişte birle kökdin Âdem topraúnàa keldi elgi birle Âdemnüñ úarnını úaúdı, içini kevek kördi, feriştelerge aydı: munı yoldın çúarmaú oñay bolàay, tedi. Yana aydı: eger Mevlì èazze ve celle munı sizlerge erklig úlsa ne úlàay-siz? Úamuàı aydılar: boyun süngey-miz. İblis aydı:... Mevlì èazze ve celle anı maña musallať úlsa boyun süngemey-men, meni anıñ úze musallať úlsa öldürgey-men. Ol zamAn oú kâfir boldı, temişler.¹⁷⁹

İblis bir gün yetmiş bin meikle gökten Âdem'in toprağına geldi, eliyle Âdem'in karnını dürttü. İçinin kof olduğunu düşünerek yanındaki meleklerle: "Bunu yoldan çıkarmak kolay olacak." dedi. İblis yine: "Allah bunu size hakim kılsa ne yapacaksınız?" diye sordu. Meleklerin hepsi: "Boyun egeceğiz." dediler. İblis: "Allah onu bana musallat ederse ona boyun eğmeyeceğim, beni ona musallat ederse onu öldüreceğim." dedi. "İşte o zaman (İblis) kâfir oldu" demişler.

Kısas-1 Enbiya'da ise anlatı şu şekildedir:

Vehb eydür: "Úaçan ki Óaú TaèÀLÀ Âdemi yaratdı işbu èaôametile buyurur feriştelere kim, Âdemi götürdiler uçmaú úapusına. Zire ol vaútin Âdem bir cÂnsuz idi... feriştelere Âdemnüñ syretini gördiler, èaceblediler, eytdiler: "Óaú TaèÀLÀ bir işiyçün yaratmışdur, hem

¹⁷⁹ A. Ata, 1994, s. 11, 6r21-6v6.

daði içi úolúudur, yimek içmek yir. Hem bunı azdurmaàa geñezdür.” Ol ferişte eytdi: “Bu Âdem sizüñ üzeriñüzde olursa neyleyesin?” Bunlar eytdiler: “Biz AllÂh’a muüièuz, Ââi olmazız” didiler. İblis eytdi: “Óaú TaèÂLÂ bunı ölü úlacaú olursa ben buna muüiè olmayıvarsan¹⁸⁰. Eger bunı baña óavÂle úlursa ben bunı öldüririn” didi.¹⁸¹

Vehb der ki: “Tanrı Âdem’i yarattığı zaman, bu azamete meleklerle emreder. Âdem’i cennet kapısına götürdüler. Zira o zamana kadar Âdem bir cansızdı... Melekler Âdem’in şeklini görünce şaşırdılar, “Tanrı bunu bir işi için yaratmıştır. Hem içi kokuyor hem yiyip içiyor. Ayrıca bunu azdırmak kolaydır.” diye düşündüler. O melek dedi ki: “Bu Âdem, sizin üzerinizde hâkim olursa ne yaparsınız?” Melekler: “Biz Tanrı’ya tabiyiz, asi olmayız.” dediler. İblis dedi ki: “Tanrı bunu üstün kılsa ben buna tabi olmam, eğer bunu bana havale ederse ben bunu öldürürüm.” dedi.”

Şeytan’ın asi olması, Araisü’l-Mecalis’te de hemen hemen aynı şekilde anlatılmıştır:

... nice ferişte kim andan geçerdi anuñ âüreti görklüsi ve boyı uzunun úañlardı kim andan ilerü hiç anuñ gibi âüret görmemişlerdi

¹⁸⁰ Bu sözcüğün hatalı okunduğunu düşünüyorum.

¹⁸¹ İ. Cemiloğlu, 2000, s. 126, 10a9-10b4.

pes İblis geçerken anı gördi eyitdi hay ne iş in yaradılduğ pes eli birle urdı gördi içi mcevef ağzından girdi dbrinden öte ıdı pes kendü birle bile olan ferifeteler eyitdi işbu bir aldur içi ovu bunuğ dlekligi olmaya andan eyitdi iy ferifeteler eger işbu sizn zernze artuç gelüp ululu lursa nidesiz ferifeteler eyitdiler... Tağrı buyruğına muz İblis gğli içinde eyitdi eger benüm üstüme ulu olursa ben buğa e olam eger bunuğ üzerine ulu olursam bunu tiz helk lam.¹⁸²

... oradan (cennet kapısından) nice melekler geçerdi. Melekler onun (dem) gibi güzel görünüşlü ve uzun boylu bir yaratık görmediklerinden, onu görünce şaşırdılar. şeytan geçerken onu gördü: "Hey, sen ne için yaratıldın?" dedi ve eliyle vurdu. İinin boş olduğunu görünce ağzından girdi, arkasından ıktı. Sonra şeytan'la beraber olan melekler: "Bu insandır, içi boş olduğu için bunun dürüstlüğü olmaz." dediler. şeytan, meleklerle: "Ey melekler, eğer bu size üstünlük kurarsa ne yaparsınız?" diye sordu. Melekler: "Biz Tanrı'nın emirlerine bağlıyız." dediler. şeytan ise "Eğer bu bana üstün olursa ben buna isyan ederim ve eğer ben buna üstün olursam bunu hemen öldürürüm." diye iinden geçirdi.

¹⁸² Sa'lebi, a.g.e, s. 46:2-8.

Şeytan; içi boş, yemek yiyen ve topraktan yaratılan insanı kendinden aşağı gördüğü için daha en başta insana düşman olur. Diğer meleklerin Tanrı'ya boyun eğeceğini ve insanın üstünlüğünü tanıyacağını bilmesine rağmen, O isyan etmeyi seçer ve lanetlenir. Yukarıdaki anlatılarda görüldüğü üzere Şeytan ve diğer meleklerin vurguladığı bir nokta, insanın kolay kandırılır olmasıdır; zira insan yiyip-içmek istemektedir, bu bile büyük bir zayıflık belirtisidir. İnsanın nefesine hakim olamayacağını bilen Şeytan, lanetlenmesinin de sebebi olan insanı yoldan çıkarmak için her türlü çabayı gösterecektir. Bu şekilde insanın yapacağı hataların sebebi de daha en baştan belirlenmiş olur: İlk günahtan kıyamete değin işlenecek bütün günahlarda Şeytan'ın parmağı vardır. Böylece, daha önce de değindiğimiz gibi, yaşanacak her iyi ya da kötü olay/davranış/durum bir kez daha en baştaki yaratılışa dayandırılmış olur.

4.2.3. İnsana Can Verilmesi

Âdem'e can verilışı anlatılırken, Kısas-1 Enbiyâ ile Kısas-1 Rabgûzî arasında çeşitli farklar görülür: Kısas-1 Rabgûzî'de "can" gireceği bedeni küçümserken Kısas-1 Enbiyâ'da böyle bir durum görülmemekle beraber bu defa "can" gireceği bedenin küçüklüğünden muzdariptir. Her iki anlatıda da, farklı sebeplerle de olsa, can vücuda girmek istememektedir ve yine her iki anlatıda da can Tanrı'nın emrine uyararak vücuda girer. Kısas-1 Rabgûzî'de bu olay şu şekilde nakledilmiştir:

Úrú yilda kêêin Âdemniñ cÂniàa yarlıà boldı kim Âdemniñ teniñe kirgil, tęp. CÂn Âdemnüñ başı üze turuúti, kirgeli unamadı, men èulvi-men süflige neteg kireyin, tedi. CebrÀeil èaleyhi's-selÂm keldi, aydı: Ey èaziz cÂn, Îei èazze ve celle atı birle kirgil. CÂn Îei

atın işitdi erse kirdi. Yana bir rivâyetde kelmiş: CÂn Âdemniñ başınâa kirip êki yüz yıl tezgindi, anda kêein köziñe kirdi erse közleri tirildi, öz yüzini kördi úara topraúđın yaratılmış. Mevli úudretin körmeklik üçün úze közin yaratdı. Burniâa keldi erse bir aòsurdı CebrÂéilge òiùÂb keldi, Âdemniñ burnundın çiuâan meòÂrını emÂnet saúlaúil, tép. Andın farımas erken aâzınâa keldi, ilhÂm yetildi, aydı: elóamdü li'llÂh Rabbi'l-èÂlemîn. Îei èazze ve celle yarlıúadı: ... Îei saña raómet úılsun, men seni munuñ üçün yaratdım Anda kêein cÂn kögüziñe keldi aşuúdı, úopâalı oâradı, úopa bilmedi... Anda kêein úÂrnınâa keldi erse úÂrını úaèÂm tiledi, cÂn içinde yayıldı süñük, et, teri, tamur, siñirler belgürdi, teprenü başladı. Âdemniñ terisi be-âayet körküg erdi, kün kün yaruúluú arta başladı. Úaçan illet belgürdi erse ol terisi soyıldı, bu teriniñ belgüsi ernekler uçında úaldı bu tırnaúlar ol turur... (Can) Kirürde Îei èazze ve celledin زبي يرحمك òiùÂbın işitdi erse oñay kirdi, çiuâarda yana raómet sewünçin işitmegünçe çiuâmas-men teyür, körmes mü-sen? Kimniñ baòtı bar erse... beşÂretin işitip oñay çiuâr, kim bed-baòt erse cÂnı úatıúlıú birle çiuâar.¹⁸³

Kırk yıldan sonra Âdem'in canına, "Âdem'in bedenine gir." diye emir geldi. Can, Âdem'in başı ucunda durdu ve girmek istemedi. "Ben yüceyim, bayağıya neden gireyim?" dedi. Cebrail geldi: "Ey

¹⁸³ A. Ata, 1997, s. 10, 6v7-7r6.

aziz can, Allah'ın adıyla gir.” dedi. Can Tanrı adını işitince vücuda girdi. Yine bir rivayet şöyledir: Can, Âdem'in başına girip iki yüz yıl gezindi. Sonra can gözüne girince Âdem'in gözleri canlandı ve Âdem kara topraktan yaratılmış kendi yüzünü gördü. Tanrı, kudretini görmesi için önce gözünü yarattı. Can burna gelince Âdem aksırdı ve Cebrail'e: “Âdem'in burnundan çıkan sümüğü emanet olarak sakla.” diye emir geldi. Sonra şuurunu kaybetmeden (can) ağızına geldi, ilham verildi, (Âdem): “Elhamdüli'llahi-r Rabbi'l-âlemîn” dedi. Tanrı: “Tanrı sana rahmet etsin, ben seni bunun için yarattım.” diye buyurdu. Can göğse geldi. Âdem acele ile kalkmaya niyetlendi, kalkamadı. Can karna gelince Âdem acıktı. Can içeride yayıldı; kemik, et, deri, damar, sinirler belirdi, kıpırdamaya başladı. Âdem'in derisi gayet güzeldi ve gündün güne parlaklığı artmaya başladı. Ne zaman ki hastalıklar baş gösterdi Âdem'in o derisi soyuldu. O derinin işareti de yalnızca parmakların ucunda kaldı. Bu tırnaklar¹⁸⁴ odur. Can vücuda girerken “Rabbin sana merhamet etsin” sözünü duydu ve vücuda kolayca girdi; çıkarken yine rahmet sevinci duymadığı için “Ben çıkmam.” der, görmez misin? Kimin bahtı varsa (cennetlikse)... (canı) müjdeyi işitip kolay çıkar, kim kötü bahtlı ise (cehenemlikse) canı zorlukla çıkar.

¹⁸⁴ İlk insanın derisinin tırnak gibi olduğu inancı başka halklarda da vardır. Örneğin Ögel'in eserinde bu inancın Mordvinlerde ve Ruslarda görüldüğü kayıtlıdır. Bkz: B. Ögel, 2003, s. 483.

Kıyas-1 Enbiyâ'daki anlatı ise aşağıdaki gibidir:

Âdem cÂnı ferîşteler cÂnı gibi degildir, belki cümlesinden yigrekdür. Daòì úaçan ki Âdemüñ cÂnını Óaú TaèÀLÀ yaratdı, CebrÂéil'e emr eyledi ki, ol cÂnı nÿra banduruñ, andan ãoñra, úalbine úoyun, aríun aríun dutuñ. Andan ãoñra cÂn naôar úıldı, gördi ki yiri iñen úardur. Eytdi: "ÎLÂhi nice gireyin" didi. NidÂ geldi ki: "YÂ cÂn gücile gir, hem gine gücile çúúasın." Pes cÂn Âdemüñ dimaından girdi, iki gözine indi. Andan Âdem iki gözlerin açdı, kendüazine naôar itdi. Gördi ki gövdesi daòì balçúú, yatur. Pes èarşa bakdı, gördü ki yazılmış lÂ ilÂhe illa'llah muóammedü'r-resÿlu'llah. CÂn andan úulaàa indi. Âdem ferîşteler tesbòoin işitdi, cÂn Âdemüñ dimaından gitdi. Ferîşteler Âdeme naôar úulurlardı, ki ne vaút òiùÂb gelesecide idevüz dirlerdi. İblis èaleyhi'l-laène göñlinde èadÂvet dutdı ki ana secide eylemeye. Çünkim cÂn Âdemüñ gögsine indi. Andan Âdem aâsurdı, elóamdülillah didi... CÂn Âdemüñ inciklerine indi. Âdemüñ aèôalarına et úan segirdi ve illÂ ayaúları daòì balçúúıdı. Pes Âdem diledi kim durı gele, durımadı... Úaçan kim cÂn Âdemüñ ayaúlarına indi, turı geldi.¹⁸⁵

Âdem'in canı meleklerin canı gibi değildir, belki hepsinden daha üstündür. Âdem'in canını Tanrı yarattı, Cebrail'e "O canı nura bandırın, ondan sonra kalbine koyun, yavaş yavaş tutun." diye

¹⁸⁵ İ. Cemiloğlu, 2000, s. 126-127, 10b6-11a10.

emretti. Ondan sonra can baktı, gördü ki gireceği yer çok dar, “İlahi ben buraya nasıl gireyim?” diye sordu. Tanrı: “Ey can, güçlkle gir ki güç çıkasın.” dedi. Sonra can Âdem’in beyninden girdi, iki gözüne indi. O zaman Âdem iki gözünü açtı, kendisine baktı. Balçıktan gövdesinin yerde uzandığını gördü. Sonra arşa baktı ve “La ilahe illallah Muhammede’r-resulullah” yazılı olduğunu gördü. Can oradan kulağa indi, Âdem meleklerin tesbihini duydu. Can Âdem’in beyninden gitti. Melekler Âdem’e bakarak secde etmelerine dair emrin ne zaman geleceğini düşünüyorlardı. İblis, Âdem’e secde etmeyeceği için düşmanlık besliyordu. Can Âdem’in göğsüne inince Âdem aksırdı, “Elhamdülillah” dedi... Can Âdem’in baldırlarına indi. Âdem’in organları et ve kanla doldu; ama ayakları hâlâ balçıktı. Sonra Âdem ayağa kalkmak istedi; ama kalkamadı... Can Âdem’in ayaklarına inince Âdem kalktı.

Kısas-1 Enbiyâ’da canın vücuda yayılışı ve bu olayın tamamlanması da şu şekilde anlatılmıştır:

Demişlerdür ki cÂn Âdemüñ gövdesine iki yüz yılda yayıldı. Cumèa gün zevÂldeyidi, tamÂm oldı. Caèferi äÂdıú eydür: “CÂn Âdemüñ başında yüz yıl durdı. İki ayaúlarında yüz yıl durdı. TamÂm

*gevdesine iki yüz yılda yayıldı... Âdeme duru geldi. Gevdesi aú gümüſe beñzerdi.*¹⁸⁶

Can'ın Âdem'in gövdesine iki yüz yılda yayıldığı ve Cuma günü yayılma işinin tamamlandığı rivayet edilir. Caferi Sadık der ki: "Can Âdem'in başında ve ayaklarında yüzer yıl durdu, bütün vücuduna iki yüz yılda yayıldı. Âdem ayağa kalktı. Gövdesi beyaz gümüſe benziyordu."

Âdem canlandıktan sonra, meleklerin ona secde etmesi de Kısas-ı Enbiyâ'da anlatılmıştır:

*Óaú TaèÀLÀ feriştelere secde buyurdu. Âdem'e ilk secde úlan CebrÀèil idi. Andan MikÀèil úldu ve İsrÀfil ve èAzrÀèil úldu. Andan cümle feriştelere úldu. İbn èAbbÀs eydür: èÂdem'e secde iddikleri cumèa günüydü. Güneş zevÀldeydi. Pes ol vakit Óaú TaèÀLÀ úamu úatlardan anu ulu úldu.*¹⁸⁷

Tanrı meleklerle Âdem'e secde etmelerini emretti. Âdem'e ilk secde eden Cebrail'di. Sonra Mikail secde etti ve İsrail secde etti ve Azrail secde etti. Sonra bütün melekler secde etti. İbn Abbas der

¹⁸⁶ İ. Cemiloğlu, 2000, s. 127, 11a10-11b1.

¹⁸⁷ İ. Cemiloğlu, 2000, s. 127, 11b1-5.

ki: “Âdem’e secde ettiklerinde Cuma günüydü ve güneş batıyordu.
O yüzden Tanrı o vakti bütün katlardan ulu kıldı.”

Arâisü'l-Mecâlis’te; Âdem’e can verilmesi, Kısas-ı Enbiyâ’ya benzer şekilde anlatılmıştır. Burada da can, gireceği vücudun dar ve karanlık olmasından şikayetçidir:

*Úaçan Tañrı taèÀLÀ diledi kim Àdem peygÀmbara cÀn üre pes
buyurdi cÀn kim gırgil Àdem içine cÀn eyitdi bir yirdür kim
úarañu ve maúÀmdur düşvÀr pes Tañrı taèÀLÀ ikinci kez eyitdi kim
gırgil Àdem içine cÀn yine eyle didi girmede ve pes Tañrı taèÀLÀ
üçüncü kezde eyitdi gırgil dileksüz ve çúuasın dileksüz úaçan Tañrı
taèÀLÀ böyle buyurdi pes cÀn Àdem içine girdi.¹⁸⁸*

Tanrı Âdem peygambere can vermek isteyince cana “Âdem’in içine gir.” diye emretti. Can: “Öyle bir yer ki karanlık ve girilmesi zor (dar).” dedi. Tanrı ikinci defa “Âdem’in içine gir.” diye emredince can yine aynı şeyleri söyledi ve girmede. Sonra Tanrı üçüncü defada: “Kolaylıkla gir ki kolaylıkla çıkasın.” deyince can Âdem’in vücuduna girdi.

Sa'lebî, canın Âdem’in vücuduna nasıl yayıldığını da şu şekilde nakletmiştir:

*Evvel kim cÀn ürüldi dimÀğı içine girdi pes iki yüz yıl úadarın cÀn
dimÀğında gezdi çevrüldi andan iki gözine indi cÀn gözine*

¹⁸⁸ Sa'lebî, a.g.e., s. 47:2-8.

*inmekde hikmet oldu kim Âdem yaratıldığına göre ve aâli nedendir
bile aõnra kerÂmet ve ululuú eyesi olucaú tekebbür úlup kendüzin
görmeye andan cÂn geñzine indi pes aúsurdu aúsurmaúdan fÂriğ
olmadın cÂn ağızına indi ve diline indi Tañrı taèÂLÂ añdurı virdi
pes aúsurıcaú eyitdi elóamdü'lillÂhi rabbi'l-èÂlemiye¹⁸⁹ evvel
Âdemüñ diline yöriyen söz buyıdı... andan cÂn gögsine ve
eyegülerine indi pes Âdem durmağa óamle úıldı durumadı nitekim
eyitdi Âdem oğlanı ve Âdem peygÂmbar iveceñ yaradıldı úaçan
kim cÂn úarnına ulaşdı úaèÂm arzuladı evvel Âdemüñ tenine
óariâlıú girdügi olıdı... andan cÂn gevdesine cümle dağıldı pes et
ve úan ve süñük ve úamarlar ve siñirler oldu andan Tañrı taèÂLÂ
anuñ teni üzere dırnaúdan don örtdi her gün içinde görki ve
yaraşığı artardı úaçan kim Âdem yazuğı işledi ol don işbu deriye
degşürüldi ve barmaúları ucında úaldı.¹⁹⁰*

Can ilk önce Âdem'in beynine girdi ve iki yüz yıl kadar orada
gezindi, oradan Âdem'in iki gözüne indi. Canın göze inmesindeki
sebepler, Âdem'in yaratıldığını görmesini ve aslını bilmesini; böylece
ileride keramet ve yücelik gösterdiğinde kibre düşmemesini
sağlamaktı. Sonra can Âdem'in genzine indi, Âdem aksırdı ve daha
aksırığı bitmeden can Âdem'in diline ve ağızına indi. Aksırınca

¹⁸⁹ El-óamdü li'llÂhi rabbi'l-èÂlemîn şeklinde çevriyazımı yapılmalıydı.

¹⁹⁰ Sa'lebi, a.g.e., s. 47:2-15; 48:1-8.

Tanrı'nın hatırlatmasıyla "Elhamdü'lillâhi'r-rabbü'l-âlemîn" dedi. Âdem'in diline gelen ilk söz buydu... Sonra can göğsüne ve kaburgalarına indi, Âdem ayağa kalkmaya çalıştı; ama kalkamadı. Nitekim Tanrı der ki: "İnsanoğlu ve Âdem peygamber aceleci yaratıldı." Can Âdem'in karnına ulaşınca Âdem acıktığını hissetti ve Âdem hırsı, düşkünlüğü ilk defa o zaman hissetti... Sonra can bütün vücuda yayıldı; et, kan, kemik, damar ve sinirler oluştu. Sonrasında Tanrı Âdem'in teni üstüne tırnaktan bir elbise örttü, her gün güzelliği atıyordu. Ne zaman ki Âdem günah işledi o elbise şimdiki deriyle değiştirildi ve (o elbiseden geriye tek iz sadece) parmaklarının ucunda (tırnakları) kaldı.

Yukarıdaki anlatılara göre can Âdem'in vücuduna yayılırken Âdem de insanlık hâllerinin cümlesiyle donanmış oluyor. Bu metinlerde Âdem bütün insanların kök örneği olarak tasavvur edildiğine göre, Âdem'in canı, vücuduna yayılırken insanlığın bütün hislerinin de oluştuğu vurgulanmış oluyor.

Âdem'in vücuduna can verilmesinin ardından Âdem cennete konur ve meleklerle de ona secde etmeleri emredilir. Âdem'in güzelliğinin de anlatıldığı bu bölümde Havva'nın yaratılışına kadar devam eden olaylar Arâisü'l-Mecâlis'te şöyle anlatılmıştır:

Úaçan Tañrı taèÀLÀ Ádemüñ yaradılmağın tamÀm úıldı ve cÀnı virdi pes küpeledi ve çeng celeb ve bilezük urdı ve uçmaú uonlarından don geyürdi ve úuşaú úuşatdı ve dürlü bezegile bezedi

şöyle kim öñ dişlerinden nür çúardı güneş balúduđı gibi ve Muóammedüñ nürü anuñ alnında balúurdu bedir düni ay gibi pes Tañrı taèÁLÀ anı bir taòt üzere bindürdi ve anı feriştelere boynı üzere yükletdi andan feriştelere buyurdu kim Ádemi gökleri içinde gezdürüñ tÀ anuñ èacÀyiblerin görsün ve yaúini artsun feriştelere eyitdi muüèüz senüñ buyruđuña pes feriştelere anı boynı üzere götürdi yüz yıl úadar gökleri içinde gezdürdiler şöyle kim gök èacÀyiblerin cümle gördi andan Tañrı taèÁLÀ Ádem peygÀmbar için bir at yarattı müşgden aña Meymün dirler anuñ iki úanadı var dürr ü mercAndan pes Ádem ol ata bindi Cebraél at dizgi[ni]ne yapışdı MikÀél ãağınca İsrÀfil ãolunca gökleri úamu gezdürdiler ve Ádem AS sağlu ãollu feriştelere selÀm virürdi... Andan Ádemi uçmağa getürdiler Tañrı taèÁLÀ uçmağı aña maúÀm virdi andan cümle adları aña öğretti... Úaçan Tañrı taèÁLÀ Ádeme sücüd úlmaú buyurdu pes feriştelere sücüd úldular illÀ İblis tekebbür[lik] eyledi sücüd úlmadı pes kÀfirlerden oldu.¹⁹¹

Tanrı Ádem'in yaratılmasını tamamladı ve canı verdi. Sonra onu küpe, kolye ve bilezik gibi takılarla süsledi, cennet giysilerinden giydirdi, kuşak bağladı, türlü süsle süsledi. Şöyle ki dişlerinden güneş gibi ışıklar çıkardı ve Muhammed'in nuru onun alnında dolunaylı bir gecede ay gibi parlardı. Sonra Tanrı Ádem'i bir

¹⁹¹ Sa'lebi, a.g.e., s. 48:1-15; 49:1-15.

tahtın üzerine bindirdi ve meleklerin omzuna yükledi. Sonra meleklerle emretti: “Âdem’i göklerin içinde gezdirin, onun şaşırtıcılıklarını görsün ve bilgisi artsın.” Melekler: “Emirlerine bağlıyız.” dediler ve Âdem’i boyunları üstüne alarak yüz yıl kadar gökleri içinde gezdirdiler. Âdem ne kadar hayrete düşülecek şey varsa hepsini gördü. Sonra Tanrı, Âdem için Meymûn adlı, iki kanadı inci mercandan ve miskten bir at yarattı. Âdem o ata bindi, Cebrail de atın dizginini tuttu. Mikail sağında ve İsrâfil de solunda olduğu halde Âdem bütün gökleri gezdi ve bu sırada sağındaki solundaki meleklerle selam veriyordu... Sonra Âdem’i cennete getirdiler, Tanrı cenneti Âdem’e mekân yaptı ve ona bütün adları öğretti... Ne zaman ki Tanrı meleklerle, Âdem’e secde etmelerini emretti, bütün melekler secde etti; sadece Şeytan kibir gösterip secde etmedi, böylece kâfirlerden oldu.

Rabgûzî de Sa’lebî gibi, Tanrı’nın Âdem’i yarattıktan sonra onu nasıl güzellikle donattığını anlatmıştır:

*Âdem-i ãÀfi aleyhi's-selâm yêti kün anda olturdi, anda kêein Mevli
èazze ve celle úzil altundın yaratılmış bir taòt îedi, güher birle
muraããaè úlınmış. Andaàuú òilèatler aña keédürdi, altun tÀc*

*başınàa urdı, ol taòt üze oturdı... Mevlî èazze ve celle Âdemni
úamuà körklügler birle bezedi.¹⁹²*

Âdem (yaratıldıktan sonra) yedi gün orada oturdu, ondan sonra Allah kızıl altından, mücevherlerle süslenmiş bir taht gönderdi. Tanrı, İşte tam öyle elbiseler giydirdi, başına altın taç taktı ve Âdem'i o tahta oturttu... Allah Âdem'i bütün güzelliklerle bezedi.

4.2.4. Havva

Mevcut her durumun kökünün en baştaki yaratılışta olduğu gibi, insanoğlunun çoğalmasının ve bunun olmazsa olmazı olan kadın-erkek ilişkisinin kökü de muhakkak ki yaratılışta olmalıdır. Havva işte böyle bir gerekliliğin sonucudur.

Havva, Eski Ahit'te ve devamındaki kutsal kitaplarda yaratılan ilk kadına verilen addır, İbranice "hayat" anlamına gelir. Havva yaşayan tüm insanların anası kabul edilir. Fakat Havva, Âdem gibi topraktan değil, Âdem'in bir parçasından yaratılmıştır. Yani Âdem ilk yaratıldığı haliyle aslında Havva'yı da içermektedir. Burada hemen Rabgûzî'nin en baştaki sözlerine dönelim:

*Sansız óamd u âenÂlar ve saúıssız köp şükrler ol Teñriàa kim celle
celÀlehu kim úudreti birle bizni Âdem yaratdı ylıú úara*

¹⁹² A. Ata, 1997, s. 10-11, 7r7-7r12.

yaratmadı... yana Âdem yaratmış soñ faølı keremi birle bizlerni er yaratdı.¹⁹³

Sayısz, sonsuz şükür ve övgü o Tanrı'yadır ki gücüyle bizi insan (olarak) yarattı, hayvan (olarak) yaratmadı... Yine insan yarattıktan sonra fazilet ve lütfuyla bizleri erkek (olarak) yarattı.

Bu bölümde "âdem"ın "insan" anlamına geldiğini ve erkeğı belirtmek için de "er" sözcüğünün özellikle kullanıldığını söylemiştik. Âdem bütün olarak insan ırkını karşılayan bir sözcük ve figürken Havva'nın sadece dişil bir vasıf taşıdığı gözden kaçmayacaktır. Kabala yorumcularından bazılarının, Âdem'in hermafrodit bir özellik taşıdığına dair görüşler öne sürdüklerini daha önce belirtmiştik.

Tanrı'nın Havva'yı nasıl yarattığı ve Âdem'e nasıl eş ettiğı Rabgûzî'nin eserinde aşağıdaki şekliyle yer bulur:

*Úaçan Âdemni uçmaóàa kiwür-diler erse nièmetlerin, óyrların,
úuãýrların kördi, ammÂ öziñe meñzeyür kimerse youú için köñli
tölenmedin keyik teg bolup uşmaó içinde yöriyür erdi. Mevli taèÀÀ
Âdemàa uyúu kemişti, oèaàlı uyúulu arasında Âdemnüñ sittin
eyegüsindin yanındin ÓavvÂni yaratdı... Âdem oèaà bolsa eyegüsi
aàriàay erdi ol sebebđin ÓavvÂni düşmÂn tutàay erdi, eger uèiyur
bolsa özindin yaratılàanın bilmese anı sewmegey erdi. Her-Âyine*

¹⁹³ A. Ata, 1997, s. 3, 1v1-1v4.

ol sewügrek bolàay. Mevlî èazze ve celle ÓavvÀnı egri süñükdin yaratdı, anıñ üçün tişiler könülmes egri süñük turur, tęp òalı arasında yımaú boldı.¹⁹⁴

Âdem'i cennete soktuklarında (cennetin) nimetlerini, hurilerini ve köşklerini gördü; ama kendine benzeyen kimse olmadığı için gönlü daraldı, geyik gibi cennet içinde yürüyordu. Allah Âdem'e (bu hali üzerine) uyku verdi ve uykuyla uyanıklık arasında Âdem'in kaburga kemiğinden Havva'yı yarattı... Âdem uyanık olsaydı canı acıyacağı için Havva'yı düşman belleyecekti, eğer uyuyor olsaydı bu defa da Havva'nın kendi özünden olduğunu bilmeyecek ve onu sevmeyecekti. Mutlaka o daha (çok) sevilen olacak. Halk arasında şöyle söylenir: "Allah Havva'yı eğri kemikten yarattığı için dişiler eğri olur, düzeltilemez."

Havva'nın yaratılışı konusunda da Kıyas-ı Rabgûzî ile Kıyas-ı Enbiyâ arasında bir fark vardır. Kıyas-ı Enbiyâ'da konu şu şekilde anlatılmıştır:

Pes Âdem evvel uçmaúda yidigi aú üzümidi. Çünkü yidi, içdi, uyúusu geldi, uyudu. Ol ferîşteler úorúdılar. "Ölür ola mı?" didiler. ZirÀ ki uyúu ölümüñ úardaşıdur... Çünkü İblis anı işitdi, sevindi, şÂd oldu, eytdi: "Ben bunı tiz azdurırın" didi... Çünkü Âdem uyudu, Óaú TaèÀLÀ emr eyledi. Âdem'üñ ãol eyegüsinden çúÁrdılar. Tañrı

¹⁹⁴ A. Ata, 1997, s. 11, 7v3-7v11.

TaèÀLÀ ÓavvÀ'yı yaratdı. Niçün ÓavvÀ didiler. Anuñçün ki, úamu nesne ölüden yaradıldı, ol diriden yaradıldı¹⁹⁵

Âdem'in cennette ilk olarak yediği beyaz üzümdü. Onu yeyip içince uykusu geldi, uyudu. Melekler korktular: “Ölüyor mu yoksa.” dediler. Zira uyku ölümün kardeşidir... Şeytan bu haberi işitince sevindi: “Ben bunu çabucak azdırırım.” dedi... Âdem uyuyunca Tanrı emretti, Âdem'in sol kaburga kemiklerinden birini çıkardılar. Tanrı (o kemikten) Havva'yı yarattı. “Neden Havva?” dediler. Çünkü Her şey ölüden, Havva diriden yaratıldı.¹⁹⁶

Âdem'in uykusundan uyanarak Havva'yı görmesi ve Tanrı'dan yarattığı bu ikinci insanı kendisine eş etmesini istemesi ise Kısas-ı Enbiyâ'da şu şekilde anlatılmıştır:

(HavvÀ) Âdem'üñ başı ucında oturmuşdı. İşbunuñ gibi âyretile ÓavvÀ'yı düşünde gördi. Çünkü uyandı. ÓavvÀ'yı gördi, eytdi: “İLÀhi kimdür bu?” Eytdi: “ÓavvÀ'dur.” Eytdi: “İLÀhi bunu kimüñçün yaratduñ?” Óaú TaèÀLÀ eydür: “Bunu şunuñ için yaratdum kim benim emrüm duta, şükr eyleye.” Âdem eytdi: “İLÀhi ol işi ben işleyeyin, tek bunu baña vir.” Andan Óaú TaèÀLÀ ÓavvÀ'yı Âdem'e virdi... ÓavvÀ'yı Âdem'e nikÀó itdiler.¹⁹⁷

¹⁹⁵ İ. Cemiloğlu, 2000, s.128, 13a2-8.

¹⁹⁶ Havva: “Hayat” anlamına gelir ve yaşayan tüm insanların anasıdır.

¹⁹⁷ İ. Cemiloğlu, 2000, s.128, 13a10-13b5.

Havva, Âdem'in başının ucunda oturmuştu. (Âdem uykudayken) Havva'yı yaratıldığı şekliyle rüyasında gördü. Uyanınca Havva'yı gördü, Tanrı'ya: "İlahi, bu kim?" diye sordu. Tanrı: "Havva'dır" dedi. (Âdem) "İlahi sen bunu kimin için yarattın?" diye sordu. Tanrı: "Bunu, benim emirlerimi yerine getirsin, şükretsün diye yarattım." dedi. Âdem de: "İlahi o işi ben yapayım da sen bunu bana ver." dedi. Sonra Tanrı Havva'yı Âdem'e verdi... Havva'yı Âdem'e nikahladılar.

Kısas-1 Rabgûzî'de, Âdem acı hissetmesin diye, Havva'nın yaratılacağı kaburga kemiği, Âdem'in vücudundan, Âdem uykuyla uyanıklık arasındayken alınırken Kısas-1 Enbiyâ'da Âdem uyurken alınmıştır. Her iki anlatıda da Âdem'in Havva'yı istemesi için gerekli ortam yaratılmıştır. Rabgûzî'nin eserinde Âdem'den kaburga kemiği alınırken Âdem'in uykuyla uyanıklık arasında olmasının sebebinin bu olduğu belirtilmiştir. Kısas-1 Enbiyâ'da ise Âdem'in rüyasında Havva'yı görmesiyle ona karşı bir istek duymasının sağlandığı anlatılmıştır. Arâisü'l-Mecâlis'te Havva'nın yaratılışı anlatılırken Kısas-1 Rabgûzî ve Kısas-1 Enbiyâ'ya göre bazı farklılıklar görülür. Bu eserde Âdem hem uyku halindedir ve hem de Havva'yı rüyasında görmez; ama uyanıp da Havva'yı gördüğünde onun kendisine eş olarak yaratıldığını bilmektedir:

*Úaçan Tañrı taèÀLÀ Ádemi uçmaú içinde dölendürdi yaluñuzın
yörüdi oturup işirgenesin bulmadı pes Tañrı taèÀLÀ Ádem
peyg`Ambar üzere uyúu biraúdi Ádem uyudı Tañrı taèÀLÀ anuñ ãol
yanı eyegüsinden şol úsacuú eyegüyi aldı hiç Ádem duymadı ve*

*ağrımadı eger ol vaútın Ádem ağrısa hiç eriñ èavrat üzere mihri
olmayadı pes ÓavvÁyı ol eyegüden yaratdı ve uçmaú ùonlarından
ùon geyürdi dürlü bezekile bezedi Ádemüñ başı úatında oturdu
úaçan uyúusından uyandı gördi anı başı úatında oturur pes
ferişteler Ádemüñ bilüsin ve èilmin sınayu eyitdiler yÁ Ádem işbu
nedür Ádem eyitdi èavrat eyitdiler adı nedür Ádem eyitdi ÓavvÁ
eyitdiler adı niçün ÓavvÁ oldu Ádem eyitdi anuñiçün kim diri
nesneden yaradıldı pes eyitdiler Tañrı bunı neyiçün yaratdı Ádem
eyitdi anuñiçün yaratdı kim ben anuñıla sÁkin olam ve ol benümle
sÁkin ola.¹⁹⁸*

Tanrı Âdem'i cennette sabit kılınca Âdem yalnız başına yürüdü, oturup yapacak bir şey bulamadı. Sonra Tanrı, Âdem peygambere uyku verdi, Âdem uyudu. Tanrı Âdem'in sol tarafındaki kısa kaburga kemiğini aldı, Âdem uyanmadı ve hiç acı hissetmedi. Eğer o zaman Âdem'in canı acısaydı erkeğin kadına karşı hiç sevgisi olmayacaktı. Sonra Tanrı, Havva'yı o kaburga kemiğinden yarattı, ona cennetten elbiseler giydirip türlü süsle süsledi. Havva, Âdem'in başının ucunda oturdu ve Âdem, uyandığında onu başucunda otururken gördü. Melekler Âdem'in bilgisini ve ilmini sınamak için: "Ey Âdem, bu nedir?" diye sordular, Âdem de: "Kadın." diye cevapladı. Melekler: "Adı nedir?" diye sordular, Âdem: "Havva."

¹⁹⁸ Sa'lebi, a.g.e., s. 50:1-9.

dedi. Melekler bu defa da “Kadının adı neden Havva?” diye sordular. Âdem: “Çünkü canlıdan yaratıldı.” dedi. Melekler: “Tanrı bunu ne için yarattı?” diye sordular. Âdem de: “Tanrı onu, ben onunla yaşayayım ve o da benimle yaşasın diye yarattı.” dedi.

Görüldüğü gibi ele aldığımız eserler, insanın yaratılışını neredeyse aynı şekilde anlatmışlardır. İnsanın yaratıldığı toprağın yerden alınışı ve mahiyeti, kırk yıl bekletilmesi, şekillendirilmesi ve toprağa can verilmesinin ardından insanın yaratılması; Şeytan’ın insanla karşılaşması ve kibrine yenik düşmesi, cennette yalnız yaşayan Âdem’e eş olarak Havva’nın yaratılması gibi bölümler incelediğimiz tüm Kısasü'l-Enbiyâlarda ortak olarak yer almaktadır. Ayrıntılardaki farklılıkları da gerekli yerlerde zaten belirttik.

5. SONUÇ

Bu çalışmada incelediğim Kısasü'l-Enbiyâ türündeki eserler arasında bazı farklar olsa da hepsinin kurgusu ve içeriği aynı temele dayanmaktadır. Ele aldığımız dört eserde de temel olarak Kur'an-ı Kerim'in yaratılışı anlatan ayetleri ve Eski Ahit'in *Yaratılış (Genesis/Tekvin)* bölümü temel alınmıştır. Kolayca fark edilebileceği gibi, kutsal kitaplardan alıntılanan yaratılış anlatıları içine yer yer başka motifler de serpiştirilmiştir. Bu motiflerin ise daha eski inanışlara, halk hikâyelerine ya da destanlara dayandığını söyleyebiliriz. Toplumsal mirasını kolay kolay terk etmeyen insanların, kabul ettikleri yeni bir inanca eski inançlarından izler kattıkları açık bir şekilde ortadadır. Yeni inançlarına ters düşmeyecek şekilde, eski inançlarının vazgeçemedikleri motiflerini yeniden şekillendiren toplumlar, bu şekilde hem toplumsal hafızalarını, kültürel birikimlerini bir kalemde yok etmemiş hem de dönüşümlerini baltalamamış olmaktadır.

Türklerin eski dinine ilişkin elimizde çok fazla malzeme olmadığını, mevcut malzemenin de kesin sonuçlara ulaşmada yetersiz kaldığını söylemek yanlış olmasa gerek. Bu bağlamda, *Kök Tevri* temelli eski dinin izini sürebilmek için Türklerin daha sonra intisap ettikleri dinler çerçevesinde meydana getirdikleri eserlerden faydalanmak, bu eserlerdeki bazı ayrıntıları farklı bir bakış açısıyla incelemek bir zorunluluk durumundadır. Zira yukarıda da belirtmeye çalıştığım gibi, toplumlar yeni bir dini kabul ettiklerinde, eski dinlerinin bazı unsurlarını da -öyle ya da böyle- inançlarına,

yaşamlarına ve anlatılarına taşımışlardır. Bu unsurların tespiti için en güvenilir malzeme de doğal olarak yazılı metinlerdir.

İslâm etkisi altına girilmesiyle beraber Türkçede, Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerin sıkça kullanılmaya başlandığını biliyoruz. Kısasü'l-Enbiyâ türü eserler de dinî nitelik taşıdığından bu eserlerde de Arapça-Farsça sözcüklerin çokça kullanılması doğal karşılanabilir; fakat incelediğimiz eserlerde dikkati çeken hususların en önemlilerinden biri Türkçe sözcüklerin sıkça kullanılmasıdır. Örneğin en başta dikkati çektiğimiz *Teñri / Tañrı* sözcüğünün baskın kullanımı önemlidir. Benzer şekilde, başka birçok eserde *semâ* ve *arz* sözcüklerinin kullanımı yaygınken, ele aldığımız eserlerde çoğunlukla *gök* ve *yer* sözcükleri kullanılmıştır. Buradan hareketle bazı yargılarda bulunmak mümkün görünüyor:

Teñri ile *Allah* en temel özellikleri açısından benzerlikler gösterirler. Aksi bir durum olsaydı hem *Teñri* sözcüğünün kullanımında en baştan bir kısıtlamaya gidilmesi ve hem de İslâm'ın Türkler arasında çok daha zor yayılması gerekirdi. Din, değişmesi/değiştirilmesi uzun zaman isteyen, çoğunlukla kendine has ve sağlam iç dinamikler oluşturan bir sosyal kurumdur. Bir dinden diğere geçiş de bu sebeple çoğu kez sancılı ve uzun bir süreçle olur. Bu süreçteki asıl zorluk, yeni kabul edilen dine uyumdan ziyade eski dinin kavram ve ritlerinin toplum hayatından çıkarılmasıdır. Oysa İslâm'ı seçen Türkler eski dinin en önemli kavramını kullanmaya hâlâ devam etmektedir. Demek ki Türklerin eski dini ile İslâm arasında derin uçurumlar yoktur.

Diğer taraftan incelediğimiz Kısasü'l-Enbiyâlar ile daha sonraki dönemlerin eserleri kısa bir mukayeseye tabi tutulduğunda Arapça-Farsça sözcüklerin geç dönem metinlerde çok daha yoğun kullanıldığı, dinî terimlerde ise özellikle ödünç sözcüklere ağırlık verildiği görülecektir. Bu husus özellikle Türklerin İslâmiyet'i kabulünden sonraki kültürel değişimlerine tanıklık etmede önemlidir.

Kısasü'l-Enbiyâların belki de en önemli işlevi insanlara dinlerinin tarihini ve gereklerini sıkıcı olmadan, hatta bir roman tadında anlatmalarıdır. Çalışmama konu olan dört Kısasü'l-Enbiyâ'da da belli bir estetik kaygısı ve söyleyiş güzelliği göze çarpmaktadır. Demek ki bu eserleri; sadece bilgilendirmeye yönelik, didaktik metinler olmaktan çıkaran ve onlara sanatsal değer katan özellikler vardır. Kısasü'l-Enbiyâların sadece dilbilimsel özellikler açısından değil, sanatsal değer bağlamında da incelenmesi mümkündür ve dahası gereklidir. Kültürel mirasımızın bu önemli parçalarının, aynı zamanda kültürel geçmişimize uzanan köprüler olduğu da unutulmamalıdır.

Bu çalışmanın sonunda çıkarılabilecek en önemli sonuçlardan biri de birbirlerinden ne kadar uzak ya da farklı görünürlerse görünsünler, kültürlerin benzer olduğudur. Bunun en önemli kanıtı da hangi kültür olursa olsun hepsinde, ilk varoluşu bilme merakının olmasıdır. Her toplum, kendisini değerli, kudretli ve mutlak bir ilk ataya ya da mükemmel bir yaratıcıya bağlamak istemiş, bunun böyle olduğunu düşünmüş ve bu düşüncelerini de yaratılışa ilişkin anlatılarıyla gelecek nesillere ulaştırmıştır.

Dilbilim ve dil tarihi incelemeleri hem tarih bilimiyle hem de sosyoloji, iktisat, antropoloji gibi diğer bilim dallarıyla ilişkilidir. Bu çalışma, Türk dilinin İslâm öğretisi temelli erken dönem metinlerini, kısıtlı da olsa, incelemekle hem dilcilere hem de ilahiyatçılara ve tarihçilere küçük bir katkı sunabilmek amacıyla kaleme alınmıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmet Cevdet Paşa, (2000), **Kıyas-ı Enbiya**, Haz. Mahir İz, Ankara: TC Kültür Bakanlığı Yayınları.
- AKMAN, S., (1999), **Kıyas-ı Enbiya** (sf. 476-500) II+75 s., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Lisans Tezi, Ankara.
- ATA, A., (1997), **Kıyasü'l-Enbiyâ**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BAYLADI, D., (2004), **Efsaneler Dünyasında Anadolu**, İstanbul: Say Yayınları.
- BAYRAKTAR, N., (1996), **Salebî, Kıyas-ı Enbiyâ** (203-260. sayfalar) Transkripsiyonlu Metin, Dil İncelemesi, İndeks, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- BEĞER, Z., (1999), **Kıyas-ı Enbiya** (sf. 576-600) V+94+IIV s., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Lisans Tezi, Ankara.
- BONNEFOY, Y. (Editör), (2000), **Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü**, Ankara: Dost Kitabevi.
- CAMPBELL, J., (2003a), **Doğu Mitolojisi**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- CAMPBELL, J., (2003b), **Batı Mitolojisi**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- CAMPBELL, J., (2003c), **Yaratıcı Mitoloji**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- CEMİLOĞLU, İ., (2000), **14. yüzyıla ait Bir Kıyas-ı Enbiya Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÇELİK, D., (1999), **Kıyas-ı Enbiya** (sf.450-475) VI+77+IIVI s., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Lisans Tezi, Ankara.
- DANIK, E., (2006), **Öteki Tanrılar**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

- DURU, O., (1978), **Kıyas-ı Enbiya**, İstanbul: Ada Yayınları.
- ELİADE, M., (1993), **Mitlerin Özellikleri**, İstanbul: Simavi Yayınları.
- ELİADE, M., (1994), **Ebedi Dönüş Mitosu**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- ELİADE, M., (2003), **Dinler Tarihine Giriş**, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- ERDAĞI, B., (1993), **Kıyas-ı Enbiya** (54-109. Sayfalar), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ESTİN, C., LAPORTE, H., (2003), **Yunan ve Roma Mitolojisi**, İstanbul: TÜBİTAK.
- GÜL, B., (1998), **Kıyas-ı Enbiya** (400-450. Sayfalar), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- HACIEMİNOĞLU, M.N., 1961, “Sa'lebî'nin Kıyasü'l-Enbiyâ'sının Tercümesi Üzerinde Bir Gramer Denemesi”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, Cilt XI, s.47-66.
- HALICI, Ş.F., (1996), **Bir Kıyas-ı Enbiya'dan Yirmi Varak** (74-93. Sayfalar) I+100+I s., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Lisans Tezi, Ankara.
- HALICI, Ş.F., (2001), **Kıyas-ı Enbiya** (Yazı çevrimi, dilbilgisi incelemesi, sözlük-dizin), Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- HOOKE, S.H., (1991), **Ortadoğu Mitolojisi**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- HORNUNG, E., (2004), **Mısır Tarihi**, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- İZ, F., (1964), **Eski Türk Edebiyatında Nesir**, İstanbul.
- JONES, L. (Editor in Chief), (2004), **Encyclopedia of Religion**, New York: Macmillan.

KALAY, Ö.Ö., (1992), **Kısas-ı Enbiya** (1-51. Sayfalar), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

KALKAN, G., (1997), **Kısas-ı Enbiya** (261-281. Sayfalar) Metin-inceleme-Sözlük, IV+72+III s., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Lisans Tezi, Ankara.

Kâtib Çelebi, (1943), **Keşfu'z-Zunûn**, İstanbul.

KAVUTLU, Ö., (1999), **Kısas-ı Enbiya** (sf. 526-550) V+66+25 s., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Lisans Tezi, Ankara.

Kitabı Mukaddes, (1997), İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi

Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı, (1961), Ankara: T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı.

Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, (2000), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

MACKENZIE, D.A., (1996), **Çin ve Japon Mitolojisi**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

MARRIOTT, A., RACHLIN, C.K., (2003), **Kızılderili Mitolojisi**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

OYARKILIÇGİL, A., (1994), **Kısas-ı Enbiya** (154-204. Sayfalar), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

ÖGEL, B., (2003), **Türk Mitolojisi**, 2 C., Ankara, TTK,

ÖKTEN, M., (2000), **Sa'lebi'nin Kısasü'l-Enbiya'sının XIV. Yüzyılda Türkçe Tercümesi**: Metin-Sözlük, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Dili Bilim Dalı, İstanbul.

- ÖZAY, A., (1997), **Kıyas-ı Enbiya** (sf. 282-302) IV+68+II s., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Lisans Tezi, Ankara.
- ÖZDEDE, S.T., (2006), **Kıyas-ı Enbiya**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı/Türk Dili Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ROSENBERG, D., (1998), **Dünya Mitolojisi**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- ŞELECI, D., (1999), **Kıyas-ı Enbiya** (sf.501-525) II+86+IIV s., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Lisans Tezi, Ankara.
- Türk Dil Kurumu, (1999), Sa'lebî, **Arâisü'l-Mecâlis**, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu, no: 724, Ankara.
- Türkiye Diyanet Vakfı, **İslâm Ansiklopedisi**, Ankara.
- UŞAK, L., (1999), **Kıyas-ı Enbiya** (sf. 551-575) II+43+IIII s., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Lisans Tezi, Ankara.
- YILMAZ, E., DEMİR, N., 2005, "Bir Sa'lebî Çevirisi (Kıyas-ı Enbiyâ: TDK Nüshası), **International Journal of Central Asian Studies, Prof.Dr. Mustafa Canpolat Armağanı**, Vol. 10:1, s.1-8.

ÖZET

“Peygamberlerin Hikâyeleri” anlamına gelen “Kıyasü'l-Enbiyâ” Türk edebiyatında çok rağbet görmüş bir türün de adıdır. Bu tür eserlerde, Kur’ân-ı Kerim’e, tefsirlerine ve hadislere dayanarak peygamberlere ait hikâyeler ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Ayrıca peygamberlerin dönemindeki bazı önemli kişilerin hikâyeleri de bu tür eserlerde yer almaktadır. Bu eserler günümüzde Türk Dili araştırmacıları tarafından birçok açıdan ele alınarak incelenmektedir. Bu eserlerin dil özelliklerine, dilbilimsel niteliklerine, yazım şekillerine ve söz dizimlerine dair birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen içeriğe dönük çalışma neredeyse yok gibidir.

Bu tez çalışmasında Kıyasü'l-Enbiyâ türünde yazılmış dört eserin yaratılışı anlatan bölümlerinin içeriği birbirleriyle, kutsal kitaplardaki yaratılış bölümleriyle ve değişik halkların mitolojilerindeki yaratılış anlatılarıyla karşılaştırılmıştır. Yaratılış anlatılarının benzer ve farklı motiflerine dikkat çekilerek bu benzerlik ve farklılıkların kültürel boyutu vurgulanmaya çalışılmıştır.

ABSTRACT

“Kısasü'l-Enbiyâ” means “Stories of the Prophets” and it is the name of a kind at Turkish literature. At like these creations, stories about the prophets are explained with their details. Otherwise, the stories of some important people who are at prophets period, take place at like these creations. These creations have been analysed at many kinds by Turkish Language researchers. Many searches have been done about the language specialities, linguistic qualitatives, orthographic kinds and wordy permutation of these products but it is like there is no study about the index.

At this thesis study, the parts of these four genesis creations indexes with each other, genesis at holy book with its chapters have been matched with the genesis quotations at the mythologies of different publics. Differences of cultural dimension have been tried to explain by paying attention to alike and different kinds of creation narrations.